UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Facultatea de Litere

Departamentul Lingvistică Română şi Ştiinţă Literară

Adela MANOLII

LEXICOLOGIA LIMBII ROMÂNE

(suport de curs)

Aprobat
de Consiliul Calităţii al USM

Chişinău, 2018
CEP USM

CZU

Recomandată de Departamentul de Lingvistică Română şi Ştiinţă Literară al Facultăţii de Litere a USM

Recenzenţi:
Claudia Cemârtan, doctor conferenţiar, USM
Elena Varzari, doctor conferenţiar, USM
Elena Junghietu, prodecan, Facultatea de Litere, USM

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii

© Adela Manolii, 2018
© USM, 2018

ISBN

PRELIMINARII

Lexicologia limbii române este un curs fundamental, alături de *fonetică*, *morfologie* şi *sintaxă*, având drept obiectiv general pregătirea viitorilor filologi în domeniul limbii române literare contemporane. Acest curs este destinat studenţilor de la Facultatea de Litere, anul întâi, licenţă (învăţământ cu frecvenţă la zi sau cu frecvenţă redusă).

Acceptând teza că limba e, întâi de toate, vocabular, importanţa cursului este una primordială: studenţii vor însuşi interdependenţa noţiunilor de bază ale lexicologiei, informându-se despre sensurile cuvintelor, utilizarea lexemelor în contexte potrivite, evitând confuziile, identificând corect relaţiile dintre cuvinte etc. Cunoştinţele şi deprinderile practice, obţinute la cursul de „Lexicologia limbii române", înlesnesc asimilarea materiei de studiu la celelalte discipline lingvistice – *morfologie*, *sintaxă*, *stilistică* etc.

Credem că acest suport de curs constituie un vademecum util pentru studenţii Facultăţii de Litere, oferind informaţii despre diverse aspecte ale lexicului românesc, prezentate în 13 unităţi de învăţare: *structura lexicală a limbii, cuvântul ca unitate lexicală în sistemul limbii, metasemia, semantica funcţională, raporturile semantice între cuvinte, lexicul limbii române din punctul de vedere al contemporaneităţii, căile şi mijloacele de îmbogăţire a vocabularului, împrumuturi şi calcuri lingvistice, arhaizarea vocabularului, frazeologia limbii române, stratificarea lexicului românesc, stilistica vocabularului românesc, stilurile funcţionale, etimologia vocabularului românesc, lexicografia românească.*

Cursul de lexicologie are drept scop de a dezvolta următoarele competenţe studenţilor: a realiza analiza lexicală prevăzută în programele şcolare; a investiga lexical şi etimologic un text, secvenţă de text, corpus; a opera cu principalele lucrări lexicografice, de la cele de tip tezaur, până la cele de tip specializat.

La sfârşitul fiecărei unităţi de învăţare se propun câteva *sarcini* (în funcţie de obiectivele propuse) şi *bibliografie* (care poate fi consultată de cei care doresc să completeze şi să aprofundeze problemele tratate în unitatea respectivă).

Lexicologia presupune un volum extins de cunoştinţe, pe care studenţii îl pot asimila numai în integritatea compartimentelor sale de bază: *semasiologia, frazeologia, etimologia, lexicografia*. Acestea, propriu-zis, pot fi considerate discipline lingvistice autonome. Or, luate în ansamblu, ele constituie un tot multiaspectual.

Aşadar, studierea lexicologiei limbii române permite studentului atât cunoaşterea problemelor teoretice ale sistemului lexical românesc, cât şi asimilarea normelor literare de utilizare corectă a unităţilor lexicale.

Finalităţile disciplinei

a) la nivel de cunoaştere şi înţelegere:

- conştientizarea necesităţii de studiere a vocabularului sub multiplele sale aspecte: etimologic, semantic, funcţional-stilistic, al relaţiilor semantice între cuvinte (sinonime, antonime, omonime, paronime); al combinatoricii lexicale, al evoluţiei semantice;
- definirea noţiunilor de bază ale vocabularului; caracterul de sistem evolutiv; factorii extra- şi intralingvistici ca generatori ai schimbărilor de vocabular; căile de îmbogăţire a vocabularului;
- relevarea şi analiza problemelor controversate la nivelul vocabularului.

b) la nivel de aplicare:

- aplicarea cunoşinţelor obţinute în activitatea profesională;
- implementarea anumitor cunoştinţe de lexicologie în cadrul instruirii la alte discipline;
- asigurarea unui bagaj lexical necesar formării unor deprinderi de vorbire inteligibilă;
- utilizarea adecvată a vocabularului neologic, raportat la diferite limbaje ale comunicării.

c) la nivel de integrare:

- propagarea pe toate căile a normelor limbii literare la nivelul vocabularului;
- demonstrarea caracterului evolutiv al vocabularului;
- propunerea unor soluţii adecvate în cazul problemelor controversate;
- stabilirea tangenţelor *lexicologiei* cu alte discipline lingvistice;
- argumentarea legăturii organice dintre compartimentele de bază ale cursului.

Forme de evaluare

Evaluarea iniţială are ca obiectiv stabilirea nivelului de cunoştinţe al studenţilor (cunoaşterea unor noţiuni din lexicologia limbii române). Ea se desfăşoară în scris şi presupune un test cu sarcini practice pentru a fi evaluate cunoştinţele obţinute până la începerea cursului.

Evaluarea curentă (două atestări obligatorii) are loc pe parcursul semestrului, luându-se ca reper principalele unităţi de învăţare. Ea are valoare sumativă, ilustrând calitatea asimilării conţinuturilor din cadrul cursului.

Lucrul individual este axat pe studierea independentă a unor aspecte din cadrul cursului. Aprecierea calităţii produselor se face în cadrul seminarelor, precum şi de către profesor la sfârşitul semestrului.

Evaluarea finală se desfăşoară sub formă de examen şi are ca obiectiv estimarea nivelului de cunoştinţe şi a competenţelor formate pe parcursul studierii cursului.

Testele de examinare vizează problemele abordate în cadrul disciplinei şi includ itemi la nivel de cunoaştere, aplicare şi integrare. Media semestrială este constituită din notele de la seminar, de la cele două atestări şi de la lucrul individual, care reprezintă, în total, 60% din nota finală, şi nota de la examen, cotată cu 40% din nota finală.

Bibliografie selectivă recomandată la cursul de „Lexicologia limbii române”

• Asan F. *Observaţii cu privire la omonime*. În: *Probleme de lingvistică generală*. Vol. II. Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1960.

• Avram A. *Aspecte morfologice ale derivării regresive*. În: Limba română. Anul XLIX, nr.1.

• Bahnaru V. *Elemente de lexicologie şi lexicografie*. – Chişinău: Ştiinţa, 2008.

• Bahnaru V. *Elemente de semasiologie română*. – Chişinău: Ştiinţa, 2009.

• Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.

• Berejan S. *Locul semanticii în stratificarea limbii* (*Semantica unităţilor limbii şi unităţile semanticii limbii*). În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.2.

• Berejan S. *Reinterpretări lexicografice ale unităţilor de vocabular în dicţionarul explicativ (cu privire specială asupra verbelor)*. În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. – Chişinău, 1992, nr.4.

• Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Cuvinte şi sensuri*. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

• Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti, 2005.

• Colţun Gh. *Frazeologia limbii române*. Chişinău: ARC, 2014.

• Constantinescu-Dobridor Gh. *Mic dicţionar de terminologie lingvistică*. – Bucureşti: Albatros, 1980.

• Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.

• Coteanu I., Sala M. *Etimologia şi limba română*. – Bucureşti, 1987.

• Coşeriu E. *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice.* – Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1997.

• Coşeriu E. *Studiul funcţional al vocabularului*. În: Lingvistica modernă în texte. – Bucureşti, 1981.

• Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Vocabularul.* – Bucureşti, 1985.

• Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A. *Limba română contemporană. Vocabularul.*Vol. II – Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1975.

• Cotelnic T. *Conversia unităţilor lexicale*. – Chişinău: Ştiinţa, 1980.

• Coşeriu E. *Structurile lexematice*. În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.6.

• Coşeriu E. *Studiul funcţional al vocabularului*. În: Lingvistica modernă în texte. Bucureşti, 1981.

• Densusianu O. *Istoria limbii române*, I-II. – Bucureşti, 1961.

• Diaconescu P. *Omonimie şi polisemie*. În: Probleme de lingvistică. Vol. I. Bucureşti, 1959.

• Dumeniuc I., Matcaş N. *Introducere în lingvistică*. – Chişinău: Lumina, 1980.

• Dumistrăcel S. *Expresii româneşti*. – Bucureşti: Editura Institutului European, 1997.

• Evseev I., Şerban V. *Vocabularul românesc contemporan*. – Timişoara: Facla, 1978.

• Foucault M. *Cuvintele şi lucrurile*. – Bucureşti: Editura Univers, 1996.

• Graur Al. *Fondul principal al limbii române*. – Bucureşti, 1957.

• Hristea Th. *Introducere în studiul frazeologiei*. În: Sinteze de limbă română. Bucureşti: Albatros, 1984.

• Hristea Th. *Sinteze de limba română*. – Bucureşti, 1984.

• Hristea Th. *Tipuri de calc în limba română*. În: Limbă şi Literatură, XLII, vol. III-IV. Bucureşti, 1997.

• Hristea Th. *Tipuri de neologisme în limba română*. În: Convorbiri didactice, 1997, nr.25.

• Iordan I., Robu V. *Limba română contemporană*. – Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.

• Moroianu C. *Aspecte ale derivării în limba română.* În: Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan la aniversare. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2007.

• Popa Gh. *Consideraţii la studiul echivalentelor analitice ale cuvintelor*. – Chişinău: Ştiinţa, 1992.

• Stoichiţoiu-Ichim A. *Vocabularul limbii române actuale: dinamică, influenţe, creativitate.* – Bucureşti: All International, 2001.

• Şăineanu L. *Încercare asupra semasiologiei limbei române*. – Bucureşti, 1889.

• Trifan E. *Formarea cuvintelor în publicistica actuală. Derivarea. Perioada 1990-2001*. – Cluj-Napoca: Digital Data Cluj, 2010.

• Vinţeler O. *Probleme de sinonimie*. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Pedagogică, 1983.

UNITĂŢI DE CONŢINUT

Unitatea I. STRUCTURA LEXICALĂ A LIMBII

Obiective:

- să definească obiectul de studiu al lexicologiei;
- să identifice aspectele analizei vocabularului;
- să releve legătura lexicologiei cu alte discipline;
- să stabilească tipurile de lexicologie;
- să determine particularităţile specifice lexicului.

Lingvistica sau ştiinţele limbajului includ următoarele compartimente:

• ***fonologia*** studiază constituenţii semnalelor fonetice, şi, mai ales, dar nu numai, pe cei pe care îi numim *foneme*, pentru că *fonetica* este disciplină auxiliară a fonologiei care analizează semnele sub triplul aspect al producţiei lor: sonor, funcţional-structural şi perceptiv;

• ***morfologia*** studiază forma cuvintelor;

• ***sintaxa*** cercetează capacitatea combinatorie a semnelor în cadrul macrosemnului numit frază;

• ***semantica*** sau ***semasiologia*** studiază sensul semnelor sau raportul lor cu realitatea;

• ***pragmatica*** analizează utilizarea semnelor sau relaţia lor cu utilizatorii;

• ***lexicologia*** studiază modul în care se organizează ansamblul de cuvinte, cu forma şi sensul lor;

• ***semiotica*** textelor, literare sau nu, mai este numită şi ***analiza discursului*** (scris sau oral, inclusiv conversaţia);

• ***sociolingvistica*** cercetează relaţia dintre limbaj şi societate;

• ***psiholingvistica*** ţine de psihologia limbajului.

Orice text poate fi divizat în:

• *fonem* – unitate a nivelului fonologic;

• *morfem* – unitate a nivelului morfologic;

• morfemele constituie *lexemele*/*cuvintele* – unitate a nivelului lexical;

• *sintagmele* – construcţii sintactice, la nivel lexical şi sintactic.

Lexicologia ca ştiinţă

Lexicologia (< fr. *lexicologie* < gr. *λέξη* „cuvânt" + *λόγος* „ştiinţă") – disciplină lingvistică ce se ocupă de studierea lexicului:

- este considerată drept una dintre cele mai tinere discipline din domeniul lingvisticii, constituind un domeniu special al acestei disciplini;
- studiază sistemul lexical al limbii (modul de organizare, de funcţionare, de modificare şi de îmbogăţire a vocabularului unei limbi);
- studiază cuvintele aşa cum sunt ele înregistrate în dicţionar;
- este studiul ştiinţific al vocabularului limbii;
- este ştiinţă a unităţilor de semnificaţie şi a combinării lor în unităţi funcţionale (cuvinte), studiate adesea în raporturile lor cu societatea, a cărei expresie sunt.

Obiectul de cercetare al lexicologiei îl constituie *cuvântul ca unitate fundamentală a limbii*. Lexicologia cercetează structura şi dinamica lexicului limbii în funcţie de trei coordonate: *materialitate* (forma cuvintelor), *semnificaţie* (sensul cuvintelor), *origine* (etimologia cuvintelor). Prin urmare, distingem trei compartimente ale lexicologiei:

a) ***morfonemia*** care studiază forma cuvintelor, structura materială a unităţilor de vocabular, adică realizarea sonoră şi grafică a cuvintelor, structura silabică şi cea morfematică;

b) ***semasiologia*** sau ***semantica*** care studiază valoarea şi semnificaţia cuvintelor;

c) ***etimologia*** care studiază originea cuvintelor (are în comun multe aspecte cu morfonemia şi cu semantica, întrucât pe parcursul evoluţiei istorice cuvântul poate suferi modificări fie de formă, fie de sens, fie de ambele tipuri).

Majoritatea cercetătorilor definesc obiectul de studiu al lexicologiei într-un sens foarte larg, înglobând în ea tot ce ţine de studiul cuvântului şi al vocabularului ca parte integrantă a unei limbi:

- *semantică (semasiologie)*;

- *onomasiologie*;
- *etimologie* (originea şi evoluţia cuvintelor);
- *formarea cuvintelor*;
- *frazeologie*;
- *lexicografie* (e mai veche decât lexicologia propriu-zisă, datând încă din antichitate).

Tipuri de lexicologie

1. Din punct de vedere al obiectului cercetării, deosebim:

a) *lexicologie generală* (studiază teoria cuvântului, fenomenele lexicale existente în majoritatea limbilor lumii; de ex. polisemia, care reprezintă principala categorie semantică a unei limbi);

b) *lexicologie specială* (se ocupă de problemele lexicale specifice unei limbi concrete – lexicologia limbii române).

2. Din punct de vedere temporal, există:

a) *lexicologie sincronică* sau *descriptivă* (studiază vocabularul unei limbi la momentul actual);

b) *lexicologie diacronică* sau *istorică* (cercetează istoria sau dezvoltarea vocabularului de-a lungul timpului).

Lexicul sau structura lexicală a limbii

• **Lexicul** (**vocabularul**) unei limbi constituie totalitatea cuvintelor care s-au folosit şi se folosesc până în prezent într-o limbă dată, unităţile lexicale servind la formarea, exprimarea noţiunilor şi exteriorizarea gândurilor.

• **Lexicul** reuneşte elemente de expresie cu valoare şi semnificaţie diferită:

Ex.: *apă, casă, mamă, soare* – semnificaţie distinctă;

al, de, din, nişte, o, pe, un – lipsa sensului lexical propriu-zis.

• **Lexicul** nu este o mulţime accidentală de cuvinte, ci un ansamblu structurat şi sistematizat de unităţi lexicale ca urmare a evoluţiei istorice a unei limbi vorbite într-un anumit spaţiu geografic.

• **Lexicul** formează un sistem distinct de cuvinte, care se înglobează în diverse paradigme sau subsisteme lexicale în baza anumitor criterii (semantice, ierarhice, derivative, tematice etc.). Între unităţile lexicale dintr-un anumit sistem se stabilesc diverse

relaţii: *relaţii sintagmatice* (pe orizontală, în lanţul vorbirii) şi *relaţii paradigmatice* (pe verticală, în cadrul ierarhiei lexico-semantice).

• **Lexicul** este supus unor modificări foarte rapide, uneori impresionante, care sunt determinate de evoluţia generală a societăţii.

• **Lexicul** se cercetează:

a) din perspectiva frecvenţei:

- *fond lexical activ* (principal, fundamental, vocabularul de bază – cuvinte cunoscute şi folosite frecvent de toate categoriile populaţiei şi fără de care este imposibilă comunicarea);
- *fond lexical pasiv* (masa vocabularului – neologismele, arhaismele, regionalismele, termenii tehnici şi ştiinţifici, cuvinte argotice şi de jargon etc.);

b) din punct de vedere semantic (sau relaţional): *sinonime, antonime, omonime, paronime*;

c) din punct de vedere etimologic: *cuvinte moştenite* (de origine dacă şi latină) şi *cuvinte împrumutate* sau *calchiate* din alte limbi (*ceaslov* din slavonă, *caligrafie* din greacă, *show* din engleză etc.).

SARCINI:

♦ Includeţi într-o schemă compartimentele lingvisticii.

♦ Relevaţi legătura dintre lexicologie şi celelalte domenii ale studiului limbii.

♦ Definiţi *lexicologia*, enumerând tipurile de lexicologie existente.

♦ Definiţi unitatea fundamentală a limbii.

♦ Comentaţi afirmaţia: „Lexicul este un sistem constituit din diverse relaţii.”

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti, 2005.
3. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.

4. Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Vocabularul.* – Bucureşti, 1985.
5. Coşeriu E. *Studiul funcţional al vocabularului*. În: Lingvistica modernă în texte. Bucureşti, 1981.
6. Dumeniuc I., Matcaş N. *Introducere în lingvistică*. – Chişinău: Lumina, 1980.

Unitatea II. CUVÂNTUL CA UNITATE LEXICALĂ ÎN SISTEMUL LIMBII

Obiective:

- să definească noţiunea de *cuvânt*;
- să estimeze controversele existente cu privire la definirea *cuvântului*;
- să identifice sensurile cuvântului;
- să delimiteze cuvintele monosemantice de cele polisemantice.

1. DEFINIŢII

Cuvântul (< lat. *conventus* „adunare, întrunire”, *conventum* „înţelegere”; derivate: *a cuvânta, cuvântare, cuvântător*) este considerat o unitate structural-semantică fundamentală a unei limbi, care numeşte şi reprezintă în conştiinţa omului obiecte şi însuşirile lor, fenomenele naturii, relaţiile omului cu mediul ambiant şi ale oamenilor între ei.

În lingvistica modernă, termenul ***cuvânt*** poate fi înlocuit cu ***lexem*** (format după modelul *fonem* sau *morfem*) sau cu îmbinarea ***unitate lexicală***.

Deşi cuvântul pare un element bine cunoscut, definirea lui este complexă:

• unitatea de bază a lexicologiei;

• unitate lexicală de bază a vocabularului unei limbi;

• unitatea imediat superioară morfemului, adică o combinaţie de morfeme, deosebindu-se prin autonomie în procesul de comunicare (mai nou atestându-se şi îmbinarea *sintagmă minimală*);

• cea mai mică unitate cu sens care poate fi deplasată în interiorul unui enunţ, adică se caracterizează printr-o ***autonomie*** poziţională (*Studentul repetă tema. Repetă tema studentul.*) sau poate fi scos dintr-un context şi utilizat în alte contexte, fără a-şi pierde semnificaţia iniţială; poate alcătui singur o comunicare, un enunţ (*Doarme*. *Repede*!);

• realitate care se impune de la sine şi fără de care nu se poate concepe o limbă, adică este o unitate de referinţă în definirea mai multor concepte lingvistice;

• unitatea cea mai importantă a limbii care reprezintă asocierea unuia sau mai multor sensuri cu o formă sonoră; *forma* (complexul sonor) – latura materială a cuvântului, iar *conţinutul* (înţelesul, sensul) – latura ideală.

Ex.: *elev*: forma (înveliş sonor) *e-l-e-v* şi conţinutul (înţeles, sens) „persoană care învaţă într-o şcoală...".

Cuvintele pot avea acelaşi sens, deosebindu-se prin sunetele din care sunt alcătuite (*prieten – amic*); altele au aceeaşi formă, dar sens diferit (*sol* „notă muzicală", *sol* „pământ", *sol* „emisar").

• unitate biplană:

a) o parte a acestuia este *sensul* cuvântului (*complex de sensuri*), care reprezintă latura ideală, psihică a cuvântului, imaginea prelucrată mental a obiectului denumit (denotatul);

b) a doua parte – *forma* cuvântului (*complex sonor*) reprezintă latura materială a cuvântului, adică fonemele grupate în silabe şi puse sub un accent şi morfemele, diferenţiate în rădăcină, afixe şi desinenţe.

Cuvântul se caracterizează prin **relaţia de solidaritate** dintre *forma* (manifestarea sonoră a acestuia) şi *conţinutul* său (înţelesul sau sensul cuvântului). Nu poate fi cuvânt un sunet sau un grup de sunete lipsite de sens, la fel şi sensurile ce formează conţinutul există doar dacă sunt asociate cu anumite forme. Astfel, o combinaţie dintre un complex sonor şi o semnificaţie capătă ***statutul de cuvânt*** în limbă doar dacă este înţeles şi descifrat de o colectivitate de indivizi.

Cuvântul este o unitate bidimensională şi există numai în virtutea legăturii indisolubile dintre *semnificant* şi *semnificat*.

• ca unitate semnificativă, cuvântul intră:

a) în *relaţii sintagmatice* cu alte cuvinte, formând unităţi superioare de limbă (propoziţii);

b) în *relaţii paradigmatice*, stabilind raporturi de polisemie, sinonimie, paronimie, omonimie etc. şi constituind, eventual, câmpuri lexico-semantice, tematice, derivative etc.

Cuvintele pot avea: ***formă corectă, literară*** (care este consemnată în dicţionare), ***variante de forme*** (arhaice, regionale, populare); ***dublete lexicale*** (corecte sau neadmise de normele literare).

În lingvistica modernă, termenul ***cuvânt***, privit exclusiv ca unitate lexicală, este înlocuit cu ***lexem*** (format după modelul *fonem* sau *morfem*). Potrivită este şi denumirea de ***unitate lexicală***, deoarece se referă la un ansamblu de elemente dotate cu semnificaţie:

• ***unitatea lexicală*** sau ***lexemul*** poate fi:
- un cuvânt simplu (*masă, casă, bine, la, a citi*);
- un cuvânt compus (*floarea-soarelui, untdelemn*);
- o locuţiune (*prin urmare, din când în când*).

2. CLASIFICĂRI

1. Pornind de la ideea de autonomie, deosebim două categorii de cuvinte:

a) ***autosemante*** (cu sens plin): substantivele, adjectivele, numeralele, verbele şi adverbele;

b) ***sinsemante*** (lipsite de sens lexical propriu-zis): prepoziţiile, conjuncţiile, articolele şi verbele auxiliare;

sau:

a) ***autonomie semantică*** (substantivele şi verbele);

b) ***semiautonomie semantică*** (adjectivele, adverbele, unele forme flexionare ale substantivelor, pronumelor şi verbelor);

c) ***lipsă totală de autonomie*** (uneltele gramaticale: prepoziţiile, conjuncţiile, verbele auxiliare şi articolul).

Nota bene! O categorie aparte o constituie expresiile, zicătorile, proverbele care sunt considerate construcţii complexe, entităţi distincte, ce nu pot fi modificate: *a se face luntre şi punte, a face tot posibilul, a prinde la minte; cum îi cântă, aşa joacă; ce ţie nu-ţi place altuia nu-i face* ş.a.

2. Cuvintele se clasifică şi în funcţie de caracterul referentului, conţinutul exprimat, rolul în vorbire:

a) ***cuvinte noţionale***: au funcţie semnificativă şi nominativă; au sens lexical şi pot îndeplini, în propoziţie, funcţia sintactică de parte de propoziţie (*scaun, dimineaţa, frumos, a cânta*);

b) ***cuvinte substituente*** sau ***deictice***: nu au referenţi în afara contextului verbal; e cazul pronumelor, adverbelor de loc, de timp (*acolo, ea, cândva*), acestea ţinând locul numelor de fiinţe, de obiecte;

c) ***cuvinte imitative***: interjecţiile şi onomatopeele, referenţii acestor unităţi lexicale sunt emoţiile, sunetele produse de unele obiecte din natură sau fiinţe (*vai!,of!, miau*!);

d) ***cuvinte relaţionale***: cele care nu au conţinut şi autonomie lexicală, având funcţia de element de relaţie, de legătură dintre cuvinte (prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale, conjuncţiile etc.).

3. În orice limbă există ***cuvinte cu sens motivat*** şi ***cuvinte cu sens nemotivat***. Faptul că vorbitorii asociază un sens la un complex sonor pare întâmplător, de aceea cele mai multe cuvinte dintr-o limbă au sensurile nemotivate: *zece, mână, om*. Pe de altă parte, istoria limbii arată că toate cuvintele au sensuri motivate, astfel *zece, mână, om* sunt moştenite din latină (*decem, manus, homo*). Există însă un şir de cuvinte sensul cărora poate fi explicat, deosebind astfel ***cuvinte cu sens motivat*:**

- fonetic: *bubuit, ciocănit*;
- morfematic: *fetiţă, învăţător*;
- sintagmatic: *floarea-soarelui, a face bine*;
- semantic: *picior de plai, porţile oraşului* etc.

4. Ca unitate lexicală între o formă sonoră, acustică sau materială şi un conţinut semantic (redus uneori la un singur sens), cuvântul este constituit nu numai din aşa-zisa „formă tip” (pe care o găsim inserată în dicţionare, ex. *a face*), ci şi din toate formele lui gramaticale sau flexionare. Astfel deosebim:

- cuvinte ***flexibile*** (diversitatea de forme sau aspecte gramaticale): *fac, faci, facem, făcui, făcea, făcurăm, făcuseră, făcut, făcând* etc.

- cuvinte ***neflexibile*** (forma rămâne neschimbată): *pe, deoarece, aşa* etc.

Nota bene! Merită atenţie şi problema **variantelor** unui cuvânt, care nu trebuie puse pe acelaşi plan cu unităţile lexicale propriu-zise: *casă – casei, caselor, emoţie – emoţiune, ciocolată – şocolată, şocoladă, ciocoladă, ciucalată*.

O variantă se poate transforma în cuvânt de sine stătător dacă se specializează din punct de vedere semantic în raport cu forma literară de care a depins iniţial (*raţie* „cantitate de hrană, de apă etc. fixată pe un timp determinat potrivit anumitor norme; porţie” şi *raţiune* „facultate a omului de a cunoaşte, de a înţelege şi de a

judeca; judecată, gândire; inteligenţă"; *fracţie – fracţiune, reacţie – reacţiune, staţie – staţiune* etc.)

Variantele literare libere – două pronunţări ale aceluiaşi cuvânt (vechi sau neologic), la fel de frecvente şi justificate, acceptate de normele ortografice şi ortoepice până la o eventuală specializare sub raport semantic sau până la o substituire a unei forme de altă formă: *acum / acuma, angelică / anghelică, carafă / garafă, deseară / diseară, germen / germene, mănăstire / mânăstire* etc.

3. CATEGORIILE FUNCŢIONAL – STILISTICE ALE LEXICULUI ROMÂNESC

• În **sincronie**, sistemul lexical al limbii literare este divizat în două mari subsisteme:

a) *fondul lexical de bază* (*curent, esenţial, principal*);

b) *fondul lexical auxiliar / suplimentar* (*masa vocabularului*).

• În situaţia în care sistemul vocabularului românesc este examinat pe **axa temporală**, distingem o opoziţie lexico-semantică între:

a) *lexicul arhaic*;

b) *lexicul neologic*;

• o altă opoziţie se atestă pe **axa spaţială**:

a*) lexic literar*;

b) *lexic regional*;

• a treia opoziţie există pe **axa socială**:

a) *lexic literar*;

b) *lexic argotic, de jargon, profesional* etc.;

• o ultimă opoziţie se atestă între:

a) *vocabularul marcat stilistic*;

b) *vocabularul neutru din punct de vedere stilistic*.

În procesul comunicării **cuvântul**, de cele mai dese ori, se îmbină cu alte cuvinte (*combinatorică lexicală*); unele cuvinte au posibilităţi largi de îmbinare (de ex.: substantivul *cap* poate fi însoţit de adjective care indică măsura (*mare, mic*), forma (*rotund, lunguieţ*), culoarea părului (*blond, brunet*) ş.a.), altele însă au combinatorică lexicală limitată (adjectivul *căprui* se îmbină numai cu substantivul *ochi*).

Aşadar, **cuvântul** este o unitate lingvistică polimorfă, care stabileşte conexiuni fonetico-fonologice, morfo-sintactice şi lexico-semantice într-o limbă.

SARCINI:

♦ Citiţi definiţiile, indicând asemănările şi deosebirile dintre ele.

„… numim cuvânt orice fragment care are autonomie faţă de enunţ, prezintă o distribuţie proprie, poate fi substituit cu o unitate similară şi este permutabil.” (I. Coteanu)

„… componentă a propoziţiei … care are un înţeles propriu, dar nu poate fi împărţit în unităţi de înţeles mai mici.” (Aristotel)

„Asocierea unui anumit sens cu un anumit grup de sunete care să poată îndeplini o funcţie gramaticală.” (A. Meillet)

„… numim cuvânt orice fragment care are autonomie faţă de enunţ, prezintă o distribuţie proprie, poate fi substituit cu o unitate similară şi este permutabil.” (I. Coteanu)

„Cuvântul este unitatea fundamentală a limbii, implicit a lexicului, dar şi a gândirii şi a comunicării interumane.” (L. Groza)

♦ Pornind de la ideea că noţiunea de *cuvânt* are un caracter complex, propuneţi o definiţie proprie.

♦ Explicaţi noţiunile:

a) *cuvinte flexibile* şi *cuvinte neflexibile;*

b) *cuvinte cu sens motivat* şi *cuvinte cu sens nemotivat;*

c) *cuvinte autosemante* şi *cuvinte sinsemante;*

d) *cuvinte noţionale, cuvinte substituente, cuvinte imitative, cuvinte relaţionale*.

♦ Comentaţi afirmaţia: „Orice cuvânt oglindeşte un lucru, o fiinţă, o idee, o datină.” (B. P. Hasdeu)

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Berejan S. *Locul semanticii în stratificarea limbii* (*Semantica unităţilor limbii şi unităţile semanticii limbii*). În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.2.

3. Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti, 2005.
4. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
5. Coşeriu E. *Structurile lexematice*. În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.6.
6. Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Vocabularul.* – Bucureşti, 1985.

Unitatea III. METASEMIA. EVOLUŢIA SEMANTICĂ A CUVINTELOR

Obiective:

- să argumenteze natura evolutivă a lexicului în plan calitativ;
- să determine cauzele evoluţiei semantice a vocabularului;
- să diferenţieze *extensiunea* de *restricţia semantică*.

1. Denotaţie şi conotaţie

DENOTAŢIE	CONOTAŢIE
- sens propriu;	- sens figurat
- semnificaţie clară, precisă a unui cuvânt	- totalitatea sensurilor figurate;
- sens propriu, de bază, menţionat primul, de cele mai multe ori, în dicţionarele de limbă	- exprimă valori secundare, afective, expresive legate de sensul denotativ
- se referă la termeni, caracterizează limbajul tehnico-ştiinţific, pe cel juridic-administrativ, parţial pe cel cotidian	- valorile pot fi delimitate doar în contexte
- sens relativ stabil	- apare pe baza tropilor
- latura cognitivă a conţinutului	**Clasificare**: - conotaţii stilistice; - conotaţii social-politice (*haiduc*); - conotaţii moral-etice (*diletant* - neserios); - conotaţii etno-geografice (*doină* – cântec românesc de dor şi jale; *tarantela* – dans popular italienesc); - conotaţii estetice (*urs* – om greoi);

	- conotaţii ale etichetei verbale (*dragă, dumneavoastră*)
- este legată direct de obiectul real (importantă în comunicare)	**Conotaţii ce au caracter social**: • ***caracteristicile culorilor*** (în funcţie de contextul sociocultural): - *roşul* în China este asociat cu bucuria şi festivitatea, în Japonia cu lupta şi mânia, în cultura indienilor americani – masculinitatea, în Europa – dragostea; - în ţările cu populaţie africană *negrul* sugerează binele, iar *albul* răul; pentru europeni, *negrul* este culoarea tristeţii, a doliului, la chinezi şi la japonezi aceste stări fiind sugerate prin *alb* ; • atitudini sau poziţii sociale (*măgar*)
Ex. : *vulpe* – mamifer sălbatic carnivor, cu blană roşcată...	Ex.: *vulpe* – persoană şireată şi vicleană

2. Metasemia (mutaţiile de sens)

Metasemia se caracterizează prin *mutaţia* sau *deplasarea relaţiei dintre semnificant şi semnificat*, din punct de vedere onomasiologic, şi prin *modificarea structurii semice a sememului derivant*, din punct de vedere semasiologic. **Metasemia**:

- este un procedeu intern de îmbogăţire a lexicului;
- conduce la îmbogăţirea calitativă a lexicului (spre deosebire de împrumut care contribuie la îmbogăţirea cantitativă a vocabularului);
- ***tropii*** (*metafora, sinecdoca, metonimia*) sunt mecanisme prin care se ajunge la mutaţii semantice;

Ex.: *brutar* – persoană care fabrică pâine; stăpân al unei brutării; vânzător la o brutărie;

dictare – acţiunea de a dicta; lucrare scrisă;
buric – ombilic; centru.

Se cunosc două tipuri de metasemie: **metasemie implicativă** (sau **contiguă**) şi **metasemie similativă**.

1. Metasemia implicativă sau **contiguă** are la bază asociaţiile psihice de contiguitate (nu doar vecinătate, ci în relaţie internă şi externă existentă între denotaţii adiacenţi, între termenii unei sintagme şi între sensuri), care posedă două forme concrete de manifestare: temporală şi spaţială (formele fundamentale ale oricărei existenţe sunt spaţiul şi timpul; existenţa în afara timpului este tot atât de absurdă ca şi existenţa în afara spaţiului). Se deosebesc astfel trei varietăţi de metasemie implicativă:

a) ***metasemia implicativă spaţială*** este cel mai des atestată şi cel mai diversificată, cunoscând numeroase modele:

- parte pentru tot (*faţă* „obraz" şi „persoană", *tei* „arbore" şi „lemn al acestui arbore");
- recipient – conţinut (*borcan* „vas de sticlă", „conţinutul acestui vas" şi „cantitatea de lichid cât încape într-un asemenea vas", *gură* „cavitate bucală" şi „îmbucătură, muşcătură");
- instituţie – clădire – personal (*academie, comisariat, divan*);
- unitate teritorial-administrativă – populaţia acesteia (*oraş, târg, cartier, sat*);
- atelier/magazin – meserie – obiecte produse/vândute (*alămărie, băcănie, fierărie*);
- animal – produs din lâna, pielea, blana, carnea acestui animal (*capră, antilopă*);
- material – produs din acest material (*calciu* „element chimic" şi „preparat medical", *cauciuc* „material elastic" şi „anvelopă", *cretă* „calcar marin moale" şi „bastonaş de scris");
- funcţie – durata exercitării (*profesorat, preşedinţie, domnie*);
- unitate de măsură – instrument de măsură (*decalitru* „unitate de măsură = 10 l" şi „vas de măsură = 10 l", *decametru* „unitate de măsură =10 m" şi „panglică sau lanţ = 10 m);
- dans – melodia dansului (*horă, sârbă, tananică* „dans ţigănesc");

- ştiinţă – manual (*botanică, geometrie, fiziologie*);

- acţiune – autorul acţiunii (*ajutor, asistenţă*);

- sunet produs de un animal sau pasăre – animalul/pasărea (*cucu, cucurigu, behehe, miau*);

- nume propriu – nume comun (*America – americă* „pânză de bumbac", *Borjomi – borjomi* „apă minerală", *Anglia – anglie* „stofă de calitate inferioară");

- specia literară – operă literară (*roman, nuvelă, doină*);

- voce – interpret (*bariton, bas, tenor*);

- instrument muzical – interpret la acest instrument (*contrabas, clarinet, vioară*);

- student la o anumită specialitate – specialist în domeniul respectiv (*filolog, mecanic*);

b) ***metasemia implicativă temporală*** are la bază asociaţii de contiguitate a denotaţilor, care coexistă în timp şi se manifestă simultan sau într-o anumită consecutivitate:

- acţiune – timpul realizării ei (*coasă, cafea, cules, cină*);

- coexistenţa în timp a unor obiecte, fenomene (*amiază* „mijlocul zilei" şi „masa de la mijlocul zilei", *actualitate* „timpul de faţă; prezent" şi „în prezent; în zilele noastre").

Acest tip de metasemie este evident şi în cazul adverbelor de timp: *astăzi* „în ziua de azi„ şi „în prezent; în zilele noastre", *ieri* „în ziua care premerge zilei de azi" şi „în trecut", *mâine* „în ziua care vine după cea de azi" şi „în viitor".

c) ***metasemia implicativă spaţial-temporală*** este mediată atât de asociaţiile spaţiale, cât şi de cele temporale, axându-se şi pe asociaţiile de cauză şi efect ale denotaţilor:

- acţiune – sunet, zgomot produs de această acţiune (*hohot, hurducătură*);

- obiect – sunet, zgomot produs de acest obiect (*clopot, fluier*);

- grup de oameni – zgomot produs de oameni (*alai* „mulţime de oameni care merg în urma cuiva" şi „gălăgie produsă de această mulţime", *escortă* „oameni înarmaţi care însoţesc persoanele ţinute sub pază" şi „strigăt produs de aceşti oameni");

- obiect – lovitură aplicată cu acest obiect (*topor, baltag, târnăcop*);

- agent patogen – maladie (*stafilococ* „bacterie care produce procese purulente” şi „proces purulent produs de această bacterie”, *filoxeră* „insectă parazită foarte mică, dăunătoare viţei de vie” şi „boală a viţei de vie provocată de această insectă”);

- obiect – acţiune sau stare (*foc* „material combustibil aprins” şi „strălucire vie”, *răceală* „temperatură scăzută a mediului” şi „boală cauzată de supunerea organismului la frig”);

- acţiune – rezultatul acţiunii (*blestem, cântare, dictare, import, traducere, scriere*).

2. Metasemia similativă are la bază asociaţiile de similitudine, echivalate de mai mulţi specialişti cu metafora sau cu transferul metaforic. Esenţa metasemiei similative constă în faptul că sememul derivat îşi pierde propria valoare denotativă şi obţine valoarea denotativă a sememului derivant, fără însă ca valoarea denotativă a sememului derivat să dispară în totalitate, aceasta transformându-se, de fapt, în valoare conotativă.

Metasemia similativă nu se reduce doar la transferarea denumirilor existente asupra noţiunilor noi, ci produce mutaţii interne în structura semică a sememului.

Ex.: *a vorbi* „a reda prin cuvinte” – *a lătra* „(despre câini) a scoate sunete ascuţite, scurte şi sacadate, caracteristice speciei” / *a lătra* „(despre oameni) a vorbi mult, fără rost şi pe un ton ridicat” (între primul şi al doilea termen opoziţia apare atât în planul expresiei, cât şi în cel al conţinutului; între al doilea şi al treilea termen opoziţia se manifestă numai în planul conţinutului; determinarea acestor opoziţii este posibilă numai ca urmare a comparării structurii semice a sememelor derivate şi derivante).

Modele de metasemie similativă:

- similitudinea funcţiilor (*crainic* „persoană care aducea la cunoştinţa populaţiei unei localităţi ştirile oficiale, citindu-le cu glas tare” şi „persoană care prezintă la un centru de radio sau televiziune comunicările prevăzute de program; *cuptor* „(în gospodăria casnică) construcţie specială pentru copt” şi „instalaţie la maşina de gătit, în care se coc diverse produse alimentare”);

- similitudinea formei (*albie* „vas alungit, din lemn sau din tablă, folosit la spălatul rufelor sau la legănatul copiilor” şi „adâncitură în scoarţa pământului prin care curge apa unui râu”; *aripă* „organ de zbor (la păsări şi la unele animale)”, „plan de

susţinere a unui avion", „prelungire membranoasă a unor seminţe sau fructe care se răspândesc cu ajutorul vântului" şi „organ exterior al peştilor care serveşte la înot");

- similitudinea poziţiei obiectelor în spaţiu (*buric* „ombilic" şi „centru"; *cap* „parte a corpului la om şi animale", „parte a patului unde se află perna" şi „parte de sus; vârf"; *coastă* „fiecare dintre cele douăsprezece perechi de oase arcuite care unesc coloana vertebrală cu osul pieptului", „costişă, povârniş" şi „flanc"; *creastă* „prelungire cărnoasă de pe capul unor păsări", „linie de intersecţie al versanţilor opuşi al unui masiv muntos" şi „parte superioară a unui obiect înălţat"; *căpătâi* „parte unde stă capul unui om culcat" şi „parte extremă a unui obiect");

- similitudine cantitativă (*adâncime* „distanţă (în plan vertical) de la suprafaţă până la fund sau numai până la un punct oarecare" şi „distanţă mare"; *ceată* „grup numeros" şi „mică unitate militară");

- similitudune calitativă (*animal* „vietate" şi „om grosolan şi mărginit, stăpânit de instincte josnice"; *babalâc* „bătrân slab şi neputincios" şi „tânăr cu apucături de bătrân"; *baistruc* „copil din flori" şi „copil obraznic şi poznaş"; *balenă* „mamifer acvatic în formă de peşte cu dimensiuni foarte mari" şi „om gras"; *clopotar* „persoană care trage clopotele" şi „persoană care difuzează zvonuri false"); în cazul dat putem vorbi şi despre o similitudine emotivă, ca urmare a apropierii denotaţilor după asemănarea aprecierii emoţionale, care stă la baza modificării de sens. Majoritatea sememelor, derivate după acest model, conţin o conotaţie negativă, fiind, de cele mai multe ori, injurioasă, şi numai o parte redusă au conotaţie pozitivă: *căprioară* „mamifer zvelt, cu picioare subţiri…" şi „femeie elegantă";

- similitudinea destinaţiei realiilor (*alergător* „sportiv" şi „cal de curse"; *armă* „obiect de atac…" şi „mijloc de luptă"; *cuib* „loc de trai şi de reproducere a păsărilor", „cuibar pentru păsările domestice", „adăpost al unor animale sălbatice" şi „loc de naştere");

- similitudinea sunetelor emise (*a crăpa* „(despre obiecte) a desface în bucăţi prin lovire" şi „a mânca mult şi lacom, producând sunete iritante"; *geamăt* „sunet surd produs la durere" şi „zgomot produs de arbori mişcaţi de vânt sau de valurile mării");

- similitudinea manifestării (*apus* „coborâre a unui astru sub orizont” şi „declin”; *sfârşit* „parte de încheiere şi de terminare” şi „stingere de viaţă”; *a ademeni* „a preocupa pe deplin” şi „a atrage prin promisiuni false”; *a adânci* „a face mai adânc” şi „a studia sub toate aspectele”; *adormitor* „care adoarme” şi „care plictiseşte”);

- similitudinea culorii (*bujor* „floare” şi „roşeaţă naturală a obrajilor”; *aur* „metal preţios” şi „lumină vie emanată de ceva”; *albuş* „albuşul oului” şi „albul ochiului”);

- apelativizarea numelor proprii (*adonis* „tânăr de o frumuseţe rară”, *alfons* „amant întreţinut de o femeie”, *tartuf* „ipocrit”, *donjuan* „bărbat uşuratic, care caută mereu aventuri amoroase”, *dunăre* „cantitate mare de apă”).

3. Consecinţele metasemiei

Ca urmare a mutaţiilor semantice, indiferent de cauzele care le-au generat, şi de modalităţile, după care s-au produs, cuvintele îşi extind sau îşi restrâng potenţialul lor semantic. Anume din aceste motive **extensiunea** şi **restricţia semantică** sunt considerate consecinţe ale metasemiei.

De facto, părerea semasiologilor despre aceste două fenomene nu este univocă:

a) unii le consideră *factori ai metasemiei* (Breal, Carnoy, Corlăteanu);

b) alţii le numesc *tipuri (modalităţi) ale metasemiei*, alături de metaforă, metonimie şi sinecdocă (Breal, Coşeriu, Huguet, Şăineanu, Bloomfild, Paul);

c) a treia parte de cercetători le consideră drept *consecinţe ale metasemiei* (Dumeniuc, Ullman).

1. Extensiunea semantică (lărgire, hiperonimie, generalizarea sensului):

- este una dintre cele mai frecvente modificări ale valorii semantice a cuvintelor;

- generalizarea sau lărgirea sensului unui cuvânt;

- se trece de la un sens particular, specific, la un sens generalizat;

- din puctul de vedere al funcţionării mecanismului intern al metasemiei, extensiunea sensului constă în excluderea unor seme diferenţiale din componenţa sememului derivant, iar din punctul de

vedere al funcţionării mecanismului exterior al metasemiei, ea se reduce la majorarea numărului de denotaţi, denumiţi prin cuvântul respectiv.

Ex.: lexemul *pasăre* la început însemna doar „vrabie”, astăzi numeşte orice zburătoare; substantivul *legumă* însemna „păstaie”; *voinic* – iniţial însemna „oştean”, astăzi şi „viteaz”.

Extensiunea semantică se realizează pe mai multe căi:

a) prin ***metonimizare*** (asemănare prin alăturare):

Ex.: *foc* – ardere violentă a flăcării;
- materie în curs de ardere;
- ardere din vatră, cuptor, sobă etc.;
- incendiu;
- împuşcătură;
- lumină, flacără;

b) prin ***alunecare de sens*** (numirea acţiunii trece asupra rezultatului ei):

Ex.: *redacţie* – redactare, acţiunea de a redacta;
- totalitatea redactorilor care lucrează la o editură;
- clădirea în care lucrează redactorii;

c) prin ***apelativitate*** (trecerea unui substantiv propriu în substantiv comun) (în special, numele de savanţi):

Ex.: *amper* – unitate de măsură a intensităţii curentului electric; apud André Marie Ampére, fizician francez (1775–1836);

farad – unitate de măsură a capacităţii electrice; apud Michael Faraday, savant englez (1791–1867);

volt – unitate de măsură a tensiunii electrice, a tensiunii electromotoare; apud Alessandro Volta, fizician italian (1745–1827);

mecenat – protector darnic al literaturii şi artelor; apud Mecena, fost protector al poeţilor latini Vergiliu, Horaţiu etc.

2. Restricţia semantică (limitare; hiponimie; specializarea sensului):

- antipodul extensiunii semantice;
- trecerea de la un sens general la unul particular;
- are loc o specializare a sensului unui cuvânt, mai ales, e vorba de un împrumut lexical;
- îngustarea sensului;
- trecerea unor sensuri ale cuvântului în lexicul pasiv, iar celelalte se păstrează în lexicul activ;

- se referă uneori la arhaizarea sau învechirea sensului unui cuvânt, dar alteori ea poate fi generată de dispariţia unui obiect, de progresul ştiinţific sau chiar de schimbarea atitudinii faţă de un anumit obiect:

Ex.: • *bere* – iniţial era doar forma de infinitiv a verbului *a bea* „acţiune de a bea”, apoi şi-a îngustat sensul, însemnând doar o anumită băutură, preparată din orz şi hamei; (azi se foloseşte doar al doilea sens);

• *inimă* vine din lat. *anima*, care înseamnă „principiu de viaţă”, astăzi însemnând doar „parte a corpului în care se manifestă acest principiu de viaţă”; aici avem şi restricţie semantică, şi metonimie (parte pentru întreg);

• *rudă* era un substantiv colectiv ce însemna „neam, generaţie, familie” (câteva texte cronologice ne vorbesc despre aceasta. Evangheliarul lui Coresi; Matei 13,35: „Şi atunce vor plânge toate rudele pământului.”). Astăzi lexemul *rudă* s-a restrâns numai la raporturile ce leagă membrii uneia şi aceleiaşi familii, la semnificaţia specială de rudă spirituală; naş de botez sau de cununie; consângean şi neam. La tendinţele de evoluţie a sensurilor, unităţilor lexicale care au fost amintite, mai există o tendinţă de înnobilare şi degradare a sensului.

Nota bene! Uneori evoluţia semantică a cuvântului este atât de pronunţată, încât legătura dintre sensul iniţial şi cel actual nu este sesizată. De exemplu:

tragedie – astăzi „specie a genului dramatic”; la origine însă însemna „cântecul ţapului”;

venetic – astăzi „persoană venită din altă parte; străin”; iniţial însemna veneţian, locuitor din Veneţia”;

adeverinţă – astăzi „dovadă în scris a unui drept; certificat”; la cronicari „făgăduială, promisiune”.

Degradarea şi **înnobilarea sensului** sunt tendinţe de evoluţie semantică provocate, de cele mai multe ori, de acţiunea factorilor psihici ai metasemiei, întrucât ***degradarea*** sensului se află în strânsă legătură cu *tabuizarea* sau cu *eufemizarea*, în timp ce ***înnobilarea*** se produce numai ca urmare a *disfemizării*.

L. Şăineanu a emis ideea că înnobilarea sensului este mai puţin frecventă decât degradarea.

3. Degradarea sensului

Degradarea sensului presupune, de fapt, micşorarea valorii semantice a unui cuvânt:

Ex.: *mitocan* – format prin derivare cu sufix de la *mitoc*, care este o variantă regională a cuvântului *metoc* (<sl. *metochi* < neogr. μετόχι); prin *metoc*, se înţelege o „mică mănăstire subordonată administrativ unei mănăstiri mai mari" sau, mai rar, „loc de găzduire care aparţine unei mănăstiri". *Mitocan* a desemnat iniţial un „călugăr ce locuia în metoc sau lângă un metoc". Încadrarea acestuia în cuvinte depreciative, precum *bădăran*, *golan, mârlan, ţopârlan,* chiar şi *cioban, mocan, mocofan, mocârţan, ţăran* (simţit ca peiorativ), a condus la deprecierea sensului său, devenind sinonim cu *bădăran, mahalagiu, mojic* sau desemnând locuitorul unei periferii.

4. Înnobilarea sensului

Fenomenul *de înnobilare a sensului* asigură acordarea sau imprimarea unui caracter mai distins. Unul dintre procedeele ce duce la înnobilarea sensului este *eufemismul* (figura de stil a ambiguităţii, care constă în atenuarea, în îndulcirea conţinutului unei fapte sau idei dure, triviale, jignitoare ori triste şi substituirea cu o expresie acceptabilă: se spune, de exemplu „are o vârstă respectabilă" în loc de „e bătrân" sau „s-a prăpădit" / „a închis ochii" pentru „a murit".

Ex.: *războinic* mai întâi însemna „ucigaş, tâlhar", ulterior a căpătat sensul de „luptător, ostaş care ia parte la un război";

bazaconie însemmna iniţial „crimă, nedreptate, nelegiuire", astăzi „trăsnaie, năzbâtie, ştrengărie, poznă".

cal însemna iniţial doar „mârţoagă", acum orice cal;

casă iniţial doar „cocioabă, colibă", astăzi „clădire pentru locuit" etc.

Tendinţa de înnobilare / degradare a sensului, ca şi cea de generalizare / specializare, este o varietate a tendinţei de extensiune / restricţie a sensului, deoarece ea, ca şi celelalte, se reduce la achiziţionarea sau la eliminarea anumitor semne cu valoare negativă sau pozitivă.

Semasilologia mai delimitează şi tendinţa de *concretizare* / *abstractizare* a sensului cuvintelor tot ca o varietate a tendinţei de extensiune / restricţie semantică, întrucât ***abstractizarea*** presupune în mod obligatoriu reducerea numărului de hiposeme pentru a desemna

o noţiune ierarhic superioară şi deci mai abstractă, în timp ce orice achiziţie de hiposeme duce la ***concretizarea*** sensului.

Aşadar, consecinţele metasemiei se reduc la extensiunea / restricţia (respectiv generalizarea / specializarea, înnobilarea / degradarea şi abstractizarea / concretizarea) sensului cuvântului, care se realizează ca urmare a deplasării relaţionale dintre semnificant şi semnificat şi ca urmare a anulării identităţii semnificatului, ceea ce contribuie la constituirea unor identităţi noi, care se manifestă în apariţia omolexiei şi omosemiei.

4. Cauzele schimbărilor semantice

Schimbările semantice au la bază diverse cauze:

a) Cuvintele îşi schimbă sensul datorită schimbării realităţii pe care o denumesc. În felul acesta, apar de multe ori, două sensuri distincte: un *înţeles actual* şi unul *învechit*.

b) Cuvintele îşi schimbă sensul odată cu evoluţia gândirii, cu modificarea conţinutului noţiunilor exprimate. Acest tip de alunecare a sensului duce la coexistenţa în sfera aceluiaşi cuvânt a unui *sens curent* şi a unui *sens special*, corespunzător cunoştinţelor ştiinţifice actuale. În situaţia aceasta sunt, probabil, majoritatea cuvintelor limbii comune care au căpătat un statut terminologic, având în dicţionar o dublă definiţie: una *uzuală, curentă* şi alta *ştiinţifică*.

c) Cuvintele îşi pot extinde sensul prin trecerea de la un grup social la altul sau dintr-o sferă de întrebuinţare în alta.

În opinia lui Al. Graur, modificările semantice pot avea loc în diverse împrejurări şi pot fi generate de următoarele cauze:

- *istorice*, care se referă la progresul în ştiinţă, tehnică, odată cu care se introduc obiecte, fapte, chiar şi acţiuni noi, care sunt redate, de multe ori, doar printr-o modificare semantică a unui cuvânt ce exista deja în limbă;

- *sociale*, care se manifestă prin deplasări ale ariei de utilizare socială a cuvintelor şi au ca rezultat specializarea şi generalizarea sensurilor cuvintelor, ducând la o modificare a ariei semantice;

- *psihologice*, care reprezintă anumite interdicţii de vocabular, determinând înlocuirea unui cuvânt cu un alt cuvânt, cu o perifrază sau cu o variantă formală care îl face necunoscut, cât şi alte relaţii semantice dintre cuvinte;

- *lingvistice*, adică anumite schimbări fonetice, morfologice şi sintactice, care au loc în limbă;
- realitatea extralingvistică;
- realitatea socială;
- factori sociolingvistici (lexemul *operaţie* are diferite sensuri pentru un chirurg, matematician, contabil, militar etc.);
- evoluţia limbii;
- fenomenele care determină dezvoltarea limbii.

Nota bene! Schimbările la care sunt supuse cuvintele, pe parcursul dezvoltării istorice, afectează atât forma, cât şi valoarea lor semantică. Schimbările lexico-semantice în structura şi evoluţia cuvintelor sunt determinate de dinamica vocabularului unei limbi.

SARCINI:

♦ Enumeraţi trăsăturile specifice fenomenelor de *conotaţie* şi *denotative*, ilustrând prin exemple.

♦ Stabiliţi corespondenţe între noţiunile din prima coloană şi definiţiile din a doua coloană, evidenţiind deosebirile dintre acestea:

extensiune semantică	*se trece de la sens general la sens particular*
restricţie semantică	*se constată o depreciere a sensului*
degradarea sensului	*se constată o înnobilare*
înnobilarea sensului	*se trece de la sens particular la sens general*

♦ Enumeraţi factorii care favorizează metasemia.

♦ Includeţi într-o schemă tipurile de metasemie, propunând câte două exemple pentru fiecare tip.

♦ Comentaţi afirmaţia: „E de ajuns ca unui obiect să i se dea alt nume prin analogie ca să avem o conotaţie, respectiv un sens conotativ.” (I. Coteanu)

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Elemente de semasiologie română*. – Chişinău: Ştiinţa, 2009.
2. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.

3. Berejan S. *Locul semanticii în stratificarea limbii* (*Semantica unităţilor limbii şi unităţile semanticii limbii*). În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.2.
4. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
5. Coşeriu E. *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice.* – Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1997.
6. Cotelnic T. *Conversia unităţilor lexicale*. – Chişinău: Ştiinţa, 1980.
7. Şăineanu l. *Încercare asupra semasiologiei limbei române*. – Bucureşti, 1889.

Unitatea IV. DINAMISMUL SEMANTIC AL LEXICULUI

Obiective:

- să distingă trăsăturile specifice *monosemiei* şi *polisemiei*;
- să delimiteze *metafora lingvistică* de cea *poetică*;
- să determine limitele *metaforei, metonimiei* şi *sinecdocei*.

Lexicul se caracterizează prin *mobilitate*, prin capacitatea de a fi supus mereu schimbărilor (atât la nivel fonematic – partea materială a cuvântului, cât şi la nivel semantic – partea ideală a lui).

Ex.: *a pedepsi* „a aplica o pedeapsă, a osândi” (iniţial însă însemna „a educa, a instrui” < gr. *παιδεύω*, aor. *επαίδεψα*). Cu sensul de „a educa, a instrui” se atestă în Biblia de la 1688 (*Şi deaca au murit părinţii ei, o* ***au pedepsit*** *pre ea să-i fie lui nevastă*.), la Antim Ivireanul (*Cei învăţaţi şi* ***pedepsiţi*** *întru bunătăţi*.) etc.

1. Relaţiile conotative

(*extensiunea şi restricţia semantică*) (*vide* unitatea III)

2. Pierderea legăturii semantice cu sensul iniţial

În timp, un cuvânt îşi poate modifica sensul în aşa măsură, încât să ajungă a exprima o noţiune totalmente nouă, pierzând astfel legătura semantică cu sensul iniţial.

Ex.: *birou* < fr. *bureau*: iniţial numea stofa ţesută din păr de cămilă (fr. *bure* „cămilă”), apoi denumea masa acoperită cu o astfel de stofă; în sec al XVI-lea cuvântul desemna grupul de oameni care şedea în jurul unei mese (chiar neacoperită cu ţesătura amintită); astăzi înseamnă *masă de scris, cameră de lucru, organ executiv al unei organizaţii*.

3. Polarizarea semantică (sau **entiosemie)**

• Dezvoltarea în direcţii opuse a valorii semantice a unui cuvânt, la origine nediferenţiate. Pe baza polarizării semantice se formează aşa-numitele „capete ale lui Ianus”, adică elemente lingvistice cu semnificaţii opuse.

Ex.: *mintios* „deştept, inteligent, iscusit, isteţ”, dar A. Donici îi dă sens negativ, depreciativ (efect stilistic):

*- **Mintiosule**! De unde vii?*
O vulpe pe măgar l-a întrebat.

Ex.: sufixul ***–aş*** are valori semantice pozitive (*fecioraş*, *copilaş, băieţaş*), dar şi negative (*scriitoraş, articolaş*).

• În româna actuală se atestă şi cazuri când cuvintele se află într-o situaţie antipodală din punct de vedere semantic faţă de cuvintele de la care îşi au originea:

Ex.: adjectivul lat. *altus,-a,-um* are două sensuri opuse: „înalt" (*mons altus*) şi „adânc" (*mare altum*). Situaţia aceasta s-a transmis şi adj. românesc *adânc*, care are două sensuri: „afund, adâncit (*Cum ajunge în pădure, sapă o groapă* ***adâncă*** *de un stat de om*. (I. Creangă)) şi, mai rar, „înalt" (*Şi prin tufele de mături,/ ce cresc verzi,* ***adânce****, dese,/ Păsări îmblânzite-n cuiburi/ destind penele alese*. (M. Eminescu)).

• Polarizarea semantică se poate realiza şi în cadrul sintagmelor:

Ex.: *pâine veche, haină veche* (valoare negativă);

vin vechi, vorbă veche (valoare pozitivă).

4. Sensul figurat

Majoritatea cuvintelor au *sens propriu* / *sens fundamental* / *sens lexical* (redă în mod exact ideea ce trebuie exprimată) şi *sens figurat* (pe baza unor figuri de stil, pentru artistism şi expresivitate, cuvântul capătă o altă semnificaţie decât cea obişnuită).

5. Condensarea semantică (sau **univerbare / univerbaţie)** presupune includerea unor valori semantice în altele cu care făceau corp comun: unul dintre componenţi îşi lărgeşte valoarea semantică pe contul altuia. E vorba, de fapt, despre construcţii eliptice, elementele elipsate fiind restabilite cu uşurinţă din context:

Ex.: (***sărac***) *lipit pământului*, *bată-te să te bată* (***norocul***) etc.

Condensarea semantică este specifică, în special, expresiilor frazeologice, îmbinărilor stabile de cuvinte, care au o largă circulaţie în limba română.

6. Semantica funcţională – numirea unui obiect trece asupra altui obiect din cauză că cel de-al doilea îndeplineşte aceeaşi funcţie socială ca şi primul.

Monosemie	Polisemie (derivare semantică)
- proprietatea cuvântului de a avea un singur sens	- capacitatea cuvântului de a avea mai multe sensuri
- cuvintele monosemantice au numai sens denotativ, descriptiv	- unităţile lexicale sunt polisemantice numai în dicţionare, în context se monosemantizează
- sunt specifice pentru anumite domenii de activitate a oamenilor	- 80% din cuvintele lexicului activ al oricărei limbi sunt polisemantice
- termeni tehnici şi ştiinţifici (*cardiologie*, *nuc*, *leopard*, *atom*, *bisturiu* etc.)	Ex.: *bandă*, pl. *benzi* – bandă de autostradă, bandă de material, bandă magnetică, bandă desenată, bandă rulantă
- fiind frecvent folosit, un cuvânt monosemantic poate căpăta şi alte sensuri, devenind polisemantic	

POLISEMIA

● Capacitatea majorităţii cuvintelor din limbile naturale de a avea mai multe sensuri;

Ex.: **a bate**

a lovi, a izbi: *Din păcate, mama sa îl **bate** de fiecare dată când greşeşte.*

a face o mişcare regulată: *Ceasul **bate** ora cinci.*

a trimite un proiectil: *Pistolul **bate** cincizeci de metri.*

a critica*: Nu-l mai **bate** cu vorba.*

a sufla (despre vânt): *Crivăţul **bate** dinspre răsărit.*

a cădea (despre ploaie): *Ploaia **bate** necontenit în geam.*

a învinge: *I-am **bătut** pe toţi la şah.*

● se înscrie într-o opoziţie dublă: polisemie şi omonimie, polisemie şi monosemie;

● cu cât un cuvânt este mai frecvent utilizat, cu atât capătă mai multe sensuri diferite;

● pentru diferenţierea sensurilor cuvintelor polisemantice contextele sunt fundamentale:

Ex.: *farmacie* „ştiinţă care se ocupă de prepararea medicamentelor” sau „locul unde se vând medicamentele”: *Farmacia este o ştiinţă veche. Cumpăr medicamente de la farmacie.*

Aşadar, fără contexte dicţionarele explicative nu pot fi convenabile în ce priveşte polisemia nici din punct de vedere descriptiv, nici normativ.

Tipuri de polisemie:

a) *polisemie în lanţ* (legătura se face de la un sens la altul):

Ex.: *slab* 1. „lipsit de un strat de grăsime”; 2. „lipsit de forţă” – *caracter slab*; 3. „lipsit de valoare” – *lucrare slabă*; 4. „lipsit de elemente caracteristice” – *vin slab, cafea slabă*;

b) *polisemie radială* (relaţia dintre sensuri se face prin cel puţin un element al sensului de bază):

Ex.: *strigăt* 1. „sunete intense produse de om”; 2. „sunete intense produse de alte fiinţe” – *strigătul leului*; 3. „sunete intense produse de colectivităţi” – *strigătul mulţimii*.

I. METAFORA

Metafora este figura de stil care constă în a da unui cuvânt o semnificaţie nouă, în virtutea unei comparaţii subînţelese; figură de stil rezultată dintr-o comparaţie subînţeleasă prin substituirea cuvântului obiect de comparaţie cu lexemul-imagine.

● **Metafora uzuală (împietrită)** sau **pură** – figură semantică (trop) prin intermediul căreia se prezintă echivalenţi doi termeni distincţi, realizându-se între aceştia un transfer de trăsături semantice:

Ex. *Când – **ghindă cafenie** – picau jos **cărăbuşii** / Când **era zarea frunză uscată de stejar***.

● **Metafora poetică** sau **lingvistică** presupune un transfer de termeni, posibil datorită conţinutului semantic, parţial comun, al elementului substituit şi al celui care substituie; de aici şi definirea metaforei drept „comparaţie prescurtată”.

● În funcţie de conservarea / eliminarea termenului metaforizat:

a) **metafora in praesentia** (explicită / coalescentă) – se construieşte după tiparul *A este B* sau orice formulă sintactică reductibilă la el (AB, BA genitiv, B de A):

Ex.: Când ***noaptea-i o regină*** lunatecă şi brună;

b) **metafora in absentia** *(*implicită / implicaţie) – are forma *B în locul lui A*:

Ex.: *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă / Prin care trece albă,* ***regina nopţii moartă***.

● În funcţie de expresia sa morfologică, se atestă:

a) **metafore nominale** – cea mai frecventă formă metaforică, divizibilă în mai multe categorii:

- simplă substituire (se poate realiza numai ca metaforă implicită; se situează la limita semantică dintre metaforă şi simbol):

Ex.: *Pe* ***mişcătoarele cărări*** */ Corăbii negre duce*;

- formula *A este B* (întotdeauna metaforă explicită, în care termenul metaforic este un nume predicativ pe lângă un verb copulativ):

Ex.: *Lung* ***plumb topit fu orice sărutare***.

- *metafora infirmală* (se axează pe formă negativă – A nu este B):

Ex.: *Un* ***sân nu e Nirvana*** */ Şi-un* ***pântec nu-i abisul***.

- formulă substantival-genitivală (BA genitiv) (se realizează atât ca metaforă explicită, cât şi ca metaforă implicită):

Ex.: ***Nămolurile tainelor*** *toate / Zac în mine adunate.*

- formula substantival-prepoziţională (B de A):

Ex.: *îţi vei cânta... /* ***pe coarde*** *dulci* ***de linişte****, /* ***pe harfă de-ntuneric***.

b) **metafore verbale** – metafore realizate prin intermediul verbelor, sunt adesea personificatoare sau sinestezice:

Ex. *Portul* ***se topeşte****-n soare*.

c) **metafore adjectivale** – nu sunt metafore propriu-zise, ci iau forma epitetului metaforic pe lângă un substantiv:

Ex.: *Ah, luntrele toate spre-apus / Un val* ***aherontic*** *le-a dus*!

d) **metafore adverbiale** – atestate mai rar, un fel de epitet pe lângă verb: *mi-a răspuns* ***sec****, l-a primit* ***rece****, scrie* ***obscur***.

● **Lanţ metaforic** sau **metaforă în lanţ** – realizare sintactico-semantică aparte; se realizează fie ca o secvenţă de mai multe metafore (A1 este B1, A2 este B2,...), fie cu un singur termen metaforizat şi mai mulţi metaforici (A este B1, B2, ...):

Ex.: *O* ***raclă*** *mare-****i lumea****.* ***Stelele-s cuie*** */ Bătute-n ea şi* ***soarele-i fereastra*** */ La* ***temniţa vieţii.***

Metafora este considerată un fenomen de anomalie, a cărui decodare rămâne echivocă, chiar dacă există seme contextuale clarificatoare, care unifică metafora într-un nou semem, diferit constituit faţă de termenul iniţial, de la care s-a pornit.

II. METONIMIA

Metonimia este o figură semantică (trop) şi fenomen lingvistic prin care un nume de obiect este înlocuit cu altul, pe baza unei relaţii de contiguitate logică existentă între acestea (spaţială, temporală sau cauzală):

Ex.: *Voi, ce din **munca** voastră abia puteţi trăi.*

Metonimia are forme variate, determinate în funcţie de conţinutul relaţiei dintre termenii care se pot substitui unul altuia. Principalele substituţii metonimice sunt:

- cauză pentru efect / efect pentru cauză: *a trăi din **munca** altuia; **culesul** e foarte bogat anul acesta; la noi sunt **lacrimi** multe*;
- conţinut pentru conţinător / conţinător pentru conţinut: *a înghiţit **băutura** dintr-odată, şi-a terminat **farfuria**, a băut câteva **pahare***;
- materia pentru obiect: *a vândut un **porţelan** de preţ, colecţionează **aramă***;
- creator pentru operă: *cântă foarte bine **Chopin**, are un **Rembrandt***;
- instrument pentru acţiune / acţiune pentru instrument: *a trecut **prin foc şi sabie***;
- semn pentru obiectul desemnat (numite şi **metonimii ale semnului**): *coroana*, *sceptrul* „regalitate”, *purpura* „demnitate ecleziastică”, *crucea* „creştinismul”;
- loc de proveniență pentru obiectul produs: *l-a tratat cu **un porto**, a cumpărat **olandă** pentru cearceafuri*;
- general pentru particular: *a înşelat **vigilența** paznicilor*;
- abstract pentru concret: *se află în **primăvara** vieţii*;
- specific pentru generic: *mănâncă o **pâine** de pe urma mea*.

Metonimia este mai puţin prezentă în poezia modernă, pentru că se axează pe formule.

Nota bene! Metonimia rezultă şi din trecerea numelor proprii în comune: *Champagne* (provincie în Franţa) - *şampanie*, *Ampère – amper* (unitate de măsură) etc.

III. SINECDOCA

Sinecdoca este o figură semantică (trop) şi procedeu lingvistic, formă particulară de metonimie, realizată prin înlocuirea unui nume cu altul pe baza unei relaţii cantitative între cei doi termeni:

Ex.. *Am văzut în depărtare o* ***pânză***.

Sinecdoca poate lua două forme principale:

a) parte pentru întreg – **sinecdoca particularizantă**: *o* ***pânză*** *la orizont* „corabie”, *trăiesc sub acelaşi* ***acoperiş***;

b) întreg pentru parte – **sinecdoca generalizantă**: *a băut un* ***vin*** *bun* „un pahar, o sticlă de vin”.

În sensul substituirii calitative deosebim:

a) **sinecdoca numărului** (singular pentru plural): ***Românul*** *e născut poet*;

b) **sinecdoca materiei**: ***fier*** „armă, cuţit”, ***bronz*** „statuie”.

Nota bene! **Metafora** este cuvântul ce denumeşte două obiecte (noţiuni), care se aseamănă prin ceva: *clopoţel* (obiect metalic) – *clopoţel* (floare), *portar* (om de serviciu la o poartă) – *portar* (fotbalist).

Metonimia este cuvântul ce denumeşte două obiecte (noţiuni), dar nu asemănătoare, ci învecinate, contigue: *şcoală* (instituţie) – *şcoală* (clădire) –- *şcoală* (studii, formare) – *şcoală* (elevi, profesori) etc., *clasa* (auditoriu) – *clasa* (grupul de elevi).

Sinecdoca este cuvântul care nu se referă la două obiecte (noţiuni), ci la parte şi întreg: *pâine* (produs culinar) – *pâine* (câştig), *prag* (pragul casei) – *prag* (casă).

Ex.: Mii de *coifuri* lucitoare ies din umbra-ntunecoasă... (M. Eminescu)

SARCINI:

♦ Numiţi modalităţile de realizare a dinamismului semantic la nivel lexical.

♦ Definiţi noţiunile: *monosemie* şi *polisemie*, propunând exemple de cuvinte monosemantice şi polisemantice.

♦ Stabiliţi asemănări şi deosebiri între fenomenele lingvistice: *metaforă, metonimie* şi *sinecdocă*.

♦ Prezentaţi criteriile de clasificare a metaforei lingvistice, aducând exemple concludente.

♦ Determinaţi care este rolul contextului în diferenţierea sensurilor cuvintelor polisemantice, ilustrând răspunsul.

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Elemente de semasiologie română*. – Chişinău: Ştiinţa, 2009.
2. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
3. Bidu-Vrânceanu A. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti: Humanitas, 2005.
4. Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Cuvinte şi sensuri*. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.
5. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
6. Coteanu I., Forăscu N., Bidu-Vrânceanu A. *Limba română contemporană, vol. 2. Vocabularul.* – Bucureşti: Editura Academiei, 1985.
7. Evseev I., Şerban V. *Vocabularul românesc contemporan*. – Timişoara: Facla, 1978.
8. Foucault M. *Cuvintele şi lucrurile*. – Bucureşti: Univers, 1996.
9. Hristea Th. *Sinteze de limba română*. – Bucureşti, 1984.
10. Iordan I., Robu V. *Limba română contemporană*. – Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.

Unitatea V. RAPORTURILE SEMANTICE ÎNTRE CUVINTE
(sinonimia, antonimia, omonimia, paronimia)

Obiective:

- să distingă diferitele raporturi semantice între cuvinte;
- să determine specificul relaţiilor de *sinonimie* în comparaţie cu *antonimia*;
- să observe ce este comun şi diferenţial între *omonime* şi *paronime*.

Întrucât **cuvântul** este o unitate biplană, constituită din formă (*semnificant*) şi conţinut sau sens (*semnificat*), se atestă în limbă prezenţa unui ansamblu de relaţii între cuvinte: ***sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie***.

Pornind de la planul de conţinut, între semnificaţii a două sau mai multe unităţi lexicale luate arbitrar pot exista următoarele tipuri de relaţii:

1) **coincidenţă totală** a sensurilor (*adagiu, cugetare, dicton, sentinţă*);

2) **coincidenţă parţială** a sensurilor (*masă, scaun, fotoliu; copil, tânăr, bătrân; a se mişca, a se deplasa, a merge, a zbura, a pluti; mare – mic, repede – încet, a urca – a coborî*);

3) **noncoincidenţă** a sensurilor (*aliment; construcţie; educaţie; sinceritate* etc.).

În cazul coincidenţei totale a sensurilor semnificanţilor este vorba despre ***omosemie*** lexicală (***sinonimie***), în cazul coincidenţei parţiale a sensurilor este vorba despre ***parasemie*** şi ***antisemie*** (***antonimie***), iar în cazul lipsei totale de coincidenţă a sensurilor semnificanţilor vorbim despre ***eterosemie***.

I. SINONIMIA
(concept, definiţii, clasificări)

Sinonimia (omosemia):

- este calitatea unor cuvinte, diferite ca formă, de a exprima sensuri asemănătoare;
- un tip de relaţie semantică ce se stabileşte între corpuri fonetice diferite, dar cu semnificaţii identice sau asemănătoare;
- fenomen de echivalenţă semantico-funcţională a unităţilor de limbă (cuvinte, expresii, afixe sau construcţii gramaticale) diferite ca aspect sonor;
- este un fenomen lingvistic universal, atestat în toate limbile;
- fenomen de limbă incontestabil, întrucât utilizarea unor forme diferite pentru a exprima unul şi acelaşi sens este o caracteristică specifică limbilor naturale.

Sinonimele (< gr. *συν* „cu” + *όνομα* „nume”) sunt cuvintele cu forme diferite, dar cu sensuri asemănătoare sau aproape identice; în sincronie şi în acelaşi sistem al limbii, cel puţin cu un sens, exprimă aceeaşi noţiune sau aspecte identice ale ei; condiţia propriu-zisă de sinonimie presupune: referent identic, aceeaşi variantă funcţională şi aceleaşi clase de distribuţie contextuală.

Omosemante se numesc cuvintele cu sens identic şi cu formă diferită, aparţinând la aceeaşi parte de vorbire; ele prezintă o maximă importanţă pentru lexicologi şi lexicografi în procesul de studiere comparativă a sinonimelor şi de identificare a cuvintelor şi expresiilor echivalente.

Sinonimele sunt o sursă de îmbogăţire a limbii prin posibilitatea de a enunţa aceeaşi idee prin exemple diferite.

Se poate stabili o **relaţie de sinonimie** între:

- două cuvinte (*sumbru – întunecat*);
- un cuvânt şi o expresie (*a băga de seamă – a observa, a o lua la sănătoasa – a fugi*);
- două expresii (*a-şi lua nasul la purtare – a se obrăznici, a se urca în cap*).

Clasificări ale sinonimelor

I. După sensul pe care îl exprimă, două sau mai multe sinonime pot fi:

1. Sinonime lexicale:

a) ***totale*** (***absolute*** sau ***perfecte***), care corespund în toată sfera sensurilor lor: *natriu – sodiu, smalţ – email, aramă – cupru, repede – iute, zăpadă – nea, vocabular – lexic, ogradă – curte, veac – secol;*

b) ***parţiale (relative*** sau ***imperfecte)***, care corespund numai în unul sau în câteva dintre sensurile lor; constituie o categorie lexicală vastă şi se întâlneşte, mai ales, la cuvintele vechi şi polisemantice, unele sensuri ale acestora coincizând cu sensurile altor cuvinte sau chiar cu termeni autonomi: *scrisoare – carte – răvaş, a uni – a lega – a împreuna, drum – cale, casă – clădire, a se veseli – a râde, traseu – itinerar, toată* Moldova – *întreaga* Moldovă, *teafăr – nevătămat – întreg*.

Mulţi cercetători susţin că sinonimele absolute cu timpul trec în categoria celor parţiale, întrucât intervin legităţile dezvoltării limbii şi, în consecinţă, unul din cuvintele-sinonime îşi modifică (extinde sau restrânge) conţinutul semantic.

2. Sinonime gramaticale:

a) la nivel ***morfologic***: *dacă-l ajungeai / dacă l-ai fi ajuns, voi face / am să fac, amândoi / ambii*;

b) la nivel ***sintactic***: *dorul patriei – dorul de patrie, eu nu vreau ca el să plece – eu vreau ca el să nu plece*.

3. Sinonime frazeologice:

Ex.: *drum bun, cale bună;*
a căra apă la fântână, a se duce la vie cu struguri în batistă, a aduce lemne la pădure;
a fugi, a o lua la sănătoasa, a-şi lua tălpăşiţa.

În baza categoriei gramaticale se disting sinonime:

substantivale: *noroc – şansă*
verbale: *a inventa – a crea*
adjectivale: *cuminte – cumpătat*
pronominale: *el – dânsul*
numerale: *dublu – îndoit*
adverbiale: *niciodată – nicicând*
conjuncţionale: *dar – însă*

II. În literatura de specialitate se mai atestă şi noţiunea de **sinonime aproximative** (când un sinonim sau o expresie sinonimică reprezintă sensul metaforic al unui cuvânt uzual; se stabilesc apropieri sau coincidenţe de termeni, atribuindu-se valori semantice

figurate, metaforice cuvintelor uzuale şi dilatându-se astfel sfera semantică a cuvintelor prin conotaţii către multiple planuri ale expresivităţii artistice): *stropi mari de apă – bulgări fluizi, iubire – arşiţă*; *vârtej de ape – „cuibar rotind de ape*" (M. Eminescu).

Nota bene! Asocierile de cuvinte pe baza cel puţin a unui sens comun se numesc **serii sinonimice** sau **pereche sinonimică**, **dublete sinonimice**, **lanţ sinonimic**: *a se veseli – a se distra – a petrece – a se amuza*; *superb – grandios – impozant – impunător – maiestos – măreţ – monumental – splendid – minunat – divin* ş.a. Elementele unei serii sinonimice subînţeleg un sens general, numit ***dominantă semantică***, prin urmare, celelalte sensuri exprimă anumite variaţii, nuanţări semantice, care întregesc conţinutul semantic al dominantei.

Criterii de caracterizare a sinonimelor:

1) Lingvistice:

a) etimologia:

- din aceeaşi limbă (*absurd* / *ilogic*, din limba franceză, *călduţ* / *căldicel* ca derivate româneşti);

- din limbi diferite: *a absenta* (din franceză) / *a lipsi* (din greacă);

- categoria gramaticală (sunt mai ales substantive, adjective, verbe, adverbe);

- există şi serii de sinonime la nivelul familiei lexicale: *a abroga / a anula, abrogare / anulare, abrogat / anulat*.

b) ***structura:***

- radicali diferiţi (*repede / iute*);

- derivate (*ireal / nereal, răcoros / răcoritor*);

- lexico-frazeologice (*capitală / cetate de scaun*);

c) ***sensul*** (de aici desprindem sinonimele totale, parţiale şi aproximative).

2. Extralingvistice :

- sfera tematică (însuşiri, obiecte ş.a.)

- diferenţe teritoriale (*pâine îngheţată / pâine tare*).

Sinonimele îndeplinesc diferite **funcţii stilistice**: evită repetările supărătoare, atribuie enunţului precizie maximă, imprimă vorbirii noastre culoare stilistică (nuanţări semantice ale cuvântului,

plasticitate, expresivitate ş.a.). În limbajul artistic valorile semantico-stilistice ale sinonimelor sunt variate şi impresionante.

II. ANTONIMIA
(concept, definiţii, clasificări)

Antonimia (antisemia) reprezintă un tip de relaţie semantică ce constă în opoziţia de sens între două cuvinte care trimit la realităţi (referenţi) nu numai diferite, ci şi contrare, contradictorii.

Dintre toate tipurile de relaţii semantice între cuvinte **antonimia** e cel mai uşur definită: „opoziţie semantică a două cuvinte cu referenţi contrari" sau „relaţia semantică stabilită între termeni corelativi ale căror sensuri, evaluate pe aceeaşi scală binară şi simetrică, sunt opuse".

Antonimele (<gr. αντί „împotriva" + όνομα „nume") sunt cuvinte cu formă diferită şi cu înţeles opus: *întrebare – răspuns, înalt – scund, drept – stâng, a veni – a pleca, aproape – departe, bun – rău, nou – vechi* etc.

Antonimele sunt fixate perechi şi, de aceea, par mai puţin dependente de context sau de o situaţie de comunicare. De exemplu, în mintea oricărui vorbitor este asociat *mic* cu *mare*, *tânăr* cu *bătrân, sărac* cu *bogat, adevăr* cu *minciună* etc.

Sunt mai predispuse a contacta *relaţii de antonimie* cuvintele care exprimă calităţi şi însuşiri, diverse aprecieri, raporturi cantitative şi categorii estetice, morale, filozofice etc. În mod firesc, nu pot avea antonime substantivele care denumesc obiecte concrete şi, prin definiţie, numele proprii (antroponimele, toponimele, hidronimele etc.).

Plasate în acelaşi câmp semantic, având un număr oarecare de trăsături de sens comune, componentele unei perechi (sau a unei clase paradigmatice) formate din antonime se opun prin câte un aşa-numit semn incompatibil, condiţie minimală şi obligatorie a ***opoziţiei antonimice***.

Antonimia se poate realiza:

a) printr-un cuvânt: *gros – subţire, aici – acolo, a merge – a sta*;

b) printr-o expresie: *a ascunde – a da pe faţă, a opri – a da drumul, a sta – a o lua la fugă*;

c) cu ajutorul prefixelor (prefixe antonimice, negative sau privative): *moral – **i**moral, a fereca – a **des**fereca, potrivit – **ne**potrivit* etc.

În general, prefixele care contribuie la formarea antonimelor sunt: *ne-, non-, in-, i-, des-, dez-, dis-, de-* etc.

Clasificări ale antonimelor:

► a) **antonimia lexicală** este reprezentată de cuvinte opuse ca sens, vechi sau noi;

b) **antonimia prefixală** este realizată prin prefixe (mai ales cele neologice, componente ale derivatelor antonimice, reprezintă mai mult de jumătate din numărul total al prefixelor româneşti);

c) **antonimia afixoidală** este realizată între prefixoide, respectiv sufixoide, care formează, la rândul lor, compuse antonimice preponderent savante;

d) **antonimia frazeologică** este alcătuită din unităţi frazeologice vechi sau noi, ca şi din expresii de origine latină savantă, cu circulaţie internaţională, prin definiţie neologice;

e) **antonimia mixtă** sau **lexico-frazeologică**, stabilită între cuvinte şi locuţiuni, de regulă, în interiorul aceleiaşi clase morfologice.

► În funcţie de dimensiunea semantică, deosebim:

a) **antonime polare**, care nu admit termeni intermediari: *soţ / soţie;*

b) **antonime scalare**, care admit gradarea şi care sunt adesea legate de proceduri de comparare: *mare / mijlociu / mic; fierbinte / cald / rece*;

c) **antonime contradictorii**: *celibatar* (necăsătorit) / *căsătorit*;

d) **antonime contrarii**: *a urca / a coborî;*

e) **antonime reciproce**: *a cumpăra / a vinde* etc.

► În funcţie de structura cuvântului, se atestă:

a) **antonime cu radicali diferiţi**: *corect – greşit; frig – căldură, întuneric – lumină; trecut – viitor; a veni – a pleca;*

b) **antonime cu acelaşi radical** stabilite prin prefixe şi sufixe: *corect – incorect; disciplinat – indisciplinat; noroc – nenoroc; moral – imoral; reversibil – ireversibil; hipotensiv – hipertensiv; cărticică – cărţoaie; căscioară – căsoaie etc.*

► Din punctul de vedere al limbii de origine, deosebim:

a) **antonime din aceeaşi limbă**: *bun / rău* (din limba latină);

b) **antonime din limbi diferite**: *(a) urî* (din latină) / *(a) iubi* (din slavonă);

► În baza categoriei gramaticale, se disting antonime:

- ***substantivale***: *adevăr – minciună, bunătate – răutate, iubire – ură, căldură – frig, amic – duşman*;

- ***adjectivale***: *gras – slab, mare – mic, sărac – bogat, activ – pasiv;*

- ***verbale***: *a da – a lua, a închide – a deschide, a vinde – a cumpăra, a complica – a simplifica;*

- ***adverbiale***: *bine – rău, greu – uşor, înainte – înapoi, sus – jos, încet – repede;*

- ***prepoziţionale***: *pe – sub, deasupra – dedesubtul;*

- ***numerale****: mult – puţin;*

Nota bene! Există serii de antonime şi la nivelul familiei lexicale: *aprinde / stinge, aprindere / stingere, aprins / stins.*

► Din punct de vedere structural-morfologic, se cunosc:

a) **antonime omorizice** (**gramaticale, afixale, derivate**) (cu radical comun): *prefaţă / postfaţă, a include / a exclude, plăcut / neplăcut, căsuţă / căsoaie*;

b) **antonime nonomorizice (lexicale, primare, eterorizice)** (care au radicali diferiţi): *laudă / critică, a găsi / a pierde, frumos / urât, harnic / leneş*.

► **antonime totale**: *arhaism – neologism, tot – nimic*;

antonime parţiale: *verde – răscopt*;

► **antonime graduale** (care presupun opoziţii polare raportate la o noţiune medie, intermediară): *înalt – mijlociu – jos; mult – suficient – puţin; greu – normal – uşor*;

antonime complementare (exclud gradaţia, deci şi noţiunea terţă, intermediară; opoziţii contradictorii): *viaţă – moarte, pace – război, logic – alogic*;

antonime vectoriale / **direcţionale** (includ opoziţiile verbale sau derivatele lor; acţiuni în direcţii opuse): *a intra – a ieşi, a urca – a coborî, a sosi – a pleca, a decola – a ateriza*;

antonime conversive (rezultă din efectele inverse, contrare ale unor acţiuni, stări, însuşiri; aceeaşi noţiune percepută din unghiuri de vedere diferite): *a cumpăra – a vinde, a răspunde – a întreba, a câştiga – a pierde, a construi – a distruge, a se lumina – a se întuneca, împerecheat – desperecheat*.

► **antonime propriu-zise** (**obişnuite, uzuale**) – incluse în dicţionare;

antonime contextuale (**ocazionale, individuale**) – apar doar în anumite situaţii, din necesităţi stilistice; sunt efemere şi obţin statut doar în uz.

Pornind de la factorii extralingvistici, se atestă:

- **sfera tematică** (antonime privitoare la însuşiri, fenomene, acţiuni etc.): *căldură / frig, iarnă / vară, bun / rău*;

- **diferenţe teritoriale** (de tipul regional / popular, regional / literar).

Valoarea stilistică a antonimelor

Antonimele dispun de o valoare stilistică deosebită. Cantitatea de antonime în realitate este mult mai extinsă în raport cu cea din dicţionare, întrucât acestea sunt elaborate, de cele mai multe ori, pe baza intuiţiei şi a logicii empirice a autorilor, fără a se apela la materialul de limbă concret.

Ex.: *Ea un **înger** ce se roagă – El un **demon** ce visează…* (M. Eminescu)

***Multe** flori sunt, dar **puţine** / Rod în lume o să poarte…* (M. Eminescu)

Antonimele constituie un mijloc de realizare a figurilor de stil: litota şi ironia, oximoronul, antiteza, paradoxul:

Ex.: *Iar în lumea asta **mare**, noi, copii ai lumii **mici**,*

Facem pe pământul nostru muşiroaie de furnici. (M. Eminescu)

Antonimia este legată şi de sinonimie, şi de polisemie. De exemplu, adjectivul *vesel* se află în relaţii de antonimie nu numai cu adjectivul *trist*, ci şi cu sinonimele acestuia. Cuvintele polisemantice pot fi antonime în două sau nai multe sensuri, pot forma perechi antonimice cu mai multe cuvinte. Dat fiind faptul că antonimia se referă la conţinutul semantic al cuvântului, cuvintele polisemantice formează ***serii antonimice***.

Contrarietatea semantică se poate manifesta chiar şi în cadrul aceluiaşi lexem, adică un cuvânt înglobează în sine două sensuri opuse: *a împrumuta* (a da sau a lua (bani sau obiecte) pentru o anumită perioadă de timp cu condiţia restituirii); *a închiria* (a da sau a lua în chirie) ş.a. Atare fenomen se numeşte **enantiosemie**, care este interpretat diferit de lexicologi: unii o consideră varietate a antonimiei, alţii varietate a omonimiei.

Nota bene!

• Antonimia a fost remarcată de filosofii Greciei antice.

• Antonimele reprezintă o sursă destul de importantă pentru expresivitatea limbii române.

• Este foarte important de remarcat rolul fundamental al limbilor clasice, latina şi greaca, în procesul de întărire a relaţiei de antonimie la nivelul limbii române literare moderne.

III. OMONIMIA
(concept, definiţii, clasificări)

În limbă se atestă prezenţa unui ansamblu de relaţii atât între semnificanţii unităţilor sistemului lexical, cât şi între semnificaţii acestui sistem. Astfel, între semnificanţii a două sau mai multe unităţi lexicale luate arbitrar, există următoarele tipuri de relaţii:

1) **coincidenţă totală** a formelor: *mare* (adj.) „de dimensiuni întinse" şi *mare* (subst.) „întindere extinsă de apă";

2) **coincidenţă parţială** a formelor: *virtuos* „înzestrat cu multe virtuţi" şi *virtuoz* „care stăpâneşte perfect tehnica de interpretare la un instrument muzical";

3) **noncoincidenţă** a formelor: *masă* s.f. şi *culoare* s.f.

În cazul coincidenţei totale a formelor semnificanţilor este vorba despre ***omonimie*** lexicală sau ***omolexie***, în cazul coincidenţei parţiale a semnificanţilor este vorba de ***paronimie*** sau ***paralexie***, iar în cazul lipsei totale de coincidenţă vorbim despre ***eterolexie*** (cuvinte diferite ca formă şi sens, dar cunoscute vorbitorilor, de aceea ele nu pot fi confundate niciodată: *desinenţă, dohot, accent, abajur* ş.a.; *nas / naş, joc / jos, deputat / derutat* etc.).

Omonimia lexicală / **omolexia** (*leu* – animal / *leu* – ban) cunoaşte câteva forme:

a) ***omofonie*** – se pronunţă la fel (*s-ar/ sar, m-ai / mai, ceai / ce-ai, defel / de fel*);

b) ***omoformie*** – se scriu la fel (haine *noi – noi* venim);

c) ***omografie*** – grafie identică, dar pronunţia lor este diferită; se deosebesc prin accent (*acele* ceasornicului / *acele* caiete, *paralele* de argint / linii *paralele; m**o**bilă – mob**i**lă, comp**a**nie – compan**i**e, b**a**rem – bar**e**m, **a**ugust – aug**u**st, v**e**selă – ves**e**lă, t**o**rturi – tort**u**ri*).

Unele cuvinte pot fi simultan omofone şi omografe, de ex. *lac* „întindere de apă" / *lac* „substanţă", *altoi* / *altoi*, *nea* / *nea*.

Astfel, omonimia se referă în egală măsură la lexicologie, lexicografie, ortoepie, ortografie, gramatică şi stilistică.

Omonimele (**omolexele**) (<gr. όμοιος „la fel, identic" + όνομα „nume") sunt cuvintele alcătuite din complexe sonore identice, însă cu sensuri complet diferite, care coincid atât în pronunţie, cât şi în scris la formele iniţiale (indiferent de prezenţa / lipsa şi a altor forme coincidente în paradigmele lor morfologice, adică indiferent de faptul dacă sunt totale sau parţiale), funcţionând sincronic într-o perioadă dată de timp.

Omonimele sunt cuvinte cu forme sonore identice, dar diferite ca sens:

Ex.: *lac* (1) – întindere de apă;
lac (2) – soluţie aplicată pe o suprafaţă;
a păli (1) – a se izbi;
a păli (2) – a deveni palid, a se stinge.

Omonimia face diferenţa clară dintre conţinut şi formă (formele cuvintelor omonimice sunt identice în timp ce sensurile lor diferă):

Ex.: Maică-ta de-i *vie* / Spune-i ca să *vie* / Pân-la noi la *vie*!

În orice limbă omonimele apar pe mai multe căi:

- evoluţia fonetică a cuvântului, modificările fonetice (lat. *pirus* „pom care face pere" şi *pilus* „podoabă capilară" au generat românescul ***păr***);
- conversia (conversiunea) sau schimbarea categoriei lexico-gramaticale determină apariţia omonimelor în cazul în care cuvintele îşi schimbă şi sensul lexical, şi apartenenţa la categoria morfologică (*graur* s.f. „pasăre" – *graur* adj. „de culoarea cenuşie a graurului"; *sărit* subst. „acţiunea de a sări, săritură" – *sărit* „smintit, aiurit, nebun");
- pierderea legăturii dintre diferitele sensuri ale cuvântului polisemantic;
- etimoane diferite din limbi diferite (adjectivul *lin* e moştenit din latină cu sensul de „domol, liniştit", substantivul *lin*, împrumutat din slavă, denumeşte o specie de peşte, iar împrumutat din greacă desemnează vasul în care se storc strugurii);
- calcul semantic se atestă în cazul în care între sensul împrumutat şi sensul fundamental nu atestăm nicio legătură în sincronie (din limba franceză este împrumutat *importer* cu sensul „a

avea importanţă", iar din engleză *to import* cu sensul „a introduce în ţară din străinătate");

- pe calea derivării morfologice (***a încolţi*** „a înfinge colţii, a muşca" – derivat al substantivului *colţ* „dinte"; ***a încolţi*** „a răsări din pământ" – derivat al substantivului *colţ* „germene").

O problemă mult prea dificilă şi controversată a omonimiei o constituie omonimele apărute ca rezultat al dezintegrării cuvântului polisemantic, deoarece tocmai aici intervine interpretarea subiectivă, respectiv, inconsecventă a fenomenelor legate de evoluţia semantică: ***polisemantizare*** şi ***omonimizare***.

Delimitarea omonimelor de cuvintelor polisemantice este posibilă în baza următoarelor criterii:

- diferenţierea lor semantică;
- folosirea diferitelor sinonime;
- redarea lor în dicţionare în articole (cuiburi) aparte;
- etimologizarea lor;
- posibilităţile lor combinatorice diferite (micro- sau macrocontextul);
- confruntarea lor în plan paradigmatic;
- diversitatea lor derivaţională;
- traducerea lexemelor în alte limbi.

Polisemia se desfăşoară *pe orizontală*, corpurile fonetice fiind „unite" de un semn comun, pe când **omonimia** se desfăşoară *pe verticală*, corpurile fonetice fiind surse ale ambiguităţii, neavând niciun semn comun.

Ex: casă 1 „domiciliu, familie, căsnicie etc." nu conţine nicio componentă semantică în comun cu *casă* 2 „locul în care se fac plăţile".

Clasificari ale omonimelor:

I. Pornind de la formă şi sens deosebim:

1. Omonime lexicale:

a) ***omonime propriu-zise (totale, intolerabile)***, care integrează, de obicei, cuvinte cu etimologii diferite, dar cu forme identice; coincid toate formele paradigmatice ale unităţilor omonimice:

Ex.: *banca* (bănci, băncii, băncilor) – scaun lung;
bancă – întreprindere financiară;
broasca (broaşte) – vieţuitoare de apă;
broască – încuietoare;

leu (lei) – monedă;
leu – animal;
liliac (lilieci) – arbust;
liliac – animal mamifer.

b) ***omonime parţiale (tolerabile)*** – cuvintele care sunt identice numai la anumite forme din paradigma proprie; omonimia nu se păstrează în flexiune:

Ex.: *lin, lini* – specie de peşti;
lin, linuri – vas de stors struguri;
lin, lină (adj.) – domol;
somn, somni – peşte;
somn, somnuri – stare fiziologică de repaos;
arc, arcuri – armă;
arc, arce – porţiune dintr-o circumfeinţă;
cap, capi – şef, conducător;
cap, capete – parte superioară a corpului.

2. Omonime gramaticale:

a) ***omonime morfologice* (*omoforme, omonime false*):**

- forme flexionare identice ale aceluiaşi cuvânt: *case* (N./A, pl.) / *case* (G./D., sg.) / *case* (G./D., pl.);
- forme identice din paradigma unor părţi de vorbire diferite: *apărând* (a apăra / a apărea), *vine* (vână / a veni);

b) ***omonime sintactice*** (construcţii pasive):

Ex.: Uşile *sunt închise* (se închid / (în general) sunt închise).

3. Omonime lexico-gramaticale – cuvinte care trec dintr-o parte de vorbire în alta:

Ex.: *repede* – adverb sau adjectiv;
tare – adjectiv sau adverb;
mare – substantiv sau adjectiv;
nouă – pronume, adjectiv, numeral;
vie – substantiv, verb sau adjectiv.

II. Un alt criteriu de clasificare a omonimelor se face în funcţie de ***măsura în care stânjenesc comunicarea*** şi ***gradul de identitate formală a acestora***:

1. Omonime intolerabile – cele care produc confuzii în procesul de comunicare. Ele se caracterizează prin două aspecte**: (a)** ***prezintă identitate la toate formele*** şi **(b)** ***funcţionează în acelaşi***

registru al limbii (grai, stil etc.), altfel spus, ele se utilizează în contexte de acelaşi tip.

Ex: *albinărie* „meseria de apicultor";
albinărie „prisacă";
fierărie „meseria de fierar";
fierărie „locul unde se exercită profesia de fierar".

2. Omonime tolerabile – cuvintele ale căror forme diferă printr-un detaliu gramatical sau printr-unul stilistico-funcţional.

Se mai cunosc:

• Omonime etimologice;
Omonime semantice;
• Omonime convergente;
Omonime dezintegrative (semantice);
Omonime conversive;
Omonime derivate.

Omonimia, ***omografia*** şi ***omosemia*** prezintă interes deosebit în situaţia în care sunt utilizate în scopul obţinerii unor efecte stilistice în comunicare. Scriitorii, dar şi vorbitorii de rând, fiind conştienţi de existenţa în limbă a unor cuvinte cu acelaşi înveliş sonor, dar cu sensuri diferite, le folosesc în acelaşi context pentru a reda situaţii neobişnuite:

Ex.: *Stau cumătrele la* ***poartă*** */ Limba* ***poartă*** */ Vorba* ***poartă***.

Efectul stilistic este generat de folosirea acestor fenomene de limbă în jocul de cuvinte sau în calambur:

Ex.: *Nicicând asemenea* ***stea****/ Pe cer ar putea să* ***stea***. (G. Călinescu)

Mie *nu-mi trebuie/ O* ***mie*** *de lei.*
N-am ***venit*** *că am* ***venit****, / Ci-am* ***venit*** *că n-am* ***venit****. (A. Păstorel)*

IV. PARONIMIA
(concept, definiţii, clasificări)

Paronimia (**paralexia**) este relaţia variabilă, mergând de la diferenţă până la echivalenţă totală sau parţială, între sensurile a două sau mai multe cuvinte care au formă cvasiidentică şi care, din această cauză, pot fi confundate.

Traditional, paronimia este privită în sens larg (oricare cuvinte cu fonetism apropiat constituie fenomenul paronimiei), iar în accepţie modernă (şi în sens îngust) paronime sunt cuvintele cu radicali comuni şi fonetism apropiat.

Paronimele (<gr. παρά „alături, aproape de” + όνομα „nume”) sunt cuvinte cu formă aproape identică (uneori diferă un singur sunet) şi cu sensuri diferite; cuvinte cu fonetism apropiat, dar cu sensuri diferite: *aluzie – iluzie, eroare – oroare, oral – orar, original – originar, bere – pere, nas – naş, familiar – familial*.

Literatura de specialitate consideră **paronimele** ca fiind cuvinte insuficient diferenţiate din punct de vedere formal – de la unul la trei sunete *(animare – animaţie, speţe – speze, invederat – inveterat* etc.*)* Însă nu orice cuvinte care se deosebesc între ele printr-un număr redus de sunete sunt paronime (de ex., nu sunt paronime *ac-act-rac-pac* etc.). Există perechi de sunete care se opun şi creează paronime*: l-r, l-n, g-j, p-b, c-g, s-z*.

Deşi sunt apropiate sub aspectul formei, paronimele se folosesc în contexte diferite şi substituirea lor nu se admite:

Ex.: Pronumele este o parte de vorbire. / Fiecare om are un nume şi un *prenume.*

Complementul este de mai multe feluri. / Ei i-am făcut un *compliment.*

Tipuri de paronime:

I. Din punct de vedere formal şi semantic deosebim:

1) Paronime lexicale:

a) ***totale (absolute***): *original / originar, marcat / marcant*;

parţiale (relative): *a lumina / a ilumina, a deservi / a servi*;

b) ***prefixale*** (radical comun, prefixe diferite): *prenume / pronume, a evoca / a invoca*;

sufixale (radical comun, sufixe diferite): *interesant / interesat, supărăcios / supărător*;

desinenţiale (radical comun, desinenţe diferite): *idiom / idiomă, cifră / cifru*;

mixte (cu structură morfologică): *imperfect / imperfectiv, a telefona / a telefoniza*;

cu radicali compuşi: *oarecare / oricare, oarecum / oricum*.

2. Paronime gramaticale:

a) ***substantivale***: *temă / tematică*;

b) ***adjectivale***: *intens / intensiv*;

c) ***verbale***: *a radia / a iradia*;

d) ***adverbiale***: *oarecum / oricum*

3. Paronime frazeologice: *a da mâna* (a se saluta) / *a-i da mâna* (a-l ajuta), *a da drumul* (a lungi (o rochie)) / *a-şi da drumul* (a sări de pe ceva).

II. Din punct de vedere structural se ofertă câteva categorii de paronime:

1. În funcţie de numărul de foneme din componente cuvântului:

a) **Cuvinte alcătuite din acelaşi număr de foneme**, dar deosebite prin metateza a cel mult două dintre ele: *aerometrie – areometrie, antinomie – antonimie, barbiton – barbotin, cardan – cadran, manej – menaj*;

b) **Cuvinte cu foneme vocalice sau consonantice corelative**: *abuz – obuz, adapta – adopta, eminent– iminent, fard – fart, oral – orar*;

c) **Cuvinte cu un fonem în plus la unul dintre membrii perechii**: *abac – abacă, calmar – calemar, simula – stimula, spic – aspic*.

2. În funcţie de numărul fonemelor divergente:

a) un fonem: *a ev**o**lua – a ev**a**lua, anua**l** – anua**r**, alin**i**at – alin**e**at, a **e**migra – a **i**migra*;

b) mai multe foneme: *concesi**e** – concesi**une**, fort**ui**t – forţ**a**t, învoi**ală** – învoi**re***.

3. În funcţie de sufixe: *famili**al** – famili**ar**, aventur**ist** – aventur**os**, staţi**e** – staţi**une***.

Constatăm că relaţia de *paralexie* (*paronimie*), pe linia planului de expresie, nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puţin cultivate paronimele se confundă deseori, creând dificultăţi la decodificarea şi la receptarea mesajului.

Nota bene! Terminologia tradiţională optează pentru termenii ***sinonimie***, ***antonimie***, ***omonimie*** şi ***paronimie***, unii lingvişti însă consideră potriviţi termenii ***omosemie***, ***antisemie***, ***omolexie*** şi ***paralexie*** (punându-se accent pe situaţia care se manifestă numai în planul expresiei, termenii tradiţionali referindu-se atât la planul expresiei, cât şi la cel al conţinutului).

SARCINI:

♦ O bună parte din sinonimele absolute aparţin lexicului terminologic. Cum explicaţi acest lucru?

♦ Ce sunt *antonimele absolute / antonimele parţiale* şi *paronimele absolute / paronimele relative*? Exemplificaţi.

♦ Explicaţi termenii *omolexie, omofonie, omografie, omoformie*, identificând asemănările şi deosebirile dintre ele.

♦ Completaţi, pe baza materialului studiat la lecţie, următorul tabel:

Clasificări ale sinonimelor	Clasificări ale antonimelor	Clasificări ale omonimelor	Clasificări ale paronimelor

♦ Comentaţi afirmaţia că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare şi transformare, ceea ce conduce la regrupări permanente în cadrul unităţilor de limbă şi în cadrul relaţiilor dintre aceste unităţi.

Bibliografie recomandată:

1. Asan F. *Observaţii cu privire la omonime*. În: Probleme de lingvistică generală. Vol. II. Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1960.
2. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
3. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
4. Coşeriu E. *Structurile lexematice*. În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.6.

5. Diaconescu P. *Omonimie şi polisemie*. În: Probleme de lingvistică. Vol. I. Bucureşti, 1959.
6. Popa Gh. *Consideraţii la studiul echivalentelor analitice ale cuvintelor*. – Chişinău: Ştiinţa, 1992.
7. Vinţeler O. *Probleme de sinonimie*. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Pedagogică, 1983.

Unitatea VI. LEXICUL LIMBII ROMÂNE DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONTEMPORANEITĂŢII (lexic activ *vs* lexic pasiv)

Obiective:

- să delimiteze noţiunile de *lexic activ / lexic pasiv*;
- să prezinte controversele privind noţiunile *lexic activ / lexic pasiv*;
- să emită ipoteze privind acceptarea şi utilizarea neologismelor.

Limba, ca fenomen social, este în continuă dezvoltare. Evoluţia limbii este simţită la nivelul vocabularului. Apariţia unui obiect (proces, fenomen etc.) necesită crearea unui cuvânt nou şi invers (dispariţia obiectului implică ieşirea din uz a termenului respectiv).

Dar nu toate cuvintele sunt la fel de „sensibile" la influenţa factorilor lingvistici. Unele cuvinte, deşi sunt foarte vechi, au avantajul frecvenţei constante; altele sunt mai puţin rezistente în timp. În consecinţă, lexicul se prezintă eterogen şi poate fi împărţit în trei grupe:

I. Lexic activ (vocabularul pus în circulaţie de întregul popor care posedă limba dată, indiferent de frecvenţa sporită sau redusă a cuvintelor ce aparţin diferitelor sfere de întrebuinţare).

II. Lexic pasiv (cuvintele ieşite din uz (nu şi din limbă), care nu mai sunt întrebuinţate în mod curent, dar sunt fixate în dicţionare).

III. Cuvinte cu aspect contemporan / neologisme (cuvinte recent apărute în limbă sau, în general, cele de după perioada formării limbii literare).

Nota bene! În funcţie de criteriul cultural deosebim:

1. ***Vocabular literar*** – se bucură de pondere mare în limba română şi are caracter normat şi îngrijit.

2. ***Vocabular neliterar*** (***popular, familiar***) – se atestă la vorbitorii cu un grad de cultură mai redus sau la vorbitorii culţi care se află în situaţii ce li se cere exprimarea neliterară.

I. Fondul lexical de bază (curent, esenţial, principal) / lexic activ / nucleul vocabularului presupune un fond lexical comun tuturor vorbitorilor, care asigură o bună comunicare în orice împrejurări. Acestea sunt cuvintele cele mai vechi (dar neînvechite), cele mai necesare, mai uzuale.

- nucleul limbii, factorul ei de stabilitate şi dezvoltare;
- partea relativ constantă a vocabularului;
- intră în uzul scris sau vorbit al unui cititor cu nivel mediu de cultură;
- este cunoscut şi folosit de toţi vorbitorii limbii române literare;
- variază de la vorbitor la vorbitor, în funcţie de sex, vârstă, profesie, grad de cultură;
- este folosit fie în stilul familial, fie în cel popular;
- atrage atenţia lexicografilor şi a lexicologilor;
- este analizat detaliat în operele lexicografice (dicţionare);
- se caracterizează prin frecvenţă mare în comunicare, capacitatea de a intra în combinaţii lexicale şi sintactice (derivate şi compuse, unităţi frazeologice), exprimarea unor noţiuni de bază (*casă, masă, cuţit; a bea, a mânca, a spăla; apă, cucoş, măr; luni, duminică* etc.);
- cuvintele din fondul principal au cele mai multe derivate sau compuse şi intră în componenţa numeroaselor locuţiuni şi expresii (Ex.: *cap – a-l bate la cap, a-şi pierde capul, a da peste cap, din cap până în picioare, cu noaptea-n cap, a sta pe capul cuiva* etc.).

Nota bene! Unii cercetători sunt de părerea că din fondul lexical activ fac parte şi ***profesionalismele*** – cuvinte specifice unui grup de oameni dintr-un anumit domeniu de activitate (constituind fondul terminologic respectiv).

Lexicul activ (nucleul vocabularului) cunoaşte două **forme de diferenţiere stilistică**:

a) *lexic neutru / nemarcat stilistic*;
b) *lexic marcat stilistic*.

Vocabularul de bază include diverse categorii de cuvinte referitoare la cele mai variate câmpuri lexico-semantice:

1. Cuvinte comune:

a) ***corpul omenesc***: *barbă, braţ, burtă, buză, cap, călcâi, ceafă, deget, dinte, falcă* etc.;

b) ***locuinţă şi obiecte casnice***: *casă, masă, cheie* etc.;

c) ***unelte***: *ciocan, cleşte, coasă, sanie, şurub, topor* etc.;

d) ***acţiuni şi procese importante***: *a ajuta, a iubi, a şti, a vedea, a fierbe, a scrie* etc.;

e) ***familie***: *mamă, tată, bunică, frate, soră, unchi* etc.;

f) ***nume de fiinţe***: *om, băiat, femeie, gâscă, iapă,* etc.;

g) ***plante***, ***fructe***: *brad, grâu, secară, sfeclă, stejar* etc.;

h) ***produse alimentare şi băuturi***: *apă, vin, pâine* etc.;

i) ***calităţi şi defecte***: *ager, lacom, leneş, viclean, voinic* etc.;

j) ***mediul înconjurător***: *cald, câmp, nisip, umbră* etc.;

k) ***timp***: *zi, noapte, seară, an, marţi* etc.;

l) ***loc***: *afară, jos, înăuntru* etc.;

m) ***mod***: *bine, greu, iute* etc.;

n) ***culoare***: *alb, negru, roşu, verde* etc.

2. Nume proprii:

a) ***antroponime*** (< ἄνθρωπος „om” + ὄνομα „nume”) (***nume de persoane***):

- *prenume* (nume de botez sau nume individuale): Ion, Maria;
- *nume de familie* (*patronim* / *matronim*): Doroftei, Georgescu;
- *porecle, supranume*: Grasul, Cercel, Flămânzilă;
- *pseudonime* (spre deosebire de *supranume*, sunt alese sau acceptate de persoana care le poartă): Arghezi, Bacovia, Galaction;

b) ***toponime*** (< τόπος „loc” + ὄνομα „nume”) (***denumiri de locuri***):

- *regionime* (nume de continente, ţări sau regiuni): Africa, Italia;
- *oiconime* (nume de localităţi):
  astionime (denumiri de oraşe): Barselona, Chişinău;
  comonime (denumiri de sate): Budăi, Coşniţa;
- *urbanonime* (denumiri de locuri dintr-un oraş):
  agoronime (denumiri de pieţe publice): Piaţa Marii Adunări Naţionale;
  hodonime (denumiri de străzi, de drumuri): Calea Ieşilor, Valea Crucii;
- *oronime* (nume de munţi): Carpaţi, Bucegi;
- *speleonime* (nume de peşteri, de formaţiuni subterane): Peştera Ascunsă, Peştera lui Adam;
- *hidronime* (nume de ape):

helonime (denumiri de mlaştini): Mlaştinile Murani; Mlaştina Mosoroasa;

limnonime (denumiri de lacuri, iazuri): lacul Ghidighici;

oceanonime: Oceanul Pacific;

potamonime (denumiri de râuri): Nistru, Prut;

- *hileonime* (nume de păduri): Codru, Făget;
- *microtoponime* (nume de case, vile, palate): Palatul Peleş;

c) ***zoonime*** (< ζώο „animal" + όνομα „nume") (***nume de animale***): Grivei, Joiana;

d) ***fitonime*** (< φυτό „plantă" + όνομα „nume") ***(nume de plante)***: plămânărica (mierea ursului), tătăneasa, coada-calului;

d) ***mitonime*** (< μύθος „mit, legendă" + όνομα „nume") (***nume mitologice***): Afrodita, Bachus, Dumnezeu;

e) ***anemonime*** (< άνεμος „vânt" + όνομα „nume") (***nume de vânturi***): Crivăţul;

f) ***astronime*** (< αστέρι „astru, stea" + όνομα „nume") (***nume de corpuri cereşti***): Marte, Venus;

g) ***nume de firme, întreprinderi, instituţii***: Facultatea de Litere, Curtea Constituţională;

h) ***denumiri de evenimente istorice***: Unirea Principatelor, Ziua Independenţei;

i) ***nume de opere literare, artistice, ştiinţifice***: Moromeţii, Luceafărul;

k) ***crononime*** (nume de epoci istorice): Evul Mediu.

II. Fondul lexical auxiliar (suplimentar) / lexic pasiv / masa vocabularului se opune prin esenţă lexicului activ şi include cuvintele învechite, inutile limbajului contemporan:

- constituie circa 90 %;
- sunt cuvintele pe care vorbitorul le cunoaşte, le înţelege, dar le foloseşte rar în vorbirea curentă;
- masa vocabularului se constituie din *arhaisme, istorisme, regionalisme, neologisme, profesionalisme, cuvintele argotice, de jargon, termeni populari şi ştiinţifici* etc.;
- în unele cazuri constituie un mijloc de îmbogăţire a lexicului, reapar în literatura artistică.

1. Cuvintele argotice

Argoul reprezintă un limbaj special, practicat de unele grupări sociale (hoţi, vagabonzi, cerşetori ş.a.), dar şi de elevi,

studenţi, frizeri, militari, cu scopul de a nu fi înţeleşi de ceilalţi membri ai societăţii;

- cuvinte inventate de anumite categorii sociale pentru a nu fi înţeleşi de cei din jur;

- este, de cele mai multe ori, un limbaj secret, utilizat de vorbitorii care violează legea;

- este un ***sociolect*** care reprezintă o variantă idiomatică delimitată după criterii sociale (spre deosebire de ***dialect***, care reprezintă varianta cea mai întinsă ca subdiviziune lingvistică teritorială a unei limbi);

- argoul are preponderent întrebuinţare orală;

- se formează prin preluarea unor termeni de uz general, cărora li se atribuie sensuri convenţionale modificate:

Ex.: *bombă* „senzaţie mare" sau „ştire importantă", *boboc* „student la anul I", *a ciordi* „ a fura", *a face blatul* „ a călători fără forme legale", *termometru* „baston de cauciuc cu care sunt echipaţi poliţiştii" etc.

Uneori, prin derivarea sinonimică, se utilizează mai multe cuvinte din limba comună: *academie, incubator, mititica, preventoriu, universitate* „închisoare"; *curcan, scatiu, sticlete* „poliţist" etc.

Expresivitatea vocabularului argotic nu se exteriorizează în cadrul argourilor, ci numai când argotismele sunt folosite cu intenţii stilistice de către scriitorii sau de vorbitorii care urmăresc să capteze atenţia unui anumit auditoriu. Este deci un mijloc de producere a impresiei de verosimilitate în caracterizarea unor personaje sau a unui grup social închis.

Sursele vocabularului argotic:

• cuvinte din limba comună cu sensuri schimbate (*a bubui* „a şuta puternic", *boabe* „goluri, puncte", *premiat* „condamnat", *cobzar* „informator, trădător", *cocor* „hoţ, pungaş");

• cuvinte dialectale sau arhaice mai puţin (sau deloc) cunoscute de toţi vorbitorii (*pârnaie* – reg. „oală de pământ", arg. „închisoare", *calpuzan* arh., arg. „falsificator de bani");

• termeni tehnico-ştiinţifici cu circulaţie relativ restrânsă (*lunetist* „informator", *streptomicină* „coniac", *afazit* „beat");

• împrumuturi din limbi străine (*junior* „hoţ tânăr", *şvaiţer* „gestionar, vânzător", *angrosist* „infractor", *tapeur* „profitor").

Uneori este dificil de trasat graniţa dintre elementele argotice şi cele familiare, folosindu-se drept criteriu de delimitare trăsătura esenţială a argoului – lexic special codificat, înţeles numai de către iniţiaţi.

Nota bene! Termenul ***argou*** apare doar în câteva limbi (română, rusă, franceză), în celelalte limbi se atestă alte noţiuni: it. *furbesco* „limbajul şmecherilor”, sp. *cale* „limbajul hoţilor”, engl. *cant* „limbajul răufăcătorilor” etc.

2. Termenii de jargon

Jargonul este, de asemenea, o varietate de limbaj special practicat de unele grupări sociale (studenţi, militari, şoferi, ospătari, frizeri etc.) pentru a se distinge sau chiar a se izola de restul vorbitorilor:

- vorbitorii unui jargon nu urmăresc scopul de a-şi ţine în secret afirmaţiile, cât a se distinge de alţii, de a epata (a uimi, a impresiona) ascultătorii, de a colora exprimarea;

- se caracterizează prin abundenţa cuvintelor şi expresiilor pretenţioase, de obicei împrumutate din alte limbi (*bonsoir, arivederci, bambina, pronto, mamzel* etc.);

- jargoanele sunt cuvinte străine, preluate din alte limbi, fără a fi necesare, cu o formă neadaptată la limba română, reproducând pronunţarea din limba de origine; deosebim astfel *jargon turcizant, grecizant, latinizant, franţuzit, italienizant* etc. Jargonul actual, care nu mai e simţit la fel de artificios şi inoportun, este preponderent de origine engleză (*darling, bye-bye, ok, week-end, job, look, speach, star* ş.a.).

Termenul **jargon** a căpătat şi un sens general, care desemnează orice limbaj tehnic cu o terminologie de specialitate (profesionalismele): arhitectură, medicină, astronomie, matematică, lingvistică etc.

Normele limbii literare recomandă evitarea termenilor de jargon şi de argou din exprimarea sobră, a oamenilor cultivaţi.

3. Profesionalismele

Profesionalismele includ cuvintele şi expresiile folosite în diferite meserii populare, în artizanat. Acestea nu trebuie confundate cu termenii tehnici sau ştiinţifici, profesionalismele fiind de origine

populară, iar termenii tehnici şi ştiinţifici sunt internaţionalisme, împrumutate din alte limbi şi sunt de natură savantă.

Unităţile lexicale din domeniul profesiilor populare denumesc materiale, unelte şi operaţii specifice în domeniul respectiv.

Ex.: *pescuit, păstrăvărie, undiţă, cârlig, meşteşugar, meseriaş, lemnar, tâmplar, dulgher, croitoreasă, covrigar, olar, ceramist, zugrav, frizeriţă, coafeză, bijutier, giuvaergiu, geamgiu, cărăuş, iconar* etc.

Constatăm cu facilitate că o parte de termeni sunt regionali, iar alţii sunt folosiţi mai rar.

4. Lexicul vulgar (licenţios, indecent, injurios)

Este specific unor grupări sociale mai puţin cultivate. Blamabil sau lăudabil, limbajul licenţios este o realitate a limbii noastre, inclusiv a operelor scrise, de aceea nu putem face abstracţie de el.

5. Termeni tehnici şi ştiinţifici

Limbaj special (de origine savantă şi străină), specific pentru un cerc mai mare sau mai restrâns de persoane competente într-un domeniu sau altul. Vocabularul ştiinţific şi tehnic este mult mai numeros în raport cu meseriile, artizanatul.

Ex.: *congruenţă, diftong, intersecţie, vector, fotosinteză, cilindru, abstinenţă, acarofobie, a abraza, a abstractiza, a acciza, ablativ, abiotrofic, accident, abraziune* etc.

De obicei, unităţile terminologice sunt monosemantice, lipsite de valori conotative şi, respectiv, de sensuri figurate, au circulaţie internaţională şi nu dispun de sinonime. Aceşti termeni devin foarte frecvenţi datorită dezvoltării ştiinţei şi tehnicii.

III. Cuvinte cu aspect contemporan / neologisme

O mare parte a neologismelor revin lexicului terminologic, întrucât un generator predominant al apariţiei cuvintelor noi o constituie dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii.

Filologii au păreri diferite cu privire la situaţia neologismelor: unii consideră că neologismele ţin de lexicul activ, alţii însă le includ în lexicul pasiv al limbii. La soluţionarea acestei probleme este bine să ţinem cont de următoarele raţionamente:

a) Un cuvânt apare în limbă din necesitatea de comunicare; de ce spunem atunci că el trebuie „să-şi facă stagiul în lexicul pasiv”, ca mai apoi să obţină „cetăţenie lingvistică”?

b) Dacă neologismele fac parte din lexicul pasiv şi sunt de scurtă durată, cum am putea explica necesitatea (şi existenţa) dicţionarelor de neologisme?

Pentru denumirea noţiunilor noi, vorbitorii formează **cuvinte noi** (***neologisme lexicale***) sau apelează la cuvinte existente în limbă şi le imprimă **sensuri noi** (***neologisme semantice***).

Deosebim 2 categorii de neologisme:

a) ***neologisme propriu-zise*** (***uzuale***);

b) ***neologisme contextuale*** (cuvinte noi create de anumiţi vorbitori: scriitori, jurnalişti, savanţi, traducători ş.a.).

Ocazionalismele, spre deosebire de neologisme, nu sunt destinate uzului general (sau profesional), ci unui context. Ele nicicând nu-şi pierd aspectul neologic, prospeţimea lexico-semantică şi rămân deci „neologisme veşnice”. În afara contextului în care au apărut, ocazionalismele nu mai sunt cuvinte.

Ex.: Coboară cer albastru din *neunde*
peste pământ, peste
cuvânt şi *neminciună*. (D. Matcovschi)

Lingviştii deocamdată n-au găsit termenul adecvat acestor unităţi ale vorbirii şi le numesc: *ocazionalisme, neologisme individuale, neologisme situative, neologisme poetice, neologisme stilistice, cuvinte inventate, egologisme, cuvinte recente, neologisme contextuale, cuvinte exprompte, cuvinte-meteori, neologisme cu autori* etc. Dintre termenii enumeraţi, sorţi de izbândă pare să aibă noţiunea de „ocazionalism”, întrucât redă în mare măsură esenţa unităţilor lexicale în cauză şi cunoaşte o frecvenţă sporită în comparaţie cu ceilalţi termeni.

Ocazionalismele sunt create după modelul cuvintelor existente în limbă şi uneori e greu a le deosebi de masa vocabularului. În contexte ocazionalismele dau valoare şi încărcătură emoţională textului. Specificul lor constă în faptul că, deservind un anumit context, un caz particular concret, o secvenţă situativă a vorbirii, ele nu pretind a se înrădăcina în limbă, a pătrunde în uzul general.

Ex.: ***Găgăuzind*** *tăceri, Sadâcul*
în urma noastră să-l lăsăm… (N. Dabija)

Potenţialul stilistic al ocazionalismelor este bine reliefat în context satirico-umoristic.

Ex. *Poftim de-i admiraţi – birocraţi prima-ntâi:* ***cloşcofotoliu, radiobabă, tacumăcheamă****…*

Cele mai multe ocazionalisme apar prin ataşarea prefixului ***ne-*** şi a prefixoidelor la cuvinte deja existente în lexicul comun: *în* ***nemoartea*** *graiului,* ***neharbujii*** *şi gropile, să ridicăm cu mare* ***nebucurie*** *un* ***netoast*** *în* ***necinstea*** *măriilor dumneavoastră* etc.

În ultimul timp a căpătat amploare ataşarea prefixioidelor ***micro-*** şi ***mini-*** la cuvinte comune, formând cuvinte noi (*miniaparat, microroman, microcompunere, minifotbal* etc.), unele reuşind să devină cunoscute unui număr mare de vorbitori. Atare cuvinte sunt numite de filologi **neologisme potenţiale**, căci au şansă reală de a primi „cetăţenie lingvistică”.

SARCINI:

♦ Enumeraţi elementele lexicale care fac parte din fondul lexical de bază şi pe cele din fondul lexical auxiliar.

♦ Exprimaţi-vă opinia cu privire la încadrarea neologismelor în lexicul activ sau în cel pasiv, argumentându-vă părerea.

♦ Identificaţi asemănări şi deosebiri între noţiunile *jargon* şi *argou*.

♦ Pornind de la ideea lui E. Coşeriu că argotismele, de multe ori, sunt rezervate limbajului răufăcătorilor, scrieţi un eseu structurat (în circa 20 de enunţuri) în care să demonstraţi că utilizarea termenilor argotici în vorbirea curentă este nerecomandată.

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti, 2005.
3. Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Vocabularul.* – Bucureşti, 1985.
4. Graur Al. *Fondul principal al limbii române*. – Bucureşti, 1957.

5. Hristea Th. *Tipuri de neologisme în limba română*. În: Convorbiri didactice, 1997, nr.25.
6. Stoichiţoiu-Ichim A. *Vocabularul limbii române actuale: dinamică, influenţe, creativitate*. – Bucureşti: All International, 2001.

Unitatea VII. ÎMBOGĂŢIREA VOCABULARULUI

Obiective:

- să conştientizeze că vocabularul este un perpetuum mobile;
- să identifice căile şi mijloacele de îmbogăţire a vocabularului;
- să definească conceptele de *împrumut lingvistic* şi *calc lingvistic*;
- să delimiteze *afixele* de *afixoide*;

I. MIJLOACE INTERNE

A. Procedee principale de formare a cuvintelor

1. DERIVAREA

Formarea cuvintelor (derivatologia):

• s-a constituit ca un domeniu lexical din componenţa lexicologiei şi are drept obiect de studiu identificarea mecanismului prin care limba română creează, pornind de la cuvintele primare de care dispune şi folosind diverse procedee de formare a cuvintelor noi;

• beneficiază de o atenţie specială în studiul lexicologiei româneşti, fiind importantă pentru alte compartimente ale limbii (cultivarea limbii, morfologia ş.a.). De exemplu, necunoaşterea sau neglijarea unor afixe şi elemente de compunere poate conduce la apariţia a două categorii de greşeli: ***pleonasm*** sau ***contradicţie în adaos*** (*coexistă împreună, preexistent anterior, l-a revăzut din nou, aragaz electric, bicilcetă cu trei roţi, întrajutorare reciprocă* sau *univocă* etc.).

Derivarea este un procedeu de formare a cuvintelor cu ajutorul ***afixelor*** (*prefixe* şi *sufixe*) care se asociază la cuvintele de bază. Este un mijloc intern foarte frecvent de îmbogăţire a vocabularului limbii române.

Cunoaşte trei aspecte principale de realizare:

a) ***progresivă*** (***proprie, propriu-zisă***) – formarea de cuvinte noi prin adăugarea afixelor:

- prin prefixare: ***străbun***, ***sub****capitol*;
- prin sufixare: *bucăt****ar***, *aur****iu***;

Menţionăm că derivarea cu sufixe este mai productivă în limba română decât cea cu prefixe.

b) ***regresivă* (*inversă*)** – formarea de noi cuvinte prin eliminarea afixelor, prin suprimarea afixelor, bazându-se, de regulă, pe principiul analogiei: *etimolog>etimologie, a râşni>râşniţă, câştig>a câştiga, a şofa>şofer, auz>a auzi.*

Derivarea regresivă este „reversul" derivării propriu-zise, de aceea este numită ***derivare în sens invers*** sau ***derivare inversă***.

c) ***parasintetică*** se ataşează simultan şi sufix şi prefix: ***în**văl**ui**, **în**chip**ui***.

Astfel, procedeul derivativ care constă în formarea unor cuvinte noi prin ataşarea simultană a unui prefix şi a unui sufix se numeşte ***derivare parasintetică***, iar cuvintele derivate cu ajutorul acestui procedeu se numesc ***derivate parasintetice***.

Aşadar, **derivarea** este procedeul de formare a cuvintelor, pornind de la un *cuvânt de bază*, cu ajutorul sufixelor şi al prefixelor; cuvântul rezultat prin derivare se numeşte *cuvânt derivat.*

PREFIXELE sunt sunetele sau grupul de sunete adăugate înaintea rădăcinii pentru a forma un cuvânt nou; sunt afixe antepuse bazei, cu valoare lexicală în limba română, care creează un cuvânt nou, de obicei, fără a-i schimba categoria lexico-gramaticală.

Prefixarea a înregistrat în ultimele decenii o creştere constantă, mai evidentă în stilul tehnico-ştiinţific şi în cel publicistic.

Clasificarea prefixelor:

• în funcţie de vechimea lor:

a) prefixe vechi (moştenite sau împrumutate): *în-, des-, stră-, ne-, răz- etc*.;

b) prefixe noi (neologice): *a-, ante-, con-, im-, in-, inter-, ultra-* etc.;

• în funcţie de criteriul semantic:

a) **privative** care au sensul „fără", „lipsit de" (*des-/dez-, de-*): *a descompune, a deznoda, a debloca*;

b) **negative** (*ne-, in-, im-, i-, a-, an-*): *nemuritor, infidel, ireal, apoetic, anistoric*;

c) **iterative** (repetare a acţiunii) (*răs-/răz-, re-*): *a răstălmăci, a recunoaşte, a reciti*;

d) **cu valoare de superlativ** (*prea-*): *a preamări*.

Dubla prefixare:

*Pădure – a **îm**păduri – a **reîm**păduri;*
*Frunză – **în**frunzit – **neîn**frunzit;*
*A cânta – a **des**cânta – a **redes**cânta;*
*Frate – a **în**frăţi – a **desîn**frăţi;*
*Cald – a **în**călzi – a **supra**încălzi;*

SUFIXELE sunt afixele care se adaugă după rădăcina sau după tema unui cuvânt pentru a crea cuvinte sau forme gramaticale noi. Astfel, deosebim :

1. **Sufixe lexicale** (formează cuvinte noi): *om, omuleţ, omănos;*
Sufixe gramaticale / flexionare (creează forme gramaticale): *casă-case*.

2. După structură:

a) **simple** (când nu pot fi analizate în unităţi mai mici): *-ar, -tor, -eală, -ime* (*birjar, biruitor*);

b) **dezvoltate** (sufix + interfix): *-ul**eţ*** (*râuleţ*);

c) **compuse** (rezultă din combinarea a două sufixe simple): *-ărească* (*-ar+-easă*) (*bucătărească*);

3. Din punct de vedere semantic:

a) **sufixe de agent** (*-ar, -aş, -easă, -tor, -giu, -ist*);
b) **sufixe augmentative** (*-an, -andru, -ean, -oi, -oaică, -ăraie*);
c) **sufixe diminutivale** (*-aş, -el, -ic, -iţă, -uş, -uţ, -uc, -eţ*);
d) **sufixe de nume colective** (*-ime, -ărie, -ăraie, -et, -iş*);
e) **sufixe de indicare a originii / provenienţei** (*-ean, -esc, -ez*);
f) **sufixe de patronime** (*-escu, - eanu, - ache*) etc.

4. Din punct de vedere morfologic:

a) **sufixe substantivale**: *-tor, -inţă, -ură, -re, -ie, -anţă* etc.;
b) **sufixe adjectivale**: *-iu, -os, -esc, -al, -bil* etc.;
c) **sufixe verbale**: *-u(i), -iza, -ăni, -ăi, -ifica* etc.;
d) **sufixe adverbiale**: *-eşte, -îş, -iş, -mente* etc.

Nota bene! ***Interfixele / infixele / afixele de legătură*** sunt particulele situate între temă şi sufix: colţ**ur**os, om**ul**eţ.

Nota bene!

• Se scriu separat prefixele / prefixoidele folosite singure în mod accidental, în opoziţie cu termenul de bază sau cu un derivat cu alt prefix de la aceeaşi bază.

Ex.: Ion este *hiper*tensiv, iar Vasile este ***hipo***.

Legume ***ne*** sau mai puţin mirositoare.

• Prefixul este scris între paranteze (în stilul ştiinţific, publicistic), pentru a evita repetarea cuvântului de bază.

Ex.: Practici ***(re)***introduse (introduse sau/şi reintroduse).

Pornind de la o distincţie mai veche a lui Sextil Puşcariu, putem distinge două tipuri de cuvinte noi: **derivate necesare** (cuvinte cu funcţie denominativă şi sens denotativ, având rolul de a umple un gol lexical sau de a propune un termen adecvat) şi **derivate de lux** (creaţii cu un caracter eminamente expresiv, majoritatea având nuanţă ironică sau glumeaţă, fiind formate cu ajutorul unor sufixe vechi, populare*: boschetar, dughenar, răspândac, zvonac, a ţepui, tarabagiu* ş.a.).

2. COMPUNEREA

Compunerea este un mijloc intern de îmbogăţire a vocabularului cu unităţi lexicale noi, constând în formarea unor cuvinte noi prin simpla alipire a două sau a mai multor cuvinte utilizate şi independent în limbă. Cuvintele compuse se referă la un obiect diferit în raport cu cel denumit de cuvintele de bază, au o structură fixă şi se comportă ca o unitate morfosintactică distinctă (*nou-născut, cumsecade, unsprezece, bunăvoinţă, a binevoi* etc.).

Cuvintele compuse se atestă în *limbajul popular* (nume de plante, păsări, peşti, insecte, obiecte uzuale, boli, culori), dar şi în *limbajul cult* (nume de obiecte, fenomene, însuşiri, acţiuni). Compusele din cuvinte întregi sunt foarte frecvente în *toponimie*.

După structură deosebim:

1. **Compuse din cuvinte întregi** (aparţin tuturor părţilor de vorbire, cu excepţia articolului şi interjecţiei):

a) ***substantive*** (cele mai numeroase):

- substantiv + stubstantiv (ambele în acelaşi caz): *mamă-soacră, tren-fulger*;
- substantiv + stubstantiv (G): *moalele-capului, ciuboţica-cucului, Vatra Dornei*;
- substantiv+adjectiv: *botgros, codalb*;
- adjectiv+substantiv: *Câmpulung, bunăvoinţă*;
- numeral+substantiv: *prim-ministru*;
- prepoziţie+substantiv: *după-amiază, fărădelege*;

- substantiv+prepoziţie+substantiv: *buhai-de-baltă, poale-n-brâu, Cetatea-de-Baltă*;

- verb+substantiv: *târâie-brâu, fluieră-vânt*;

- substantiv+verb: *gură-cască, meşter-strică*;

- verb+prepoziţie+substantiv: *calcă-n-străchini*;

- verb+adverb: *vino-ncoace*;

- verb+verb: *tace-face, lasă-mă-să-te-las*;

b) ***adjective***:

- adjectiv+adjectiv: *alb-gălbui, fizico-chimic, nou-nouţ*;

- prepoziţie+substantiv: *cuminte*;

- adjectiv+substantiv: *răuvoitor*;

- adjectiv+adverb / adverb+adjectiv: *albastru-deschis, clarvăzător, dreptcredincios*;

c) ***pronume*** (pronumele compuse aparţin tuturor categoriilor de pronume şi conţin întotdeauna un pronume sau un adjectiv pronominal; cele mai numeroase sunt pronumele nehotărâte):

- pronume personal: prepoziţie+pronume: *dânsul* (de+însu); substantiv+pronume posesiv/personal: *dumneata* (Domnia-Ta), *dumnealui* (Domnia-lui);

- pronume reflexiv: *sieşi, sineşi*;

- pronume de întărire: *însumi* (însu+mi), *însuşi*;

- pronume demonstrativ: *celălalt, acelaşi*;

- pronume nehotărâte: *careva, cineva, oricine, altcineva*;

d) ***numerale*** (numeralele compuse conţin totdeauna un numeral):

- numerale cardinale: *nouăzeci, unsprezece*;

- numerale colective: *tustrei, câteşipatru*;

- numerale ordinale: *dintâi*;

e) ***verbe*** (verbe compuse sunt foarte puţine şi puţin variate ca structură):

- verb+verb: *a furgăsi*;

- adverb+verb: *a binecuvânta*;

f) ***adverbe*** (adverbele compuse se realizează în numeroase combinaţii, în majoritatea cazurilor, între părţi de vorbire diferite): *dinăuntru, cândva, oriunde, iarăşi, alaltăieri, astăzi, altfel, nicicând, laolaltă*;

g) ***prepoziţii*** (prepoziţiile compuse se constituie, mai ales, din câte 2 sau 3 prepoziţii): *de la, de pe lângă, dedesubtul, dindărătul*;

h) ***conjuncţii*** (puţin numeroase): *ca să, dacă, deşi, căci, deoarece, întrucât, fiindcă*.

2. **Compuse din / cu elemente de compunere (afixoide)**:

• Elementele de compunere (***afixoide***):

- sunt elemente formative fără existenţă independentă;
- au sens lexical deplin;
- provin din cuvinte autosemantice (de origine greacă sau latină);
- plasate pe primul (***prefixoide***) sau ultimul loc (***sufixoide***) în formaţiile în care apar (*autoinducţie, carnivor*);

• unele apar cu acelaşi sens atât în poziţie iniţială, cât şi în poziţie finală: *antropo-/-antrop* „om” (*antropogeneză, filantrop*); *filo-/-fil* „iubire, care iubeşte” (*filozofie, bibliofil*). În poziţie iniţială se utilizează o vocală de legătură (de obicei *o*), care nu apare în poziţie finală.

• se pot ataşa la cuvinte întregi: *vitezomanie, autogară*;

• se pot uni între ele, constituind cuvinte compuse: *psiholog, filolog*;

• unele apar şi în cuvinte necompuse, în combinaţie cu un sufix (*adenită, fobie*);

• compusele cu prefixoide şi / sau sufixoide sunt: ***substantive*** (*antropolog*), ***adjective*** (*fitofag*), ***verbe*** (*a autodistruge*).

• sunt analizabile;

• sunt foarte productive;

Exemple de prefixoide:

aero- „privitor la aer, în legătură cu aerul”: *aerogară, aerodrom;*

vice- „subordonat, adjunct”: *viceprim-ministru, vicepreşedinte*;

crono- „timp, durată”: *cronologie, cronometrie*;

foto- „lumină”: *fotofobie, fotografie*;

hidro- „apă, lichid”: *hidronim, hidrosferă*;

izo- „egal, echivalent”: *izomorf, izoglosă, izomer*;

zoo- „animal”: *zoofag, zoologie, zooterapie*.

Exemple de sufixoide (pseudosufixe):

-fil „iubitor”: *zoofil, anglofil, bibliofil*;

-fob„frică, care nu suportă”: *xenofob, anglofob*;

-log „cuvânt, ştiinţă”: *filolog, biolog, grafolog*;

-**graf** „scriere”: *fonograf*;
-**crom** „culoare”: *monocrom, policrom*;
-drom „drum”: drum, direcţie”: *aerodrom, velodrom, hipodrom*;
-**fag** „care mănâncă”: *cronofag, energofag*;

3. **Compuse din / cu abrevieri**:

Compunerea din abrevieri este un procedeu relativ nou, ce are caracter internaţional, apărut în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. S-a extins în toate limbile moderne prin creaţii proprii fiecărei limbi şi prin împrumuturi de la o limbă la alta. În română, procedeul a fost împrumutat iniţial din franceză; după al II-lea război mondial, s-a simţit o puternică influenţă rusă, ulterior influenţă anglo-americană. Cea mai veche formaţie românească este ASTRA – Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român.

După structură deosebim compuse din / cu:

- abrevieri cu litere: *USM, AŞM, ASEM, UNESCO* etc.;
- fragmente de cuvinte: *Plafar, LiaFia*;
- literele iniţiale ale unor elemente de compunere: *ACTH* – adrenocorticotrophormon;
- fragmente de cuvinte + cuvinte întregi: *Eurasia, Comaliment*;
- elemente de compunere + fragmente de cuvinte: *Centrocoop, Napolact*;
- fragmente de cuvinte + iniţiale: *ROMPRES, ASCAR*;

• Compusele cu abrevieri sunt:

a) substantive comune:
- nume de organizaţii din domeniu social-economic (*C.A.P.*);
- nume de substanţe, procedee folosite în stilul tehnico-ştiinţific (*P.F.L., P.A.L.);*

b) nume proprii (cele mai multe):
- nume de asociaţii şi organizaţii naţionale şi internaţionale (*P.N.L., NATO*);
- nume de instituţii şi întreprinderi (*I.F.A., Petrom*);
- nume de ţări şi ansambluri continentale (*S.U.A., Eurafrica*);
- nume proprii de persoane (*Niger, Dere, Ioaniţescu*);

• Au ca punct de plecare substantive compuse sau grupuri sintactice al căror sens îl preiau. În general, uneltele gramaticale (prepoziţiile şi conjuncţiile) şi articolul nu sunt introduse în compuse (foarte rar se păstrează din raţiuni fonetice: *E.S.P.L.A.* – Editura de Stat *pentru* Literatură şi Artă, *ApR* – Alianţă *pentru* România). Ordinea termenilor abreviaţi în cuvintele compuse e cea din structura de bază (foarte rar ordinea este schimbată: *CARTIMEX* – Întreprinderea de Stat pentru Importul şi Exportul de Cărţi).

Din punct de vedere lexico-semantic, identificăm următoarele categorii de unităţi:

- nume de plante: *ciuboţica-cucului, nu-mă-uita, talpa-gâştii, coada-calului*;

- nume de persoane: *Ştefan cel Mare, Delavrancea, Mihai Eminescu, Anamaria*;

- grade de rudenie: *tata-mare, văr-drept, socru-mare*;

- nume de locuri: *Cluj-Napoca, Băile Herculane, Miercurea Ciuc, Câmpulung*;

- nume de evenimente şi sărbători: *Anul Nou, Înălţarea Domnului, Sânpetru, 8 Martie*;

- grade şi ierarhii sociale: *prim-ministru, general-maior, redactor-şef*;

- porecle: *papă-lapte, coate-goale, târâie-brâu, linge-blide, gură-spartă*;

- însuşiri: *alb-gălbui, roşu-închis, bine-crescut, cuminte, cumsecade*;

- circumstanţe: *dinafară, câteodată, nicicând, bunăoară, oricum, altundeva*;

- nume de acţiuni: *binefacere, sinucidere*;

- nume de jocuri şi sporturi: *baba-oarba, popa-prostul, triplusalt*;

- nume de substanţe: *argint-viu, piatră-vânătă*;

- nume de lucruri: *puşcă-mitralieră, poale-n-brâu, zgârâie-nori, drum-de-fier*.

3. CONVERSIUNEA

Conversiunea este un procedeu intern de formare a cuvintelor, constând în formarea unui cuvânt nou prin trecerea de la o clasă lexico-gramaticală la alta fără ataşarea unor elemente lexicale. Se schimbă funcţia sintactică: *Lucrează* ***bine.*** – ***Binele*** *nu se uită niciodată*.

Se disting 3 tipuri de conversiune:

a) **substantivizarea** – trecerea unor cuvinte din clasa adjectivelor, adverbelor, pronumelor, numeralelor, interjecţiilor şi a unor forme verbale în clasa substantivului (*un om bătrân* – ***bătrânul***, *răsit* – ***răsitul***, *eu* – ***eul***, *doi* – ***doiul*** etc.);

b) **adjectivizarea** – trecerea altor părţi de vorbire (substantive, participii, gerunzii, adverbe) în clasa adjectivului, prin utilizarea lor cu funcţiile sintactice specifice adjectivului (*zi* ***pierdută****, mână* ***tremurândă****, copii* ***alintaţi*** etc.);

c) **adverbializarea** – trecerea unor părţi de vorbire în clasa adverbului (*scrie* ***frumos****, îngheţat* ***tun****, bătut* ***măr****, a se îmbăta* ***turtă****, munceşte* ***înzecit*** etc.).

B. Procedee secundare de formare a cuvintelor

• Onomatopeele (creaţia onomatopeică)

Un alt izvor de îmbogăţire lexicală este formarea de cuvinte pe calea onomatopeelor, adică prin imitarea sunetelor, zgomotelor din natură (animale, plante, obiecte, om etc.).

Se disting câteva tipuri de formaţii onomatopeice:

a) după specificul sunetelor imitate:
   - zgomote repetate: *ho-ho-ho! ha-ha-ha!*
   - sunete prelungite: *uraaaa! Tiii!*

b) după modul de imitare:
   - al zgomotului unui obiect: *dang-dang, huştiuliuc, scârţ-scârţ*;
   - al instrumentelor muzicale: *tam-tam, bum-bum*;
   - al ţipetelor insectelor, păsărilor, animalelor: *bâz-bâz, cucurigu, miau, muuu*;
   - strigătele oamenilor: *aoleu, văleu*;

c) după modul de sugerare:
   - al oboselii: *uf*;

- al durerii: *of*;
- al admiraţiei: *vai*! etc.

Onomatopeele servesc la formarea derivatelor verbale: *a hohoti, a bâzâi, a mieuna, a cotcodăci, a bufni, a pocni, a croncăni* etc.

• **Dinamismul semantic al lexicului**

a) extensiunea şi restricţia semantică;
b) pierderea legăturii semantice cu sensul iniţial;
c) polarizarea semantică;
d) semantica funcţională;
e) sensul figurat;
f) condensarea lexicală (semantică).

II. MIJLOACE EXTERNE

1. Împrumuturile lexicale

Împrumuturile lexicale sunt rezultatul diverselor contacte stabilite între limbi şi este o manifestare a interferenţei limbilor. Factorii extralingvistici care favorizează împrumuturile, sunt vecinătatea geografică şi convieţuirea populaţiilor.

Orice limbă împrumută cuvinte din alte limbi cu scopul de a numi fapte, obiecte, acţiuni, noţiuni noi, care apar odată cu dezvoltarea ştiinţei, tehnicii, a relaţiilor sociale etc. Împrumuturile se clasifică în funcţie de limba de origine, distingându-se împrumuturi greceşti, latineşti, maghiare, turceşti, franceze, germane, italiene, engleze etc. De exemplu:

• slavonă*: duhovnic, cazanie, ceaslov, letopiseţ;*
• maghiară*: chip, gând, sălaş, gingaş;*
• turcă*: ciubuc, musaca, basma, hal;*
• greacă*: caligrafie, simandicos, lefter, ifos;*
• franceză*: balcon, bec, bacalaureat, cinema;*
• italiană*: adagio, capodoperă;*
• germană*: abţibild, matriţă;*
• engleză*: fotbal, show.*

Se cunosc câteva tipuri de împrumuturi: ***directe*** sau ***indirecte***, ***populare*** sau ***savante***, ***vechi*** (din fazele anterioare modernizării limbii şi în opoziţie cu lexemele moştenite) sau ***noi***, pătrunse pe cale ***orală*** sau ***scrisă*** (cele mai multe, de ex. (din fr.) *automobil*, *bacalaureat*).

a) Împrumuturi lexicale directe

• din limbile greacă şi latină au fost împrumutate cuvinte în limba română (de altfel, ca şi în multe alte limbi), păstrându-se forma morfologică specifică pentru aceste limbi clasice: *cosmos, electron; corpus, cactus, ficus, humus, memorandum, podium, prezidium* etc.;

• din limbile moderne: (engl.) *buldozer, combină, computer, laser, troleibuz* etc.; (fr.) *televizor, tranzistor* etc.

În cadrul împrumuturilor lexicale directe trebuie pomenite şi ***exotismele*** (gr. εξωτικός „străin") – cuvinte care redau coloritul local şi care exprimă specificul naţional al unui popor sau ţări. Baza lexicului exotic îl formează ***etnografismele*** (έθνος „popor"):

- denumiri de unităţi monetare: *dinar* (iugoslav), *dolar* (american), *ien* (japonez), *peso* (spaniol), *tugrici* (mongol);
- titluri, profesii: *bei* (turc), *gondolier* (it.), *ricşă* (ind.), *hidalgo* (sp.);
- dansuri, instrumente muzicale: *tarantelă* (it.), *castaniete* (sp.);
- îmbrăcăminte: *chimonou* (jap.), *sarafan* (rus.), *sari* (ind.);
- mâncăruri, băuturi: *puding* (engl.), *şarlotă* (fr.), *whisky* (engl.);
- plante: *boabab, sequoia* etc.

b) Împrumuturi lexicale indirecte (prin filiera altei limbi)

Încadrate în sistemul unei limbi, elementele lexicale împrumutate devin unităţi structurale şi funcţionale ale acesteia. În consecinţă, împrumuturile lexicale se adaptează normelor fonetice şi gramaticale ale limbii ce recurge la ele.

Adaptarea grafică înseamnă redarea cuvântului împrumutat cu mijloacele alfabetului latin specializat la regulile ortografice ale limbii române (*lac* „vopsea" din germ *Lack*, *meci* din engl. *match*, *miting* din engl. *meeting*, *fantezie* din gr. *φαντασία*).

Adaptarea fonetică este schimbarea fonetismului cuvântului împrumutat în corespundere cu legile fonetice ale limbii române: *igienă* din *hygiene*, *istorie* din *historia* etc.

Adaptare morfologică – cuvântul împrumutat se încadrează în sistemul morfologic al limbii române: sg. *lotus*, *ficus* – pl. *lotuşi*, *ficuşi*; limbii române nu-i sunt specifice substantivele terminate în –o, de aceea it. *recitativo*, *concerto* devin *recitativ*, *concert*; uneori se schimbă şi genul substantivelor împrumutate (în fr. *caffée* este masculin, în română *cafenea* e feminin).

Adaptare semantică – uneori au loc schimbări semantice (fr. *parole* „cuvânt, vorbire” – rom. *parolă* „cuvânt convenţional secret”, gr. επιγράμμα „inscripţie” – rom. *epigramă* „gen satiric”).

Unele cuvinte împrumutate totuşi nu se supun sistemului lingvistic românesc, păstrând forma lor morfologică şi în construcţiile sintactice originale: *incognito, nonsens, perpetuum mobile, persona grata* etc., aici includem şi numele proprii: *Baku, Suhumi* (dacă denumirea a pătruns mai devreme în limbă, adaptarea este posibilă).

Aşadar, în funcţie de gradul de asimilare („românizare”) a împrumuturilor, distingem următoarele categorii:

a) împrumuturi adaptate total la sistemul fonetic, grafic şi morfologic al limbii române: *lider, miting, bos, a agrea* etc.;

b) termeni în curs de adaptare (anglicisme şi americanisme): *congressman / congresmen, speaker / spicher, speech / spici, summit* etc.;

c) xenime („străinisme”): *Big Brother, leadership, mcdonaldizare, road map* etc.

2. Calcurile lingvistice

Calcul lingvistic este un fenomen complex amplasat la frontiera dintre împrumuturi şi creaţiile lexicale interne; împrumut lexical indirect sau mascat. Limba apelează la calcul lingvistic pentru a crea noi termeni, noţiuni, expresii (*copil de suflet* < gr. ψυχογιός) sau pentru a îmbogăţi semantic cuvintele deja existente în limbă. Creşterea numărului de calcuri în limba română poate fi explicat prin modelul oferit de limbile străine care îşi exercitau influenţa asupra limbii române.

Termenul *calc* (copie, imitaţie) vine din domeniul artelor plastice, unde are semnificaţia „copie a unei schiţe, a unui desen, pe hârtie specială”.

Calcul lingvistic este:

• o copie structurală după modelul unor cuvinte sau expresii din alte limbi;

• un tip de traducere a structurii termenului străin dintr-o limbă în alta.

Ca fenomen lingvistic calcurile se caracterizează prin:

- atribuire de sensuri noi (după model străin) cuvintelor existente în limba română;

- formare de cuvinte sau expresii noi prin redarea în limba română a elementelor componente ale unei sintagme străine.

Aşadar, calcul lingvistic este un procedeu de îmbogăţire a vocabularului, constând în formarea unor cuvinte noi cu ajutorul mijloacelor interne ale limbii române (rădăcini, afixe), dar după modele de structură lexicală străine.

Ex. *a întrevedea* (între+vedea) după modelul francez *entrevoir*;

supraom (supra+om) după modelul german *Ubermensch*;

masă rotundă după fr. *table ronde* etc.

Tipuri de calc:

1. În funcţie de nivelul limbii la care se produce calcul distingem:

a) ***clacurile lexematice*** (*lexicale* sau *semantice*) consistă în preluarea sensului unui cuvânt străin; calcul lexical are loc când cuvântul străin dispune de două sensuri diferite, iar un cuvânt din limba română dispune de un sens care coincide cu unul din cele două sensuri ale cuvântului străin.

Ex.: *cerc* (< lat. *circus*), pe lângă sensurile vechi „verigă, cerc de butoi", a mai dobândit o serie de valori semantice noi datorită limbii franceze: *cerc literar* < *cercle litteraire, cerc polar* < *cercle polaire* etc.;

nebun pe lângă sensurile existente, capătă şi sensul de „piesă de şah" (<fr. *fou*);

b) ***calcurile gramaticale*** imită structura gramaticală a unei sintagme pentru a reda o noţiune (se preia, de fapt, forma internă a unui cuvânt sau a unei expresii străine).

Când într-o limbă o anumită noţiune este redată printr-un cuvânt compus sau o îmbinare de cuvinte, limba receptoare, împrumutând această unitate lexicală, traduce fiecare element morfologic în parte, realizându-se astfel o copie structurală exactă după model străin.

Ex.: *untdelemn* < bg. *draveno maslo* (comp. rus.< деревянное масло) calchiate după model grecesc, unde prin „lemn" se are în vedere „arbore de măslin";

locuţiunea adverbială *pe de rost* < sl. наизусть < gr. από στόματος (уст = rost „gură" < lat. rostrum „gură, cioc, bot");

numeralele cardinale de la 11 la 19 după model slav, care repetă, de fapt modelul grecesc (*unsprezece* < одиннадцать < ένтεκα) etc.

c) ***calcurile frazeologice*** (*lexico-frazeologice* sau/şi *sintagmatice*) prevăd redarea prin mijloace morfologice proprii a unor unităţi lingvistice din alte limbi.

Ex.: *Calea Laptelui* (calea lactee) < lat. via lactea
punct de vedere < fr. point de vue
a cădea de acord < fr. tomber d´accord
a lua cuvântul < fr. prendre la parole
a trece în revistă < fr. passer en revue
câine de pază < engl. watchdog
foaie de parcurs < engl. road map
lider de opinie < engl. opinion leader
război rece < engl. cold war
prima doamnă < engl. first lady

Nota bene! Există şi trei tipuri combinate de calc lingvistic: *calc lexico-gramatical, calc lexico-frazeologic* şi *calc frazeologico-gramatical*.

2. În funcţie de fidelitatea faţă de modelul de origine, adică după criteriul structural, al copierii parţiale sau integrale a „formei interne” a modelului din limba „donatoare”, deosebim:

a) ***calcurile totale*** sau ***integrale***:

ex.: *suprafaţă* < fr. surface, *a susţine* < fr. soutenir, *sublocotenent* < fr. souslieutenant;

b) ***calcurile parţiale*** sau ***semicalcurile***: redare parţială a unor cuvinte compuse sau sintagme din alte limbi. De exemplu, prefix împrumutat, iar tema calchiată (sau invers): *concetăţean* < fr. concitoyen, *preşcolar* < fr. prescolaire, *anticameră* < fr. antichambre, *prejudecată* < fr. prejuge etc.;

Se cunosc şi calcuri după cuvinte compuse: *a binecuvânta* < sl. благословить, *fărădelege* < sl. беззаконие etc. Menţionăm că, paralel cu aceste calcuri, limba română a preluat prin împrumut respectivele cuvinte slavone, realizându-se astfel dublete etimologice: *a binecuvânta / a blagoslovi, fărădelege / bazaconie, Buna-Vestire / Blagoveştenie* etc.

Pe calea calchierii s-au format mulţi termeni ştiinţifici, tehnici, care au intrat în circulaţie internaţională: *trifoi, traista-ciobanului, mărul lui Adam, insectă, luna de miere, rădăcină pătrată* etc.

SARCINI:

♦ Definiţi termenii: *derivare, compunere, conversiune, împrumut lexical, calc lingvistic*.

♦ Enumeraţi procedeele principale şi pe cele secundare de formare a cuvintelor limbii române.

♦ Explicaţi de ce derivarea deţine primul loc în ierarhia productivităţii şi importanţei mijloacelor interne de formare a cuvintelor (în raport cu fenomenul de compunere sau conversiune).

♦ Ilustraţi prin cât mai multe exemple împrumuturile lexicale directe şi indirecte.

♦ Demonstraţi veridicitatea afirmaţiei: *orice calc reprezintă, până la un punct, o traducere, dar nu orice traducere reprezintă un calc*.

Bibliografie recomandată:

1. Avram A. *Aspecte morfologice ale derivării regresive*. În: *Limba română*. Anul XLIX, nr.1.
2. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
3. Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A. *Limba română contemporană. Vocabularul.*Vol. II – Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1975.
4. Hristea Th. *Tipuri de calc în limba română*. În: Limbă şi Literatură, XLII, vol. III-IV. Bucureşti, 1997.
5. Moroianu C. *Aspecte ale derivării în limba română.* În: Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan la aniversare. – Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2007.
6. Trifan E. *Formarea cuvintelor în publicistica actuală. Derivarea. Perioada 1990-2001*. – Cluj-Napoca: Digital Data Cluj, 2010.

Unitatea VIII. ARHAIZAREA VOCABULARULUI

Obiective:

- să delimiteze *arhaismele* de *istorisme*;
- să identifice cauzele arhaizării vocbularului;
- să recunoscă cuvintele repuse în circulaţie din lexicul pasiv.

Evoluţia limbii se simte, în mod deosebit, la nivelul vocabularului: apariţia unui obiect necesită crearea unui cuvânt nou, dispariţia obiectului implică ieşirea din uz a termenului respectiv.

Unele cuvinte, deşi foarte vechi, rezistă în timp, altele nu; în consecinţă, vocabularul oricărei limbi, raportat la uzul contemporan, poate fi grupat în trei categorii de cuvinte:

a) cuvinte învechite (*arhaismele*);

b) cuvinte vechi, dar neînvechite (*istorismele*);

c) cuvinte noi (*neologismele*).

Arhaismele şi istorismele sunt utilizate, în opere artistice, istorice sau religioase, pentru realizarea valorii stilistice, a culorii locale, pentru a evoca oameni, obiceiuri, evenimente istorice, pentru a fixa în timp acţiunea unei opere cu tematică istorică.

Istorismele

- cuvintele care au dispărut din uz odată cu noţiunile legate de anumite perioade istorice;
- există un raport direct între cauză (dispariţia obiectului) şi efect (arhaizarea cuvântului), ceea ce înseamnă că unele cuvinte devin la un moment dat inutile, pentru că lipseşte denotatul şi limba nu mai are nevoie de cuvinte „goale”, lipsite de conţinut;
- istorismele nu au echivalente lexicale contemporane (sinonime);
- istorismele, de regulă, nu dispar cu totul din limbă, menţinându-se la periferia limbii, în lexicul pasiv.

Istorismele se referă la diferite domenii ale vieţii sociale, denumind o gamă variată de realităţi istorice:

a) **cuvinte ce ţin de perioada jugului otoman**: *haraci* (tribut anual plătit sultanului de către ţările vasale), *ienicer* (soldat de elită al

vechii infanterii turceşti), *vizir* (prim-ministru al Imperiului Otoman) etc.;

b) **denumiri de funcţii sau ranguri boiereşti**: *paharnic* (dregător la curtea domnească), *logofăt* (mare demnitar la curtea domnească), *vornic* (conducător al curţii domneşti), *pitar* (dregător care avea grijă de aprovizionarea cu pâine a curţii domneşti) etc.;

c) **termeni privind orânduirea statală, administraţia, armata, poliţia**: *domnitor, boier, răzeş, ciocoi, paloş, buzdugan, iţari, opinci, culac, chiabur, bolşevic, birjă, birjar* etc.;

d) **cuvinte referitoare la obiecte de uz casnic şi de gospodărie, la îmbrăcăminte**: *opaiţ* (lampă mică), *cuibăr* (vas din doage de lemn), *ragilă* (instrument cu dinţi de fier, prin care se trage cânepa pentru a o curăţi de câlţi), *rădvan* (trăsură de lux), *biniş* (haină boierească lungă pentru ceremonii), *işlic* (căciulă mare de blană scumpă, formă cilindrică), *calpac* (căciulă mare sferică şi cilindrică, purtată de domni şi boieri), *iţari*, *opinci* etc.

e) **cuvinte de apariţie relativ recentă, legate de realităţi ce aparţin trecutului nu prea îndepărtat**: *albgardist, menşevic, bolşevic, armată roşie, culac, chiabur, stahanovist, colectivizare, a răsculăci, comsomol* etc.;

e) unele lexeme pot fi considerate **viitoare istorisme**, frecvenţa cărora este în scădere vădită: *prispă, cerdac, cotruţă, doniţă, chimir, îmblăciu* etc.;

f) **denumiri, nume proprii, abrevieri**: *Uniunea Sovietică, Moş Gerilă, U.R.S.S., R.S.S.M.* etc.

Cele mai multe istorisme ţin de lexicul pasiv (nu se mai folosesc în vorbire, deoarece nu mai există realităţile pe care le denumeau), altele însă se menţin în lexicul activ graţie expresiilor frazeologice: *a lua la trei **parale**, a da **ortul** popii, a da **bir** cu fugiţii, a nu avea nicio **leţcaie**, a prinde pe cineva cu **ocaua** mică, a-şi da **obolul*** etc. sau în calitate de nume de familie: *Dragoman, Spătaru, Vornicu, Mazilu, Viziru, Logofătu, Pitaru* etc.

Arhaismele

Arhaismele sunt „cuvintele care au încetat să mai fie folosite, se învechesc, trec în fondul pasiv al vorbitorilor, apoi încet-încet sunt uitate şi abandonate de generaţiile mai noi.” (Vasile Şerban)

Arhaismele:

- sunt cuvintele învechite, ieşite din uz, trecând în fondul pasiv;
- treptat pot fi date uitării de generaţiile care vin;
- ies din uz în urma concurenţei cu sinonimele lor contemporane;
- de obicei, nu dispare obiectul, ci denumirea sa;
- cedează locul sinonimelor preferate de vorbitori la o anumită secvenţă de timp: *leat* (an), *feredeu* (baie), *herb* (stemă), *cinovnic* (funcţionar), *bucoavnă* (abecedar), *volnic* (liber) etc.

Arhaizarea se produce treptat. Într-un anumit moment al dezvoltării vocabularului se foloseşte simultan şi termenul vechi, şi cel nou. În secolul trecut, coexistau: *slobozie* concurat cu *libertate*; *neatârnare* (împins spre periferia masei vocabularului, arhaizându-se) / *independenţă*; *târgoveţ* înlocuit de *negustor*, *orăşean*. Cuvintele: *crâşmă*, *crâşmar* (*cârciumă, cârciumar*) care se aud tot mai rar, întrebuinţate de persoane tot mai în vârstă, sunt înlocuite cu: *bodegă, bufet, restaurant*.

Tipologizarea arhaismelor:

a) ***arhaisme lexicale*** (cuvinte vechi ieşite din uz, deoarece au dispărut obiectele şi relaţiile respective): *paharnic, stolnic, armaş, răzeş, crâşmă, dugheană, pârcălab, grămătic, heleşteu, voroavă* etc.;

b) ***arhaisme semantice*** (arhaismele semantice nu se referă la cuvintele ieşite din uz, ci exclusiv la sensurile pierdute din vorbirea curentă ale unor elemente lexicale întrebuinţate încă; sensuri ieşite din uzul limbii române contemporane): *soţie* – însoţitor*, a prăpădi* – a ucide; *prost* –- simplu; *limbă* – popor, *carte* – scrisoare*, ticălos* – nevoiaş, sărman etc.;

c) ***arhaisme fonetice***: *părete* = perete, *pre* = pe, *a rumpe* = a rupe, *samă* = seamă, *a îmbla* = a umbla, *hiclean* = viclean, *acmu* = acum;

a îmbla (a umbla) < lat. ambulare
a împle (a umple) < lat. implere
a îmfla (a umfla) < lat. inflare

d) ***arhaisme morfologice*** (forme care nu mai sunt utilizate în limba contemporană): *inime, limbe, greşeale, aripe, mânule, palaturi, s-a fost dus, văzum* ş.a.;

e) ***arhaisme sintactice*** (sintagme specifice limbii române vechi, e.g. dativul cu funcţia de atribut): preot *deşteptării* noastre, stăpân *vieţii* mele, Gazeta *de Transilvania*.

Prin urmare, arhaisme sunt cuvinte, expresii, fonetisme, forme gramaticale ieşite din uzul general al limbii, fiind folosite doar în opere litarare, pentru a spori expresivitatea lor.

Nota bene! O delimitare strictă între ***istorisme***, ***arhaisme*** şi ***regionalisme***, pe cale de dispariţie, nu întotdeauna e posibilă, pentru că un cuvânt poate fi concomitent istorism şi arhaism, istorism şi exotism, arhaism lexical şi semantic.

Ex.: *moşie* „pământ strămoşesc, patrie" – arhaism semantic;
„proprietate funciară care aparţine unui moşier" – istorism;
„proprietate mare de pământ cultivabil; bun, avere" – lexic activ.

Unele arhaisme, ca şi istorismele, se mai păstrează doar în expresii fixe: *a da* ***buluc****, a avea* ***glagole****, a da* ***sfară****-n ţară, a rămâne (a fi)* ***lefter****, a mânca* ***papara****, a veni de* ***hac****, a se duce pe* ***copcă*** ş.a.

SARCINI:

♦ Definiţi termenii: *arhaism* şi *istorism*.

♦ Stabiliţi asemănări şi deosebiri între arhaisme şi istorisme.

♦ Transcrieţi corect textul, conform normelor limbii române actuale, delimitând tipurile de arhaisme:

„Într-o sară din luna trecută eram adunaţi mai mulţi prietini, toţi lungiţi pe divanuri(...) şi înarmaţi cu ciubuce mari, carele producea o atmosferă de fum vrednică de sala selamlicului a unui paşa. Afară cerul era învălit de nori vineţi, care se spărgea deasupra Iaşiului.(...)

Pintre noi se găsea un tânăr zugrav franţez, care pentru întâia dată ieşise din ţara lui spre a face un voiaj în Orient.

- Domnilor, ne zise el, va mărturisesc cu ruşine, că, pân-a nu veni în ţările d-voastre, nici nu presupuneam ca se află în Evropa o Moldavie şi o Valahie. Dar nu mă plâng nicidecum, de vreme ce, ca un nou Columb, am avut plăcerea de a descoperi (...) aceste

frumoase părţi a lumei şi a mă încredinţa că (...) ele cuprind în sânul lor o societate foarte placută."

♦ Explicaţi care este rolul şi locul lexicului arhaic în limba română actuală.

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A. *Limba română contemporană. Vocabularul.*Vol. II – Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1975.
3. Evseev I., Şerban V. *Vocabularul românesc contemporan*. – Timişoara: Facla, 1978.

Unitatea IX. FRAZEOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Obiective:

- să definească noţiunile: *îmbinare liberă* şi *îmbinare stabilă de cuvinte*;
- să enumere trăsăturile esenţiale ale frazeologismelor;
- să valorifice potenţialul stilistic al frazeologismelor.

Frazeologia (< *φράσις* „expresie, vorbire” + *λόγος* „cuvânt, noţiune; ştiinţă”) este compartimentul lingvistic care se ocupă de studiul frazeologismelor. În sens limitat, frazeologia studiază expresiile frazeologice şi idiomatice, iar în sens extins studiază toate unităţile frazeologice, inclusiv proverbele, zicătorile, aforismele, cuvintele înaripate, vorbele de spirit, locuţiunile şi expresiile etc.

Studiul frazeologiei ne pune în contact direct cu istoria, cultura şi civilizaţia poporului nostru într-o măsură mai mare decât o fac studiul foneticii şi cel al gramaticii. Astfel, dintre compartimentele limbii, vocabularul propriu-zis şi frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii şi civilizaţiei, întrucât acestea reflectă nemijlocit schimbările care se produc în viaţa politică, economică, culturală şi spirituală a societăţii.

În lingvistica românească şi-au adus contribuţia la studierea farzeologiei B.P. Hasdeu, Al. Philippide, L. Şăineanu, I. Iordan, F. Dimitrescu, Th. Hristea, N. Corlăteanu, T. Cotelnic, Gh. Colţun, Gh. Popa etc. Menţionăm că lingvistica occidentală şi cea americană acordă o atenţie deosebit de redusă studierii frazeologiei.

► Deseori, pentru exprimarea unei idei sau a unui sens, se apelează la un complex lexical care reprezintă o îmbinare de cuvinte mai mult sau mai puţin constantă, numită ***unitate frazeologică***.

Frazeologimele sunt îmbinări cu elemente lexicale sudate sau osificate; unitate de limbă reproductivă finită formată din două sau mai multe cuvinte semnificative, având structură fixată (osificată) şi sens unitar (figurat).

► Frazeologismele mai sunt numite:

- îmbinări stabile de cuvinte;

- paralexeme sau frazeme (*bătaie de joc* – batjocură, *a bate câmpii* – a hoinări);

- expresii frazeologice / unităţi frazeologice (*a nimeri în labele cuiva, a aduce până la lacrimi*);

- expresii idiomatice (*a da bir cu fugiţii, a trage mâţa de coadă, a o lua la sănătoasa*);

- cuvinte înaripate (apud Homer, zboară din gura vorbitorului spre urechea ascultătorului) (*călcâiul lui Ahile, a trăi ca în sânul lui Adam, arca lui Noe*) etc.

► Frazeologismul se evidenţiază prin câteva **caracteristici esenţiale**:

• ***stabilitate*** – nivelul de sudură semantică şi de inseparabilitate a elementelor componente;

• ***reproductibilitate*** – repetare regulată a unităţilor de limbă (reproductibile sunt, în special, proverbele şi zicătorile);

• ***unitate semantică*** – imposibilitatea de a formula semantica frazeologismului pornind de la sensul elementelor componente, întrucât unitatea semantică a frazeologismelor se obţine în baza reinterpretării complete sau parţiale a semnificaţiei părţilor componente şi, ca urmare, semantica frazeologismelor diferă cardinal de semantica obişnuită a cuvintelor din structura lor.

Ex.: *a spune verzi şi uscate, a pune piciorul în prag, a lua peste picior pe cineva* etc.

• ***separabilitate în elemente componente*** (*a tăia frunze la câini, a tăia frunze la capre*).

► **Structura lexicală a frazeologismelor** constă din:

1) ***elemente constante, stabile***, care formează baza identitară a unităţii frazeologice;

2) ***elemente variabile***, care constituie posibilitatea de variere a elementelor componente:

- la nivel lexico-semantic: *a merge / a umbla pe două cărări, a sta / a fi în cârdăşie cu cineva, limpede / curat ca lacrima*;

- la nivel morfologic: *a tăia cuiva cărarea / cărările, a întinde cuiva laţul / un laţ, a stabili legătura / legături*;

- la nivel sintactic: *a fi de lemn / ca lemnul, a-şi ţine limba după / între dinţi, a sta la / pe locul său* etc.

► În funcţie de gradul de sudură semantică a elementelor componente, adică al raportului existent între sensul general al

frazeologismului şi sensurile particulare ale elementelor componente, o bună parte a frazeologismelor în limba română se clasifică în:

a) frazeologisme ale căror elemente componente (cel puţin una dintre ele) îşi păstrează sensul de bază sau legătura cu acesta, adică se desemantizează parţial (fiind numite ***expresii frazeologice / unităţi frazeologice***): *a păstra ceva ca ochii din cap, a fi mort de oboseală*;

b) frazeologisme ale căror elemente componente şi-au pierdut semnificaţiile de bază, s-au desemantizat total şi s-au contopit integral din punct de vedere semantic (fiind numite ***expresii idiomatice***): *a umbla cu mâţa-n sac, a tăia frunze la câini*.

Nota bene! Acestea constituie partea intraductibilă a unei limbi.

► Cele mai multe unităţi frazeologice sunt **monosemantice**:

Ex.: *a-şi da arama pe faţă* (a-şi dezvălui firea, caracterul ascuns), *a arăta răceală* (a se purta distant), *a pune sare pe rană* (a înrăutăţi mai mult situaţia), *a bate apa-n piuă* (a vorbi mult şi fără rost).

Altele sunt **polisemantice**:

Ex.: *cei de-acasă* (rudele, familia; conaţionalii), *a fi iute ca ardeiul* (a fi fără astâmpăr; a fi foarte rapid), *ce-am avut şi ce-am pierdut* (n-am ce pierde; puţin îmi pasă; sărac am fost, sărac am rămas), *a avea trai / viaţă* (a fi în viaţă, a trăi; a putea trăi împreună), *a pune pe picioare* (a iniţia, a organiza, a face să funcţioneze; a îngriji bolnavi în vedera tratării, a însănătoşi) etc.

► În calitate de unitate semnificativă a limbii, frazeologismul poate intra în **relaţii de sinonimie** nu numai cu un cuvânt, ci şi cu unul sau mai multe frazeologisme:

Ex.: „a constrânge” – *a-i atârna / a-i pune cuiva belciugul în nas, a duce pe cineva cu belciugul (de nas), a face (pe cineva) să mănânce şi mere pădureţe, a lega pe cineva de mâini şi de picioare, a-i pune (cuiva) sula în coaste, a pune şaua (pe cineva), a strânge (pe cineva) cu uşa, a strânge (pe cineva) în chingi, a-i strânge cuiva chingile, a strânge şurubul, a ţine (pe cineva) în frâu, a ţine din scurt, a-i vârî cuiva ceva pe gât* etc.

Ex.: *a-şi da sufletul, a-şi da suflarea, a-şi da duhul, a da ortul popii* etc.

Sinonimia frazeologică este posibilă doar în cazurile în care două sau mai multe frazeologisme, pe lângă faptul că denumesc unul şi acelaşi obiect din realitatea înconjurătoare, au unul şi acelaşi sens lexico-gramatical, adică au rolul uneia şi aceleiaşi părţi de vorbire.

► Mai rar se atestă **relaţii de antonimie**:

a) coincidenţa parţială a elementelor componente: *a avea mână uşoară – a avea mână grea, a-şi pune masca – a-şi scoate masca*;

b) realitate contrară: *a veni pe lume – a înceta din viaţă, a apărea pe lume – a se stinge din viaţă* etc.

► **Caracteristica lexico-gramaticală a frazeologismelor**

În funcţie de corelarea frazeologismului cu diferite părţi de vorbire, lingviştii disting mai multe clase lexico-gramaticale de frazeologisme (această clasificare diferă de la un autor la altul, în dependenţă de cum aceştia concep limitele frazeologiei: în sens larg sau îngust):

• ***frazeologisme substantivale***:

- se reunesc în baza sensurilor generale de „persoană” şi „obiect”;

- se pot combina cu lexeme din cele mai variate grupe semantice şi tematice;

- au cele mai diverse sensuri;

- au categoriile gramaticale de gen număr, caz;

Ex.: *aruncătură de ochi, băgare de seamă, aducere aminte, bătaie de joc, linge-blide, ţap ispăşitor, apă vie, alesul inimii, atac de cord, act de vitejie* etc.;

• ***frazeologisme adjectivale***:

- redau însuşiri şi calităţi;

- se caracterizează prin gen, număr, caz şi grade de comparaţie;

Ex.: *plin ochi, pus la punct, ca din topor* (grosolan), *într-o ureche* (smintit, ţicnit), *în toată firea, mai catolic decât papa, bun de gură, greu de cap, iute de picior, limpede ca buna dimineaţa, de primă necesitate, de neiertat* etc.;

• ***frazeologisme verbale***:

- se reunesc în baza sensului general „acţiune”;

- se caracterizează prin mod, timp, persoană, număr:

Ex.: *a aduce pe lume, a bate apa-n piuă, a spune verzi şi uscate, a se duce pe lumea cealaltă, a tăia frunze la câini, a da*

năvală, a avea de gând, a face rost, a da buzna, a nu avea încotro, a-şi da seama, a-şi bate capul, a se da de gol, a-şi aprinde paie-n cap, a face pe dracu-n patru, a pune beţe-n roate, a se face luntre şi punte, a-şi lua grija etc.;

• ***frazeologisme adverbiale***:

- exprimă, de obicei, însuşiri sau caracteristici ale unor acţiuni;
- indică circumstanţe spaţiale, temporale etc.;

Ex. *de azi pe mâine, într-o clipă, în aşa măsură, cu noaptea-n cap, cât ai zice peşte, de minune, de mai mare dragul* etc.;

• ***frazeologisme interjecţionale***: *vai (şi-amar) de tine!, halal de el!, cu chiu cu vai;*

• ***frazeologisme numerale***: *de multe ori, de atâtea ori, a doua oară, prima dată;*

• ***frazeologisme pronominale***: *cine ştie ce, nu ştiu care, te miri cine;*

• ***frazeologisme prepoziţionale***: *în jur de, în faţa, dincolo de, pe lângă, cât despre****;***

• ***frazeologisme conjuncţionale***: *dat fiind că, drept aceea, măcar că, aşa că, chiar că* ş.a.

► În general, mai mulţi cercetători clasifică unităţile frazeologice în mod diferit şi după diferite criterii:

1. După gradul de contopire – **unităţi frazeologice** şi **idiome** (locul componentelor nu poate fi schimbat): *a-şi lua inima în dinţi* „a înrăzni”, *a fi cu stea în frunte* „a fi deosebit”;

2. După apartenenţa la o anumită clasă morfologică a cuvântului-cheie – **expresii** şi **locuţiuni** (substantivale, verbale, adjectivale, adverbiale etc.).

► Pornind de la structura gramaticală, deosebim:

a) **frazeologisme** ce reprezintă enunţuri finite, cu structură gramaticală de **propoziţie**: *a se nimeri ca nuca-n perete; surdul nu aude, dar potriveşte; a nu vedea lumea înaintea ochilor; a pleca în lumea largă; a se duce pe lumea cealaltă* etc.

b) **frazeologisme** cu structură de **îmbinare de cuvinte**: *lucru de preţ, la aprinsul lumânărilor, luna de miere, lup în piele de oaie, lucru de nimic, amar de bani, cu scaun la cap, de râsul lumii, în floarea vârstei* etc.

Frazeologismele cu structură propoziţională sunt cele mai numeroase în limba română, iar cele cu structură de îmbinare de

cuvinte se deosebesc în funcţie de apartenenţa cuvântului de bază la o clasă sau alta morfologică (nominale, verbale).

► Relaţiile dintre componentele unităţilor frazeologice pot fi:

- de coordonare: *ba una, ba alta; nici laie, nici bălaie*;

- de subordonare: *balon de săpun, om de nimic, a pune în balanţă, coadă de topor*.

► Din punct de vedere lingvistic, frazeologismele s-au constituit fie prin folosirea frecventă, insistentă, în aceeaşi formă, a unei îmbinări libere de cuvinte, fie prin împrumuturi sau prin calcuri din alte limbi. Astfel, distingem:

• **frazeologisme autohtone** (constituie cea mai mare parte din tezaurul frazeologic al unei limbi): *a fi într-o ureche, a se îmbăta cu apă rece, cai verzi pe pereţi* ş.a.;

• **expresii împrumutate** (din greacă, latină şi din limbile moderne; reflectă istoria poporului, ocupaţiile milenare), deosebindu-se două tipuri:

a) în forma originală: *sui generis, homo sapiens, alma mater, alter ego, tabula rasa, nota bene* etc.;

b) calchiate (traduse): *cutia Pandorei, butoiul danaidelor, călcâiul lui Ahile* etc.

► În funcţie de provenienţă, frazeologismele se împart în:

• **frazeolofisme istorice** (legate de un fapt istoric):

a) *Vodă da şi Hâncu ba* – este vorba despre răscoala din anul 1671, condusă de banul Mihalcea Hâncu din Orhei şi serdarul Apostol Durac din Lăpuşna împotriva lui Duca vodă, domn grecizat;

b) *a se face mort în popuşoi* – dacă pe pământul cuiva se găsea un om mort, proprietarul trebuia să plătească o taxă specială (numită *duşegubină*). Cei care strângeau biruri făceau tot felul de abuzuri, de aceea proprietarul întotdeauna verifica dacă cel găsit era cu adevărat mort sau doar „se făcea mort în popuşoi”; astăzi expresia înseamnă „a se preface că nu ştie nimic sau că nu înţelege nimic”, echivalând cu *a o face pe niznaiul*;

c) *a-şi aprinde paie-n cap* „a se încurca într-o afacere care-i aduce neplăceri, a-şi atrage un necaz etc.” – are un deosebit colorit naţional. Prin sec. XVI-XVIII, ca să dai o jalbă domnului sau altui mare dregător, trebuia să pândeşti când domnul ieşea de la curte şi, făcând un sul de paie, să-l aprinzi, să-l ridici în sus, în dreptul capului, atragând astfel atenţia acestuia ca să te asculte;

d) *a da şfară în ţară* – substantivul *şfară* înseamnă „fumul şi mirosul de grăsime sau carne arsă”, iar expresia are sensul de „a da de veste, a da de ştire”, făcând trimitere la un obicei vechi al românilor. Când se întâmpla ca vreo hoardă de duşmani (tătari sau turci) să năvălească în ţară, strămoşii noştri aprindeau ruguri pe locuri înalte, ca să dea de ştire, din sat în sat, că ţara este în primejdie;

e) *a nu avea nas* „a nu avea trecere, a nu îndrăzni” – în mai multe ţări în evul mediu era obiceiul ca celui ce îndrăznea să comploteze împotriva domnului ţării, cu scopul de a-l răsturna din scaun, să i se taie nasul (zgârciul nasului, adică era crestat la nas);

• **frazeologisme profesionalisme** (din limbajul ţărănesc, din cel al vânătorilor, din mediul muzicienilor, ciobenilor, croitorilor, morarilor etc.): *a lua la ochi, a-i veni apa la moara cuiva, a ţine isonul, a schimba placa, a încurca lâna cu stâna, a fi cusut cu aţă albă* (fals pe deplin, evident neîntemeiat);

• **frazeologisme caracterologice** (se bazează pe unele trăsături de caracter): *a fi sub papuc, a se teme şi de umbra lui, a ajunge cu cineva la cuţite*;

• **frazeologisme livreşti** (preluate din opere literare): *a fi cu pufuşor pe botişor, a se lupta cu morile de vânt, a fi sau a nu fi*;

• **frazeologisme ce au caracter terminologic**: *a deschide paranteze, mărul lui Newton, tabula rasa, mărul lui Adam* (nodul gâtului la bărbaţi);

• **frazeologisme de origine biblică**: *a păzi ca ochii din cap, arca lui Noe, a fi ţap ispăşitor*;

• **frazeologisme mitologice**: *călcâiul lui Ahile, patul lui Procust, firul Ariadnei*;

• **frazeologisme legate de personalităţi antice**: *a trece Rubiconul, calul Troian, zarurile au fost aruncate*.

► Din punctul de vedere al sferei de întrebuinţare şi al trăsăturilor expresive caracteristice, frazeologismele se divizează în trei clase:

a) **interstilistice** (care se folosesc în toate stilurile) – frazeologismele care denumesc fenomene ordinare din realitatea înconjurătoare, fără o oarecare apreciere: *a-şi ţine cuvântul, pe urme proaspete*; sunt numeroase, numărul lor fiind în permanentă creştere;

b) **din limbajul curent** – utilizate, mai ales, în vorbirea orală; au o sferă de utilizare mai limitată: *a bate la cap, a o face de oaie*;

c) **livreşti** – au frecvenţă sporită în vorbirea scrisă; dispun de o coloratură expresiv-stilistică avansată.

► Din punct de vedere stilistic, adică în funcţie de utilizarea lor preponderentă într-un stil sau altul, frazeologismele se clasifică în unităţi:

- **neutre** (se utilizează în toate stilurile funcţionale ale limbii române contemporane: *în primul rând, Anul Nou, an de an, din vreme în vreme, de bună voie, a da vina pe cineva, amor propriu*);

- **livreşti** (se utilizează în beletristică, în publicistică, în publicaţiile ştiinţifice şi în stilul administrativ-juridic; sunt specifice limbajului scris: *de mare anvergură, de la alfa la omega, a salva aparenţele, fără drept de apel, a atinge ambiţia cuiva, poliţă de asigurare, purtător de cuvânt, lovitură de stat*);

- **populare** (cea mai mare parte a unităţilor frazeologice, inclusiv proverbele şi zicătorile, care s-au format şi funcţionează cu preponderenţă în limbajul viu al poporului; dispun de expresivitate accentuată, având la bază metafore surprinzătoare: *a tăia frunze la câini, a avea bumbac în urechi, a nu fi bun de nimic, bun de gură, a sta cu burta la soare, a dormi butuc, bătaie de joc*);

- **familiare** (sunt cele mai numeroase, fiind utilizate în comunicarea de zi cu zi; au un nivel stilistic mai redus decât cele populare, dar dispun de un grad înalt de emotivitate, deseori având o nuanţă negativă, de dezaprobare: *a-şi lua nasul la purtare, a umbla cu mâţa-n sac, a spune verzi şi uscate, a tocmi vulpea din pădure, vremea vinde paiele şi nevoia le cumpără, a rămâne fată mare, satul arde şi baba se piaptănă*).

► Din punctul de vedere al actualităţii utilizării, frazeologismele se clasifică, pe axa cronologică, în frazeologisme **arhaice** (*apă chioară*) şi **actuale** (*act de violenţă, cornul abundenţei, gol de aer*).

Nota bene! Frazeologismele stabilesc o legătură între lexicologie şi sintaxă, mai ales, dacă avem în vedere îmbinările stabile de cuvinte, expresiile „gata făcute”, în care, de regulă, nu putem modifica nici elementele lexicale componente (înlocuindu-le prin sinonime), nici ordinea lor.

Unii lingvişti consideră frazeologia parte a lexicologiei, alţii o consideră compartiment aparte în lingvistică.

SARCINI:

♦ Precizaţi care este obiectul de studiu al frazeologiei interpretate în sens larg şi în sens îngust.

♦ Includeţi clasificările frazeologismelor într-o schemă sau un tabel, propunând câte un exemplu pentru fiecare tip aparte.

♦ Enumeraţi termenii existenţi în lingvistica românească pentru denumirea frazeologismelor, argumentându-vă propria opţiune.

♦ Demonstraţi, prin cel puţin 3 argumente concludente, că dintre compartimentele limbii, vocabularul propriu-zis şi frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii şi civilizaţiei unui popor.

♦ Comentaţi afirmaţia: „Adevărata bogăţie a unei limbi se manifestă, în mare măsură, prin frazeologismele ei”. (Th. Hristea)

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Colţun Gh. *Frazeologia limbii române*. – Chişinău: Editura Arc, 2014.
3. Constantinescu-Dobridor Gh. *Mic dicţionar de terminologie lingvistică*. – Bucureşti: Albatros, 1980.
4. Dumistrăcel S. *Expresii româneşti*. – Bucureşti: Editura Institutului European, 1997.
5. Hristea Th. *Introducere în studiul frazeologiei*. În: Sinteze de limbă română. Bucureşti: Albatros, 1984.

Unitatea X. STRATIFICAREA LEXICULUI ROMÂNESC

Obiective:

- să delimiteze straturile lexicale;
- să enumere trăsăturile specifice *lexicului general* şi *lexicului special*;
- să determine trăsăturile caracteristice ale termenilor.

1. Lexicul general

a) Stratul lexical neutru:

- elementele lexicale care numesc obiectele, faptele, ocupaţiile de toate zilele ale oamenilor;
- noţiuni de necesitate vitală;
- cuvinte simple, cunoscute, folosite şi înţelese de toţi vorbitorii unei limbi;

Ex.: *ochi, mână, picior, casă, cuţit, pâine, masă; verde, roşu, frumos; doi, zece; eu, tu; a vedea, a mânca; bine, acolo; spre, ca, despre* etc.;

- baza sistemului lexical, fiind comun pentru toate ramurile de activitate omenească;
- nu depinde de nivelul de cultură a vorbitorului;
- sunt lipsite de nuanţe expresive speciale (deşi pe fundalul lor se evidenţiază celelalte straturi lexicale, care dispun de diverse valori stilistice, de exemplu: *gură* – neutru, *rost, bot, plisc* – alte straturi lexicale: *Ia tacă-ţi pliscul*; *Du-te şi te pupă bot în bot* etc.). De facto, lipsa de coloratură stilistică se atestă doar în raport cu sensurile primare sau nederivative ale cuvintelor din stratul lexical neutru (care, de obicei, sunt polisemantice), în timp ce sensurile derivate ale acestora pot dispune de o coloratură stilistică mai mult sau mai puţin accentuată. Lipsa coloraturii stilistice mai poate fi dedusă şi din faptul că lexicul neutru nu este evidenţiat în nici un fel în dicţionar, adică nu are menţiuni privitoare la funcţionarea lui stilistică.

Nota bene! Scriitorii folosesc, de obicei, lexeme din stratul lexical neutru, doar că le îmbină armonios, sugestiv (figuri de stil).

b) Stratul lexical dialectal:

- denumiri de obiecte, fapte, acţiuni, calităţi din viaţa de toate zilele folosite în graiurile locale (***dialectisme***);

- au, de regulă, corespondente sinonimice în limba literară;

Ex.: *mâneştergură* (prosop, ştergar, şervet), *anină* (nisip), *brojban* (căpăţână de varză), *coci* (berbec), *dereg* (stâlp) etc.

Scriitorii recurg uneori la dialectisme pentru a da textului un colorit local sau ca să prezinte adecvat un personaj, o situaţie.

În literatura de specialitate se mai atestă şi următoarele tipuri de dialectisme:

• ***dialectisme locale*** sau ***localisme*** (legate de particularităţile de trai ale unor popoare):

Ex.: Moş Tănasă ... înhămase toţi câinii la o *nartă* ... şi plecă în tundră. (N. Costenco)

(*nartă* – sanie polară trasă de reni)

• ***dialectisme profesionale*** sau ***profesionalisme*** (unităţi lexicale utilizate doar de reprezentanţii unei profesii):

Ex.: Iară gazda, robotind zi şi noapte, se proslăvea pe cuptior, între *şanuri, calupuri, astrăgaci, bedreag, dichici* şi alte custuri tăioase, muşchea, piedecă, hască şi clin, ace, sule, cleşte, pilă, ciocan, ghinţ, piele, aţă, hârbul cu călăcan, clei şi tot ce trebuie unui ciubotar. (I Creangă)

Aşadar, dilaectismele contribuie la îmbogăţirea şi împrospătarea limbii literare, abuzul de dialectisme însă poate dăuna acesteia, deoarece limba literară trebuie să aibă caracter unitar, accesibil pentru toţi vorbitorii.

c) Stratul lexical emoţional:

- nuanţa emoţională a vorbirii, de fapt, nu se realizează printr-un vocabular specific, deosebit, cât mai mult prin intonaţii şi construcţii sintactice specifice: ironia, de exemplu, reiese din inversiune şi din rostirea prelungită a vocalei (*Buuuun om mai eşti*!);

- există cuvinte care prin forma lor morfologică redau o nuanţă emoţională (derivatele cu sufixe calificative: hipocoristice, augmentative, diminutive): *căsuţă, tinerel, fecioraş, omulean* etc.;

- câteva cuvinte hipocoristice la forma de vocativ: *drăguţă, scumpe, iubite* etc.;

- cuvinte care exprimă mânia, nemulţumirea, dispreţul: *haidău, ghiuj, hăbăuc, derbedeu, bestie, canalie, idiot* etc.;

- unele denumiri de animale, insecte, plante, dacă se aplică oamenilor (figurat): *bostanul* de pe umeri, nu dăm pâine *trântorilor*.

d) Stratul lexical abstract

Abstractizarea este o operaţie a gândirii prin care se separă şi se generalizează însuşirile caracteristice ale unui grup de obiecte, fenomene sau relaţii care există în realitatea înconjurătoare.

Ca urmare a procesului de abstractizare apar noţiunile şi categoriile fără de care nu se poate concepe cunoaşterea legităţilor de dezvoltare a naturii înconjurătoare, a societăţii umane şi a omului ca entitate.

Abstracţia se opune concretului. De exemplu, unui copil îi poţi explica ce este un *leu*, dacă mergi cu el la grădina zoologică şi i-l arăţi; unde însă să-i arăţi ce este *dacă* sau *acesta*, lexeme care exprimă sensuri abstracte, care nu pot fi sesizate prin simţuri?

Un exemplu interesant este şi substantivul *limbă*. La romani, *lingua* avea doar sensul concret de „organ musculos mobil ce se află în gură, servind la perceperea gustului, mestecarea şi înghiţirea alimentelor" (*lingua haeret metu* „limba-i amorţeşte de frică", *linguam exserere* „a scoate limba"); pentru a reda sensul „mijloc principal de comunicare", latinii foloseau cuvântul *sermo* (*sermo latinus, sermo graecus, sermo patrius*). Astfel, cuvântul *lingua* nu-şi pierdea sensul lexical concret, căpătând, în acelaşi timp, sensul abstract „limbaj, mijloc principal de comunicare", sens care îşi are corespondente în limbile celor mai diverse popoare.

Nota bene! În limba germană se face până acum diferenţă între *die Zunge* „limba din gură" şi *die Sprache* „limba ca mijloc de comunicare"; la unguri, de exemplu, nu limba apare ca organul cel mai activ în procesul comunicării, ci buzele.

2. Lexicul special

Termen – cuvânt sau sintagmă care numeşte exact o noţiune specială dintr-un domeniu ştiinţific, tehnic, social-politic, artistic etc. în corelaţie cu alte noţiuni din domeniul dat. Termenul presupune o definiţie precisă, exactă.

Unii termeni circulă în toate domeniile ştiinţifice, tehnice etc.: *analogie, aparat, argument, calitate, cantitate, deducţie,*

disproporţie, empiric, formulă, metamorfoză, proces, sistem etc.; alţii apar numai în câteva domenii: *hiperbolă* (filologie, matematică), *dislocare* (geologie, marină militară), *acţie* (biologie, chimie, fizică, economie), *operaţi(un)e* (medicină, militărie, matematică) etc.

Fiecare disciplină ştiinţifică, tehnică are terminologie proprie. De exemplu, în matematică: *algoritm, bisectoare, integrală, ipotenuză, paralelogram*; în fizică: *amper, volt, electron, proton*; în medicină: *avitaminoză, bulimie, botulism*; în lingvistică: *elipsă, fonem, morfem, substantiv, sufix*; în logică: *deducţie, judecată, silogism* etc.

Termenii comuni pentru toate ştiinţele sau pentru mai multe domenii ştiinţifice sau tehnice se folosesc în cercurile mai largi ale populaţiei, pe când ***termenii specifici*** se întrebuinţează doar de specialiştii respectivi.

Trăsăturile specifice termenului:

- este abstract, precis şi monosemantic, utilizarea termenului face expunerea mai compactă (*retuş*, în loc de „corectare a unui tablou, fotografie);

- de cele mai multe ori termenii se bucură de circulaţie internaţională, de la o limbă la alta deosebirea fiind doar de natură fonetică (*geografie* – gr. *γεωγραφία*, lat. *geographia*, it. *geografia*, fr. *géographie*, rus. *географиия*);

- nu se recomandă a recurge la sinonimie în cazul termenilor, deoarece sinonimele pot crea confuzii, termenul trebuie să fie clar (deşi se acceptă termeni cu valoare sinonimică: *electrogenerator – generator electric*, *policrom* (gr.) – *multicolor* (lat.), *polimorf* (gr.) – *multiform* (lat.) etc.);

- termenul nu poate avea valoare semantică emoţională şi nici sens figurat (*integrală, sintaxă*); dacă însă un termen ştiinţific pătrunde totuşi în lexicul general, atunci îşi pierde valoarea şi funcţia terminologică, căpătând şi valoare semantică emoţională (termenii *subiect* şi *tip* au pătruns în lexicul general, căpătând sensul nou „individ care dă de bănuit”);

- unii termeni sunt foarte lungi şi totuşi sunt puşi în circulaţie, căpătând răspândire, întrucât nu pot fi înlocuiţi (*uretrotrigonosigmoidostomie*);

- termenii nu apar în mod spontan, de la sine, ca lexemele obişnuite, ci sunt creaţi din necesitate (apare obiectul, fenomenul etc., apare cuvântul);

- termenii îşi au istoria lor; unii termeni sunt mai vechi, redând noţiuni depăşite în ştiinţa modernă: *atom* (< gr. *άτομος* „fără tăiere", adică „indivizibil") nu mai corespunde în prezent nivelului de evoluţie a ştiinţei contemporane, deoarece s-a descoperit că atomul nu mai este indivizibil, ci este alcătuit din numeroase particule elementare (protoni, neuroni etc.).

SARCINI:

♦ Propuneţi câte o definiţie complexă proprie pentru noţiunile: *lexic general* şi *lexic special*.

♦ Includeţi într-o schemă straturile lexicului românesc general, propunând câte 2 exemple pentru fiecare strat lexical.

♦ Enumeraţi trăsăturile specifice termenilor, exemplificând.

♦ Comentaţi, într-un text de o pagină, afirmaţia: „Nu scriem nici pentru bucureşteni, nici pentru munteni şi moldoveni, ci pentru toţi românii şi nu numai pentru cei de azi, ci şi pentru cei viitori." (M. Eminescu)

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
3. Coteanu I., Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Vocabularul.* – Bucureşti, 1985.
4. Graur Al. *Fondul principal al limbii române*. – Bucureşti, 1957.

Unitatea XI. STILISTICA VOCABULARULUI ROMÂNESC

Obiective:

- să delimiteze stilurile funcţionale;
- să distingă trăsăturile de bază ale stilurilor funcţionale;
- să utilizeze adecvat în practica comunicării orice stil.

Straturile lexicale existente în limbă fac posibilă utilizarea lor ca mijloace de stil. Vorbirea noastră nu rămâne aceeaşi în toate împrejurările, ea depinde de situaţia în care se află vorbitorul, de colocutor, de scopul urmărit etc.

A studia vocabularul din punct de vedere stilistic înseamnă a analiza modul în care se folosesc diferitele straturi lexicale, adică a determina condiţiile de întrebuinţare, precum şi funcţiile cuvintelor în diferite situaţii: când, unde, cum şi pentru ce recurge vorbitorul la anumite unităţi lexicale.

Stil (< gr. *στύλος* – beţişor cu ajutorul căruia se scria în antichitate pe nişte scândurele acoperite cu un strat subţire de ceară; a cizela, a şlefui):

- modul, felul de a scrie, de a se exprima;
- unitatea în care se grupează ideile ca să exprime un conţinut anumit în împrejurări anumite, precum şi mijloacele lingvistice (lexicale, morfologice, sintactice, topice, fonetice) care contribuie la realizarea acestui scop;
- totalitatea procedeelor de lucru folosit şi de pictori, sculptori etc., prezentându-se elementul general şi specific al creaţiei artistice.

Deşi stilul dispune de o multitudine de componente, esenţialul în problemele de stil îl constituie mijloacele de limbă. Din varietatea lexicală a limbii sunt selectate elementele cele mai expresive şi adecvate scopului, punându-se accent pe: *polimorfism* (proprietatea cuvintelor de a avea mai multe forme morfologice) şi *polisemie* (însuşirea cuvintelor şi a unităţilor frazeologice de a avea mai multe sensuri).

Fiecare stil funcţional se caracterizează prin prezenţa unor particularităţi de limbă (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale) şi a unor elemente expresive utilizate pentru exprimarea unui mesaj specific, într-un anumit domeniu al culturii. Stilul reflectă mediul social şi intelectual, situaţia concretă, contextul în care se include un anumit element de limbă.

Există dificultăţi legate de stabilirea numărului stilurilor (variantelor literare), precum şi de raporturile dintre ele. Se admite existenţa sigură a două stiluri (*beletristic* şi *ştiinţific*); stilul *juridico-administrativ*, după unii autori, este un stil autonom, alţii însă înglobându-l în cel ştiinţific. Se vorbeşte şi de *stil publicistic*, *stil sportiv, stil colocvial, stil oficial* şi *stil oratoric*.

La delimitarea variantelor stilistice se ţine cont de: factorul social-cultural, criteriul expresivităţii, cercetarea statistică a unor eşantioane de lexic, natura / forma comunicării, tipul de relaţii dintre emiţător(i) şi receptor(i), dintre referent şi lumea extraverbală, factorul estetic etc.

1. Stilul artistic (beletristic) este constituit de comunicările (în marea majoritate scrise) cu funcţie expresiv-estetică. Se caracterizează prin următoarele trăsături specifice:

- o mare bogăţie sinonimică, predilecţie pentru cuvintele polisemantice şi pentru sensurile figurate;
- imaginile artistice (figuri de stil, tropi care modifică sensul propriu al cuvintelor şi expresiilor, sporindu-le expresivitatea şi plasticitatea) apar ca procedeu general de comunicare;
- în rândul cuvintelor cu valoare expresivă se atestă şi termeni specifici limbii vechi;
- se poate vorbi despre o libertate aproape nelimitată în utilizarea unor termeni, a unor forme gramaticale, a unor fonetisme;
- funcţia principală este cea de comunicare estetică şi emoţională realizată în operele literare;
- o mare varietate de forme, fapt explicat prin numărul mare al speciilor sale;
- în stilul artistic, pe fundalul stratului lexical neutru se grefează elemente lexicale din stratul emoţional, dialectal (local, profesional etc.).

2. Stilul ştiinţific reprezintă limbajul utilizat pentru comunicarea unor informaţii tehnice sau ştiinţifice:

- se foloseşte pe larg stratul lexical abstract şi cel terminologic: *concepţie, definiţie, principiu, simbol, a aborda, a se baza, a demonstra, a clasifica, a sistematiza, adecvat, analog, concludent, raţional* etc.;
- din punct de vedere sintactic se caracterizează printr-o uniformitate strictă, prin tipare schematice complicate;
- se caracterizează printr-o diversificare mai mică din punctul de vedere al mijloacelor expresive decât stilul artistic;
- exprimare clară şi corectă, în conformitate cu normele limbii literare;
- obligă să fie excluse elementele afective;
- cuvinte precise (aici nu au loc lexemele confuze: *posibil, mult, uneori* etc.);
- textele ştiinţifice au ca trăsături comune o serie de particularităţi menite să contribuie la principiile de bază ale comunicării tehnice sau ştiinţifice: precizia, claritatea şi, eventual, neutralitatea.

3. Stilul documentar (oficial sau **administrativ, juridic-administrativ)** reprezintă stilul comunicării în domeniul relaţiilor economice, juridice, diplomatice, comerciale şi administrative:

- funcţia de bază este de comunicare documentară, legislativă;
- tendinţă accentuată de folosire a termenilor cu sensul propriu;
- se caracterizează prin standardizarea expresiilor folosite, consecutivitatea argumentelor invocate, concizia şi explicitatea expunerii;
- nu există o terminologie oficial-documentară propriu-zisă, dar, datorită folosirii constante, elementele de limbă devin expresii frazeologice stabile, stereotipe, căpătând caracter oficial de documentare;
- în comparaţie cu celelalte stiluri funcţionale, are cea mai mică libertate de exprimare;
- sunt în uz aşa-numitele ***cuvinte*** şi ***expresii oficiale***: *cetăţean, decret, hotărâre, mandat, proces-verbal, curriculum vitae, în conformitate cu..., în unanimitate* etc.;
- în documentele oficiale mai circulă ***cancelarismele*** (expresii, formulări, construcţii sintactice specifice pentru practica de

cancelarie): *subsemnatul, anexă, diplomă, atestat, formulare tipizate, eliberat din proprie iniţiativă, deschidere de cont, decontare, adeverinţă, aviz, borderou, dosar, extras, recipisă, sigilare* etc.;

- o varietate a stilului oficial documentar îl constituie actele diplomatice, în care sunt prezenţi anumiţi termeni specifici: *ambasador extraordinar şi plenipotenţiar, ataşat (militar, de presă), consilier diplomatic, memorandum, a parafa, a ratifica* etc.;

- consideraţiile personale, figurile de stil nu-şi află locul în documentele oficiale, în textele legislative.

4. Stilul publicistic (gazetăresc) constituie unitatea stilistică a românei literare realizată prin publicaţiile cotidiene sau periodice:

- întrebuinţat în comuncaţiile de masă (mass-media), adică în toate mijloacele tehnice de transmitere a informaţiilor orale şi scrise (radio, TV, cinema, publicaţii periodice);

- reflectă evenimentele şi faptele din viaţa social-politică, economică, ştiinţifică, tehnică, culturală;

- se evidenţiază prin caracterul său popular, prin accesibilitate vădită, întrucât se adresează celui mai larg cerc de cititori şi ascultători;

- deseori este prezentă polemica, limbajul devenind tăios, ironic, caustic;

- unii îl numesc ***stil politico-ideologic***;

- se folosesc mijloace de limbă caracteristice pentru diferite domenii de activitate social-politică, ştiinţifică, tehnică, culturală, de aceea nu include trăsături proprii; din acest considerent unii autori nu recunosc că ar exista un stil publicistic aparte (un articol ştiinţific – stil ştiinţific; decretele, documentele oficiale – stilul administrativ sau oficial; reportaje, foiletoane – stil artistic etc.). Stilul poblicistic există totuşi: anume această sinteză stilistică, precum şi trecerea de la un mod de exprimare la altul constituie specificul acestui stil;

- frază simplă, telegrafică, diversitate lexico-frazeologică, construcţie eliptică şi discontinuitate, repetiţii căutate, enumerări şi construcţii antitetice, abundenţă de neologisme (unele dintre care văd în presă prima lor apariţie), multe epitete, superlative care incită curiozitatea cititorului sau ascultătorului.

Existenţa lui este contestată de unii cercetători (I. Coteanu), alţii considerându-l un stil intermediar între stilul artistic şi cel ştiinţific. Cei care contestă existenţa stilului publicistic pornesc de la

ideea unei varietăţi mari de texte incluse în ziare şi reviste (articole de fond / editoriale, ştiri, reportaje, foiletoane etc.). Fiecare din aceste tipuri de texte sunt redactate într-o variantă stilistică: editorialele se redactează într-o anumită variantă stilistică (uneori apropiată mai mult de stilul ştiinţific, alteori cuprinzând şi elemente specifice stilului retoric sau, eventual, administrativ); reportajele sau foiletoanele pot fi redactate uneori în stil beletristic, alteori în stil ştiinţific, în funcţie de subiectul abordat sau în funcţie de talentul de scriitor al celui ce redactează etc.

Aşadar, deosebirile dintre stiluri se realizează nu doar prin selectarea mijloacelor lexicale, ci şi prin anumite construcţii sintactice, mijloace morfologice (sufixele apreciative – augmentative – peiorative, diminutive – hipocoristice, diverse forme verbale etc.), mijloace fonetice (accentul, intonaţia etc.) şi semantice (de exemplu, eufemismele).

SARCINI:

♦ Includeţi într-un tabel trăsăturile specifice ale fiecărui stil funcţional.

♦ La care stil funcţional recurge, de cele mai dese ori, un student de la Facultatea de Litere? Argumentaţi.

♦ Comentaţi afirmaţia „Eu cunosc trei limbi engleze: în una îmi scriu piesele de teatru, alta o folosesc în comunicările oficiale, iar în a treia vorbesc cu prietenii.” (B. Shaw), referindu-vă şi la propria limbă şi la propria personalitate.

♦ Scrieţi un eseu la tema „Stilul este însuşi omul”.

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti, 2005.
3. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
4. Coşeriu E. *Studiul funcţional al vocabularului*. În: Lingvistica modernă în texte. – Bucureşti, 1981.

Unitatea XII. ETIMOLOGIA VOCABULARULUI ROMÂNESC

Obiective:

- să demonstreze diversitatea etimologică a vocabularului;
- să enumere principiile de etimologizare;
- să folosească utilitatea etimologiei în asimilarea altor probleme de lexicologie.

Din cele mai vechi timpuri istoria cuvintelor îi preocupă pe oamenii de ştiinţă, pe scriitori şi chiar pe simplii vorbitori. Explicarea originii şi căilor de dezvoltare a unui cuvânt constituie o problemă din cele mai dificile, deoarece perioadele de început ale oricărei limbi sunt, de multe ori, ascunse în negura vremurilor.

Etimologie (<gr. ετυμολογία < έτυμος „adevărat, autentic" + λόγος „cuvânt; ştiinţă"):

• ramură a lexicologiei care se ocupă de studierea originii cuvintelor;

• stabilirea cu mijloace ştiinţifice a originii cuvintelor unei limbi şi a legităţilor de transformare fonetică şi semantică a unităţilor lexicale în plan cronologic;

• „Etymologia quae verborum originem inquirit" (etimologia caută să descopere originea cuvintelor) (Quintilianus);

• istoria cuvintelor;

• o parte a ştiinţei despre limbă care cercetează de ce şi de unde (din ce izvoare) s-au format cuvintele. (M.T. Varro)

Principii de analiză etimologică

Cercetarea originii cuvintelor româneşti, adică **etimologia**, se poate realiza cu succes pe baza a trei principii fundamentale:

1. ***Principiul etimologiei interne*** postulează ideea că originea cuvintelor urmează să fie căutată, în primul rând, în limba română, inclusiv în sistemul ei intern de formare a cuvintelor.

Ex.: adv. *pesemne* „posibil, probabil" s-a format pe parcursul evoluţiei istorice a limbii române din mijloace morfologice româneşti: prepoziţia *pe* + pl. subst. *semn*;

adv. *parcă* < vb. *pare* + conj. *că* (*parecă* > *parcă*);

2. ***Principiul etimologiei directe şi indirecte*** presupune ca în procesul de identificare a originii unui cuvânt să se ia în discuţie şi originea etimonului însuşi:

Ex. : *teatru* < fr. *theâtre* < lat. *theatrum* < *θέατρον*;

Asemenea peregrinări pot fi atestate şi în limbi foarte îndepărtate geografic una de alta.

Vorbim de etimologie directă şi în cazul formării cuvintelor prin afixare: *băiat – băietan, băietănaş, băieţel, băieţaş, băieţandru, băieţime, băieţoi, băieţeşte, băieţesc* (*băiat* – etimonul direct al întregii serii de cuvinte şi nu ne mai gândim la etimologia lui propriu-zisă).

Etimologia directă se aplică şi în cazul determinării originii unor termeni ştiinţifici: *textologie* (studierea în plan comparativ a textelor literare pentru a repera versiunea definitivă autentică în vederea publicării operelor literare în ediţii critice postume) < rus. *текстология* < lat. *textus* „înlănţuire, expunere, temă” + gr. *λόγος* „cuvânt; ştiinţă”.

În cazul aplicării acestui principiu este vorba despre aşa-numitele **împrumuturi prin filieră**, unii numindu-le **cuvinte călătoare**: *pulover* < fr. sau rusă < engl. *pull over* „trage în sus”.

3. ***Principiul etimologiei multiple*** porneşte de la ideea că unul şi acelaşi cuvânt putea intra în română simultan din câteva limbi cu care s-a aflat în contact. De exemplu, substantivul *milion* apare încă în textele cronicarilor, fiind împrumutat din limba polonă, iar în sec. al XIX-lea acelaşi cuvânt a fost preluat din franceză. Iniţial, în limba română circula forma *himia* (din neogreacă sau rusă), apoi *hemie* (din germană), *şimie* (din franceză), limba literară preferând forma latină *chimie*.

Principiul etimologiei multiple se referă nu numai la aspectul exterior al cuvântului (forma lui fonetică), ci şi la semantica lui, precum şi la posibilităţile lui de îmbinare cu alte cuvinte. Termenul *stat* provine din lat. *status*, dar are la bază semantica şi posibilităţile de formare a frazeologismelor din limba franceză (*homme d'État – om de stat, chef d'État – şef de stat, coup d'État – lovitură de stat* etc.).

Nota bene! În afara principiilor etimologice, bazate pe argumente ştiinţifice solide, se recurge uneori la un fenomen lingvistic de natură populară – ***etimologie populară*** sau ***falsă etimologie***. Vorbitorul obişnuit îşi închipuie că înţelege modul de formare şi originea istorică a unui cuvânt, de facto, o face fără vreun temei ştiinţific. Acest lucru se întâmplă mai des când se împrumută o unitate lexicală din altă limbă.

Etimologia populară (**falsă etimologie**) este fenomenul de apropiere semantică şi fonetică, de modificare a formei unui cuvânt împrumutat sub influenţa unui cuvânt mai cunoscut cu care are asemănări de formă (rareori de sens): *caludifer* (calorifer), *scurmieră* (scrumieră) etc. Prin etimologia populară se urmăreşte ca un cuvânt necunoscut să devină accesibil, să capete viaţă, chiar dacă presupusa legătură dintre cuvinte nu este motivată nici din punct de vedere istoric, nici ştiinţific.

Ex.: *Melcului* şi *curcubeului* i se spune în graiuri *bourel* (*bour mic*), coarnele lui însă sunt numite *boiereşti* (nu *boureşti*), deoarece formele *boureşti*, *bour* au devenit tot mai puţin cunoscute odată cu dispariţia bourilor din codrii Moldovei.

Etimologia populară are un rol important la formarea numirilor de plante şi insecte: prin etimologie populară latinescul *sanatoria* (plantă) a devenit în română *sunătoare* (fără a avea vreo legătură cu verbul *a suna*).

Consultând dicţionarele, constatăm că cele mai multe cuvinte sunt însoţite de explicaţii etimologice, iar în situaţia în care etimonul cuvântului este presupus sau refăcut, cuvântul respectiv este însoţit de ***asterisc*** (*).

Unul şi acelaşi ***etimon*** poate avea în limba română actuală câte două corespondente: *monumentum* > *mormânt* şi *monument* (împrumutat mai târziu în calitate de neologism); *carbonem* > *cărbune* şi *carbon*.

În dicţionarele etimologice întâlnim cuvinte ale căror etimoane nu sunt indicate, deşi acestea sunt cunoscute chiar şi de cei neiniţiaţi în studiul literelor. E vorba de interjecţii, mai ales de cele onomatopeice: *cu-cu!*, *cucurigu!*, *poc*! La unele intejecţii se indică

totuşi etimonul, dar acestea vin ca împrumuturi sau sub influenţa altor limbi: *vai* (lat. *vae*).

În cazul unor cuvinte se indică ***etimologie nesigură***, fiind vorba de lexeme pentru care s-au propus etimoane, fără a exista siguranţă absolută a cercetătorilor, etimologia propusă în acest caz fiind doar credibilă. Din această clasă cele mai multe sunt cuvintele a căror origine probabilă e daco-getă sau tracă, adică provin din substratul autohton al limbii române.

Pentru evitarea subiectivismului în cercetările asupra limbii şi a erorilor în investigaţiile etimologice, B.P. Hasdeu recomandă a se studia:

- bibliografia cuvântului (analiza a tot ce s-a scris despre el);
- literatura cuvântului (cercetarea textelor în care apare acesta);
- cronologia cuvântului (stabilirea fazelor de evoluţie);
- fonetica cuvântului (respectarea corespondenţelor fonetice);
- paralelismul cuvântului (explicarea accidentelor prin analogie);
- migraţiile cuvântului (stabilirea direcţiei împrumuturilor).

Nota bene! Necunoaşterea etimologiei unor termeni poate duce la construcţii pleonastice: *autobiografia mea, caligrafie frumoasă, protagonist principal, nume patronimic* ş.a.

Structura etimologică a lexicului limbii române

Cercetat din punctul de vedere al dezvoltării sale istorice, lexicul unei limbi se pretează şi el la o analiză privind depozitarea cronologică sub formă de straturi lingvistice, ce aparţin la diferite surse etimologice.

Sub raportul evoluţiei sale istorice, limba română, în totalitatea sa de sistem format din sunete, lexic şi gramatică, include următoarele elemente:

a) ***substrat*** – limba populaţiei autohtone peste care se aşază limba unei populaţii cuceritoare. Ca urmare a unei perioade de *bilingvism* (coexistenţa a două sisteme verbale distincte), limba populaţiei autohtone dispare, lăsând urme în vocabular (inclusiv în toponime şi în formarea cuvintelor), uneori în fonetică şi, mai rar, în structura gramaticală;

b) ***strat*** – limba populaţiei cuceritoare; în cazul limbilor romanice, stratul este acelaşi, limba latină;

c) ***superstrat*** sau ***adstrat*** – limba (limbile) populaţiilor migratoare, aşezate în spaţiul romanic şi care, după o perioadă de *bilingvism*, sunt absorbite de idiomul romanic. Limba de superstrat lasă urme în lexic (inclusiv în toponimie, antroponimie, formarea cuvintelor), câteodată în fonetică şi, rar, în morfosintaxă. În momentul în care superstratul îşi încheie acţiunea, din acel moment se poate considera că limba s-a constituit.

În cazul limbii române *substratul* este ***geto-dac***, *stratul* ***roman (latin)*** şi *adstratul* ***slav***.

În transformările pe care le suferă lexicul unei limbi, în istoria cuvintelor, ca într-un letopiseţ, se reflectă, de fapt, istoria societăţii, a poporului care vorbeşte limba dată.

Etimologia mai poate indica ce popoare au fost în contact cu poporul nostru în decursul veacurilor, ce influenţe a suferit limba română din partea altor limbi şi invers (de altfel, nu există limbă care ar prezenta caracter monocolor din punct de vedere etimologic). Şi nu este vorba despre un împrumut mecanic de cuvinte dintr-o limbă în alta: limba, care recurge la un împrumut dintr-o altă limbă, caută să adapteze cuvintele şi expresiile împrumutate la legile sale de dezvoltare. Astfel, se evidenţiază atitudinea creatoare a poporului care vorbeşte limba dată.

Studiile etimologice trebuie să aibă totdeauna caracter strict ştiinţific, obiectiv, neinfluenţat de nici un fel de motive subiective, emoţionale.

SARCINI:

♦ Stabiliţi raportul dintre *etimologie* şi *lexicologie*, pornind de la definiţiile acestora.

♦ Explicaţi esenţa principiului etimologiei interne, etimologiei directe şi al etimologiei multiple, exemplificând.

♦ Ce înţelegeţi prin noţiunile: *strat, substrat, adstrat*?

♦ Demonstraţi că, deşi superstratul slav a fost şi este destul de numeros în limba română, el n-a fost în stare să atingă structura gramaticală (în special, cea morfologică) a limbii române.

♦ Comentaţi afirmaţia: „Dacă începuturile îndepărtate ale popoarelor se află dincolo de limitele istorice, avem la dispoziţie limbile lor care joacă rolul unor documente vechi.” (G.W. Leibnitz)

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
2. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.
3. Coteanu I., Sala M. *Etimologia şi limba română*. – Bucureşti, 1987.
4. Densusianu O. *Istoria limbii române*, I-II. – Bucureşti, 1961.

Unitatea XIII. LEXICOGRAFIA – COMPARTIMENT AL LEXICOLOGIEI

Obiective:

- să definească *lexicografia* ca parte componentă a lexicologiei;
- să utilizeze, la necesitate, diferitele tipuri de dicţionare;
- să observe unele deficienţe ale dicţionarelor.

Lexicografia (λέξη „cuvânt” + γράφω „a scrie”) este o parte a lexicologiei, care:

- stabileşte principiile ştiinţifice şi tehnicile, metodele practice folosite la elaborarea dicţionarelor;
- se ocupă de explicarea, clasificarea şi înregistrarea cuvintelor în dicţionare.

Lexicologia constituie şi totalitatea dicţionarelor dintr-o epocă sau dintr-un domeniu ştiinţific şi tehnic.

Un ***dicţionar*** este o lucrare de referinţă care enumeră cuvinte simple sau compuse, clasate, în general, în ordine alfabetică, însoţite de definiţiile sau de echivalentele lor din alte limbi. Multe dicţionare dau informaţii despre rostirea, etimologia, morfologia, precum şi exemple de folosire în propoziţii etc.

Lexicograful este autorul unui dicţionar, lingvistul specialist în lexicografie.

Sarcinile de bază ale lexicografiei sunt:

- înregistrarea cuvintelor unei limbi, unui dialect, unui domeniu etc.;
- clasarea (în ordine alfabetică) cuvintelor;
- definirea şi ilustrarea cuvintelor prin exemple şi expresii, ţinând cont de mulţimea semnificaţiilor lor;
- studiază tehnica alcătuirii dicţionarelor, fiind o ramură a lexicologiei aplicate.

Lexicografia s-a dezvoltat ca ştiinţă de-abia în secolul al XX-lea, deşi dicţionare, elaborate după criterii şi cu metode mai puţin sistematice, se înregistrează în număr foarte mare şi până atunci (anticii nu aveau dicţionare, doar liste de cuvinte sau culegeri de glose, pentru că ei nu au resimţit necesitatea realizării unui corpus al

limbii pe care o foloseau). Obiectivele de bază ale lexicografiei au fost şi sunt conservarea şi cultivarea limbii.

În epoca contemporană (sec. XIX-XX şi parţial XXI) dicţionarele se înmulţesc şi se diversifică în proporţii uluitoare. Explozia lexicografică în acest „secol ale dicţionarelor" (în special, dicţionare explicative şi bilingve) se manifestă prin elaborarea şi editarea unor dicţionare pentru cele mai variate limbi europene.

În prezent, lexicologia beneficiază din plin de asistenţa calculatoarelor moderne. Informatica accelerează şi facilitează în mare măsură sarcina lexicografului în procesul de redactare a dicţionarului.

În teoria şi practica lexicografică actuală pot fi identificate cinci domenii relativ independente:

1. *Lexicografia generală, filologică, lingvistică* sau *de limbă* – se ocupă cu elaborarea dicţionarelor de limbă, în special cu cele monolingve şi cu cele bilingve, fie din perspectivă istorică, fie din perspectivă sincronică (***dicţionare de limbă*** sau ***generale, filologice, uzuale, lingvistice***);

2. *Lexicografia specială* – se ocupă cu elaborarea dicţionarelor terminologice (explicative sau bilingve) (***dicţionare speciale*** sau ***terminologice***);

3. *Lexicografia didactică* – elaborează dicţionare explicative sau bilingve pentru toate gradele de învăţământ (***dicţionare didactice*** sau ***pentru uzul elevilor***);

4. *Lexicografia ideografică* (***dicţionare ideografice***);

5. *Lexicografia enciclopedică* (***dicţionare enciclopedice***).

În lexicografie se disting mai multe aspecte de prezentare şi tratare a materialului lexical:

- *aspectul semantic* – se urmăreşte analiza valorii semantice, a sensurilor, explicând în aceeaşi limbă (***dicţionare monolingve explicative***), traducând într-o altă limbă (***dicţionare bilingve***) sau în mai multe limbi (***dicţionare poliglote***);

- *aspectul istoric* – se prezintă originea istorică (etimologia) fiecărui cuvânt (***dicţionare etimologice***);

- *aspectul fonetic* – se urmăreşte forma scrisă, tradiţională sau oficială a cuvântului (***dicţionare ortografice***) sau pronunţarea literară a fiecărui cuvânt (***dicţionare ortoepice***);

- *aspectul gramatical* (morfologic, sintactic) etc.

În corespundere cu aspectele de prezentare a cuvintelor se disting mai multe tipuri sau categorii de dicţionare:

I.

1. **Dicţionare neligvistice** (**dicţionare enciclopedice**) grupează termenii din domeniile *tehnico-ştiinţifice*, dar şi *enciclopediile* care oferă informaţii despre lumea înconjurătoare. În dicţionarele enciclopedice lipsesc notele gramaticale, stilistice, pentru că scopul lor este de a transmite informaţii despre obiecte, fenomene, personalităţi, localităţi etc.

2. **Dicţionare lingvistice** (**dicţionare de limbă, dicţionare filologice**) oferă informaţii despre lexicul unei limbi, despre sensurile şi modul de utilizare a cuvintelor. În dicţionarele lingvistice sunt tratate şi explicate din diferite puncte de vedere (gramatical, ortografic, ortoepic, etimologic etc.) cuvintele şi sensurile lor în corespundere cu imaginaţia şi noţiunile existente în minţile vorbitorilor unei naţiuni. La rândul lor, se divizează în 3 categorii:

a) ***monolingve*** (cele mai importante instrumente de cunoaştere şi de descriere a unei limbi):

- *dicţionare etimologice* (explică sensul cuvintelor pornind de la originea lor);
- *dicţionare explicative* (sensurile cuvintelor);
- *mixte* (origine şi sens) între care sunt incluse şi *dicţionarele academice*.

b) ***speciale*** (Ex.: *Dicţionarul invers* – înregistrează cuvinte în ordine alfabetică a sufixelor; *Dicţionarul limbii poetice a lui M. Eminescu*, coord. T. Vianu);

c) ***bilingve*** şi ***poliglote*** (au ca obiectiv învăţarea uneia sau mai multor limbi).

Dicţionarele lingvistice (de limbă, filologice) se mai divizează şi în:

a) dicţionare generale: dicţionare explicative, dicţionare etimologice, dicţionare ortografice, dicţionare ortoepice sau de pronunţie, dicţionare bilingve (poliglote), dicţionare frazeologice, dicţionare semantice, dicţionare de neologisme, dicţionare inverse, dicţionare de frecvenţă, dicţionare de abrevieri, dicţionare gramaticale;

b) dicţionare terminologice: dicţionare terminologice bilingve, dicţionare terminologice bilingve (poliglote) explicative, dicţionare terminologice monolingve explicative;

c) lexicografia scriitoricească: dicţionare ale scriitorilor, dicţionare de literatură, dicţionare de mijloace poetice;

d) dicţionare de termeni dialectali (acestea înregistrează lexicul unui dialect sau grai în corelaţie cu unele corespondente ale lor în limba literară).

II.

1. **Dicţionare de limbă** (**generale, filologice, uzuale, lingvistice**): monolingve şi traduse;

2. **Dicţionare speciale** sau **terminologice**: explicative sau traduse, având caracter informativ;

3. **Dicţionare didactice** sau **pentru uzul elevilor sau studenţilor** (au volum redus);

4. **Dicţionare ideografice** (au tradiţie veche, prototipurile dicţionarelor ideografice regăsindu-se în glosarele antice – liste de cuvinte dispuse în ordine tematică, care erau destinate scribilor): permit mânuitorilor de condei să identifice cuvântul potrivit, iar lingviştilor să studieze relaţiile omosemante şi parasemante dintre cuvinte;

5**. Dicţionare enciclopedice**: au un pronunţat caracter onomasiologic; enciclopediile se deosebesc de dicţionare prin faptul că într-o encilopedie se porneşte de la noţiuni analizate şi exemplificate cu diferitele lor accepţiuni, urmate de informaţii istorice, geografice etc.

Aşadar, **lexicologia** este ştiinţa care cercetează, studiază lexicul unei limbi, **lexicografia** îl prezintă şi îl descrie.

SARCINI:

♦ Definiţi noţiunea de *lexicografie*, stabilind legătura dintre lexicologie şi lexicografie.

♦ Includeţi într-o schemă tipurile de dicţionare cunoscute.

♦ Stabiliţi deosebirile care există între dicţionarele lingvistice şi cele nelingvistice.

♦ Determinaţi importanţa şi necesitatea dicţionarelor de neologisme.

♦ Analizaţi următoarele tipuri de dicţionare de limbaă română: *dicţionar de antonime, dicţionar de sinonime, dicţionar de pleonasme, dicţionar de ortograme şi omofone, dicţionar ortografic, dicţionar de cuvinte şi sensuri recente, dicţionar de expresii şi locuţiuni, dicţionar de neologisme, dicţionar de argou al lumii interlope, dicţionar de psihiatrie şi psihopatologie, dicţionar frazeologic al limbii române, dicţionar de termeni geografici, dicţionar de arhaisme, dicţionar al greşelilor de limbă, dicţionar de omografe, dicţionar de termeni literari, dicţionar etimologic de termeni ştiinţifici, dicţionar de comunicare, morfologie, corectitudine şi expresii generative, dicţionar de teme şi simboluri, dicţionar de filozofie,* clasificându-le.

Bibliografie recomandată:

1. Bahnaru V. *Elemente de lexicologie şi lexicografie*. – Chişinău: Ştiinţa, 2008.
2. Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
3. Berejan S. *Reinterpretări lexicografice ale unităţilor de vocabular în dicţionarul explicativ (cu privire specială asupra verbelor)*. În: Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. Chişinău, 1992, nr.4.
4. Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia.* – Chişinău, 1992.

CUPRINS

Preliminarii 3
Finalităţile disciplinei 5
Forme de evaluare 6
Bibliografie selectivă recomandată la cursul de „Lexicologia limbii române” 7

Unităţi de conţinut

Unitatea I. STRUCTURA LEXICALĂ A LIMBII 10
Unitatea II. CUVÂNTUL CA UNITATE LEXICALĂ ÎN SISTEMUL LIMBII 15
Unitatea III. METASEMIA. EVOLUŢIA SEMANTICĂ A CUVINTELOR 22
Unitatea IV. DINAMISMUL SEMANTIC AL LEXICULUI ... 35
Unitatea V. RAPORTURILE SEMANTICE ÎNTRE CUVINTE (sinonimia, antonimia, omonimia, paronimia) 43
Unitatea VI. LEXICUL LIMBII ROMÂNE DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONTEMPORANEITĂŢII (lexic activ *vs* lexic pasiv) 60
Unitatea VII. ÎMBOGĂŢIREA VOCABULARULUI 70
Unitatea VIII. ARHAIZAREA VOCABULARULUI 85
Unitatea IX. FRAZEOLOGIA LIMBII ROMÂNE 90
Unitatea X. STRATIFICAREA LEXICULUI ROMÂNESC 99
Unitatea XI. STILISTICA VOCABULARULUI ROMÂNESC 104
Unitatea XII. ETIMOLOGIA VOCABULARULUI ROMÂNESC 109
Unitatea XIII. LEXICOGRAFIA – COMPARTIMENT AL LEXICOLOGIEI 115

Adela MANOLII

LEXICOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Suport de curs

Bun de tipar *17.05.2018.* Formatul *60×84 1/16*
Coli de tipar *7,5.* Coli editoriale *5,0.*
Comanda *10.* Tirajul *50 ex.*

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al.Mateevici, 60, Chişinău, MD-2009